

Norges Landbruks-høgskole

10. MAI 1983

INSTITUTT FOR JORDSKIFTE
OG AREALPLANLEGGING
POSTBOKS 29 1432 ÅS-NLH

GRENSEMERKER

av

Sivert Moen jr.

HOVEDOPPGAVE VED NORGES LANDBRUKSHØGSKOLE 1983
INSTITUTT FOR JORDSKIFTE OG AREALPLANLEGGING

7050056

Norges Landbrukshøgskole

13. MAI 1983

INSTITUTT FOR JORDSKIFTE
OG AREALPLANLEGGING
POSTBOKS 29 1432 ÅS-NLH

GRENSEMERKER

av

Sivert Moen jr.

Forord

Emnet for hovedoppgaven er valgt etter forslag fra professor Hans Sevatdal som sammen med vegerlederen amanuensis Olav Felland har bidratt med mange nyttige råd under arbeidet. Ikke minst ved utarbeidelsen av spørreskjema og arbeidsopplegg ved material innsamlinga.

Jeg vil ellers benytte anledningen til å takke de ansatte i jordskifteverket som gjennom intervju eller svar på utsendte spørreskjema har bidratt med opplysninger og dermed gjort oppgaven mulig. Det rettes også en takk til jordskifteavdelinga i Landbruksdepartementet som innvilget 500. kr i økonomisk støtte til oppgaven.

Ås-NLH 16. mai 1983

Sivert Moen jr.

INNHold

	side
<u>Kapittel 1. INNLEDNING</u>	1
1.1 Formål og problemstilling	1
1.2 Tidligere skriftlige arbeider	2
1.3 Materiale og framstilling	4
<u>Kapittel 2. GRENSEMERKER; MERKETYPER OG KONSTRUKSJON</u>	6
2.1 Klassifisering av merketyper	6
2.2 Naturlige grensemerker, sekundær merkefunksjon	7
2.2.1 Markerte punkt i topografien	8
a) Fjell og vertikale terrengpunkt	8
b) Berg, steinblokker og bergsamlinger	9
c) Landformasjoner knytt til vassdragene og sjøen	10
d) Tre	10
2.2.2 Markerte linjer eller flater	11
a) Fjell og landformasjoner	11
b) Vassdrag	13
c) Grenser knytt til sjøen	17
d) Andre naturlige linjer og flater	18
2.3 Menneskeskapte grensemerker, sekundær merkefunksjon	20
2.3.1 Gjerder	20
a) Steingjerder	22
b) Torv, jord eller grøftgjerde	23
c) Andre konstruksjoner og materialer	25
2.3.2 Veger og stier	26
a) Stier	27
b) Vinterveger	28
c) Veger i alminnelighet	28
2.3.3 Hus, byggverk, grøfter o.a.	31
a) Hus og bygninger	31
b) Åpne grøfter og kanaler	31
c) Leplantinger	32
d) Andre byggverk og innretninger	32

	side	
2.4	Menneskeskapte grensemerker, primær merkefunksjon	33
2.4.1	Stenbygde merker	34
a)	Grensestener	34
b)	Røys og varde	39
2.4.2	Innhogde merker	44
a)	Innhogde merker i fjell, berg og stein	44
b)	Innhogde merker i tre	49
2.4.3	Metallmerker	55
a)	Metallmerker i fjell, berg og sten	56
b)	Metallmerker i jord	58
2.4.4	Andre tillaga merker	61
a)	Trepæler	61
b)	Maling	62
c)	Betongmerker	63
d)	Plastmerker	63
e)	Andre; særegne merker	64
<u>Kapittel 3. GRENSEMERKER; BRUK OG OPPTREDEN</u>		65
3.1.	Arbeidsopplegg og generelt om materialet	65
3.2	Variasjoner i merkebruk	66
3.2.1	Generelt	66
3.2.2	Markslag	67
3.2.3	Tid	68
3.2.4	Forretningstype	68
3.2.5	Avstander mellom merkene	69
3.2.6	Grensetype	70
3.3	Fylkesoversikter	71
	Østfold	71
	Akershus og Oslo	74
	Hedemark	76
	Oppland	77
	Buskerud	80
	Vestfold	83
	Telemark	84
	Aust-Agder	88
	Vest-Agder	90

	side
Rogaland	92
Hordaland	94
Sogn og Fjordane	96
Møre og Romsdal	100
Sør-Trøndelag	103
Nord-Trøndelag	107
Nordland	109
Troms	112
Finnmark	114
<u>Kapittel 4. SAMMENDRAG</u>	117
<u>Kapittel 5. LITTERATUR</u>	119

Kapittel 1

INNLEDNING

1.1 Formål og problemstilling

Formålet med oppgaven har i korthet vært å få samlet flest mulig opplysninger om grensemerker og det som er brukt til å fastslå grenseforløp gjennom tidene i Norge. Landet er på ingen måte ensartet på dette området og variasjonene kan tilskrives mange ulike årsaker.

I denne forbindelse er det tatt sikte på å si noe om hvilke avmerkingsmåter som er brukt i ulike områder. Likeledes om det er variasjoner sett i sammenheng med:

- markslag
- tid
- forretningstyper
- avstand mellom merkene

Det er også søkt å finne sammenheng mellom bruk av grensemerker og forskjellige grensetyper klassifisert i eiendomsgrenser, bruksrettsgrenser, almuegrenser¹ og administrative grenser.

Oppgaven omhandler i første rekke grensemerker knytt til jord og skogeiendommer. Riktignok er mange av de samme merkene også å finne i tettsteder og byområder.

Gjennom tidene har det vært stilt forskjellige krav til grensemerking gjennom lovgivning og reglement. Dette blir ikke tatt opp til nærmere gjennomgang i denne oppgaven. Jeg vil her vise til hovedoppgaven til HARALDSTAD 70 hvor en del sentrale lovbestemmelser blir nærmere behandlet.

Ellers har bosetning, befolkning og leveveg vært grunnlaget for den oppdeling og individualisering av landområder og ressurser som har funnet sted. Den historiske utvikling om behovet

1) Grenser for rettigheter tillagt en bestemt befolkningsgruppe. Innbyggerne på Røros har f.eks. avmerket mosetaksrett som går på tvers av andre grenser.

for og dannelse av grenser vil jeg ikke komme noe nærmere inn på , men den er av vesentlig betydning også for det som finnes av grensemerker .

1.2 Tidligere skriftlige arbeider

Det finnes få skriftlige arbeider om grensemerker her i landet. Nedenfor har jeg derfor tatt med et kort resyme av innholdet i de arbeider som synes å være sentrale.

Omkring 1930 (eller litt senere) ble det ved NLH utlyst et stipend over emnet grensemerking. Kun to besvarelser kom inn. Den ene var skrevet av utskiftningslandmåler Kristian Bjørgul, og den andre visstnok av utskiftningsformann Andreas Elgsaas. Ingen av disse arbeidene har vært å oppdrive, men BJØRGUL holdt i forbindelse med det 5. nordiske landmålermøte i København i 1937 et foredrag med tittelen "Grensemerking i Norge". Dette foredraget er trykt i den beretning som kom ut etter møtet. Foredraget omhandla i grove trekk den tidligere lovgivningen og bestemmelser om grensemerker, hvordan riksgrensa er avmerket og videre noe nærmere om forskjellige merker og merketyper som er brukt forskjellige steder.

Videre har BJØRGUL en artikkel i TDNU (nr. 1 1942) som i hovedsak tar for seg hvordan merking av administrative grenser bør utføres.

ØSTBERG 32 har i syvende bind av Norsk Bonderett omtalt bruken av gjerder i og langs grenser. Videre omtaler ØSTBERG også bruken av en del grensemerker, samt bruken av kull, never, flint ol. som underlegg (s 85 - 91).

Hovedoppgaven til HARALDSTAD 70 tar som tidligere nevnt for seg lovbestemmelser og reglement verørende grensemerking gjennom tidene. Tittelen på oppgaven er " Grenseavmerking i Norge, lovbestemmelser, instruksjer og metoder". HARALDSTAD behandler også bruk og konstruksjon av ulike grensemerker, bestemmelser

og metoder for statlige og kommunale etater og institusjoner som er eiere av fast eiendom, administrative inndelingsgrenser samt noen praktiske problemer i forbindelse med grenseavmerking.

Videre har HARALDSTAD en artikkel i Kart og Plan (79 nr.1 side 43) med tittelen "Grenseavmerking". I denne artikkelen omtales lovbestemmelser, reglementer, aktuelle merker for bruk i dag samt et offentlig utvalg som ble nedsatt i 1977 for å vurdere kvalitet og forskjellige egenskaper til ulike grensemerker.

HOVSTAD 78 har under tittelen " Gårdsgrenser; et bosetningshistorisk hjelpemiddel ? " bl.a. tatt for seg dannelsen og utviklingen av gårdsgrenser, og hvilke faktorer som kan ha vært bestemmende for hvordan gårdsområder ble avgrenset. Fra vestlandet vises det til eksempler hvor landnám, deling og utskilling fremtrer som tre forskjellige prosesser som har resultert i gårdsgrenser av ulik karakter, knytt til ulike typer terrengformasjoner. Videre kommer HOVSTAD inn på sør-vestnorsk grensestruktur hvor han bl.a. tar for seg en del nevningsbruk vedrørende grenser og grensemerker. Gårdsgrenser i Gydland (Vest-Agder) er behandlet i eget kapittel med utgangspunkt i ett grensemønster som kan virke planmessig oppdelt, men som ikke uten videre faller sammen men en intens og relativ sen kolonisasjon.

Kildematerialet til HOVSTAD er for det meste deler av en større materialinnsamling som INSTITUTT FOR SAMMENLIGNENDE KULTURFORSKNING (ISFK) har stått bak. Denne materialinnsamlinga omfatter flere tusen gårder i hele landet hvor bl.a. grensene er registrert og tradisjon tatt vare på. HOVSTAD gjengir forøvrig i helhet kap. F i de spørrelistene som ISKF utarbeidde i forbindelse med denne materialinnsamlinga. Kap. F tar først og fremst for seg spørsmål i forbindelse med grenser og grensemerker.

Det innsamla materialet ble i 1978 overført til Riksarkivet. Det meste er gjennomarbeidet og maskinskrevet (1. trykk), og det følger et mønster som er greitt å finne fram i tross i størrelsen. En systematisk gjennomgåelse for å kunne dra slutninger omkring bruken av grensemerker på landsbasis er derimot tid-

krevende. Ellers må det bemerkes at materialet for det meste omhandler grenser og grensemerker mellom gnr. og at det i enkelte tilfeller kan være noe overfladisk i beskrivelsen av utforminga av grensemerka. Forøvrig inneholder materialet mange opplysninger om nevningsbruken som kunne vært av interesse å få klarlagt nærmere.

1.3 Materiale og framstilling

Det meste av materialet som er brukt i denne oppgaven kommer fra jordskifteverkets tjenestemenn. Gjennom intervju er det innhentet opplysninger ved jordskiftekontora i Østfold, Akershus, Vestfold og i Sør-Trøndelag. En del "overlapping" har også forekommet da mange av informantene har arbeidet i flere landsdeler. Videre er en av de ansatte ved jordskifteverkets kartkontor i Finnmark og Troms intervjuet.

Til de øvrige jordskiftekontora ble det sendt en spørreliste med tilhørende merkeklassifisering og svarskjema.¹ De fleste har svart på denne, og jevnt over med utfyllende opplysninger. Hovedspørsmåla med direkte tilknytning til problemstillingen ble stilt på følgende måte:

A. Gå igjennom den vedlagte merkeklassifiseringen og gi opplysninger på svarskjemaet om det De kjenner til av grensemerker og hva som er brukt til å fastslå grenseforløp. Svarskjemaet er utarbeidet med henblikk på å få opplysninger om:

1. Bruk og opptreden (kan betegnes med vanlig(V) og finnes (F)) av de ulike merketypene:
 - i ulike distrikt (steder der merket finnes),
 - på ulike markslag (innmark(I), skog/utmark(S/U), myr(M) og fjell(F)),
 - til ulike tider (anslå omtrent),
 - i ulike forretningstyper (navngi så langt mulig).
2. Hvilke avstander som er brukt mellom merkene (anslå dette så langt mulig)
3. Hvilke merker som er brukt i forbindelse med ulike grensetyper:
 - grense for full eiendomsrett (G1),
 - grense for bruksretter (G2),
 - grense for almuerett (retter som en befolkningsgruppe kan ha på tvers av grenser for almenning og privat eiendomsrett. Eks. Innbyggerne i Røros har avmerket område hvor de har mosetaksrett.) (G3),
 - administrative grenser (G4).

1) Materialet fra undersøkelsen er oppbevart i egen perm på Institutt for Jordskifte og Arealplanlegging.

I tillegg til disse spørsmåla ble det stilt tre tilleggsspørsmål med henblikk på opplysninger om:

- kvalitet til grensemerka; tidsbestandighet, holdbarhet mot ødelegging og borttaking, synlighet i marka,
- hvordan grensene mellom eiendommer utover i sjøen og innsjøer er bestemt,
- hvordan man går fram for å finne igjen grensemerker i marka.

Når jeg ikke har tatt med disse i problemstillingen skyldes det for det første at disse emnene i seg selv er omfattende og at jeg ikke synes å ha nok materiale og bakgrunn til en nærmere drøfting. I enkelte tilfeller kommer jeg riktignok såvidt inn på en del punkter, men ikke som noe helt kapittel.

I arbeidet med å skaffe opplysninger har jeg ellers lest beskrivelser fra hjembygda Soknedal og nabokommunen Rennebu i Sør-Trøndelag, samt fulgt en del av disse i marka.

I oppgaven er det brukt en del litteratur også utover det som er nevnt innledningsvis i kap. 1.2.

Framstillingen er basert på to hovedkapitler. I kap.2 er det, med en del kommentarer, tatt sikte på å gi en oversikt over ulike merketyper og konstruksjoner. Deretter er bruk og opp-treden av de ulike merketyperne beskrevet i kap. 3 med hovedvekt på fylkesvise oversikter.

Kapittel 2

GRENSEMERKER; MERKETYPER OG KONSTRUKSJON

2.1 Klassifisering av merketyper

Grenseforløp bestemmes ved at punkter i grenselinja defineres, eller ved at grenselinja følger langs med eller i noe. For å kunne behandle dette samlet vil jeg bruke grensemerker som en fellesbetegnelse.

Det som bestemmer grenseforløp kan så deles i henholdsvis naturlige og menneskeskapte grensemerker. De naturlige grensemerka vil da omfatte naturlige punkter, linjer og flater i topografien, mens de menneskeskapte eller kunstige utgår fra menneskelig aktivitet.

Videre kan de menneskeskapte deles i to grupper etter hvilken hovedfunksjon de har. En nedsatt sten har f.eks. sjelden andre funksjoner enn å markere et punkt i grenselinja. En veg har derimot hovedfunksjonen å rasjonalisere transport og ferdsel, mens den ofte kan fungere sekundært som grensemarkering. Alle naturlige grensemerker må på sin side også kunne sies å ha sekundær merkefunksjon uten at det har noen spesiell betydning for klassifiseringen.

Inndelingen i merketyper blir da:

1. Naturlige grensemerker, sekundær merkefunksjon
2. Mennekseskapte grensemerker, sekundær merkefunksjon
3. Menneskeskapte grensemerker, primær merkefunksjon

I den videre beskrivelsen av grensemerka brukes denne inndelingen. Hvilke merker som betraktes å høre inn under de enkelte merketyper vil framgå etterhvert. Samtidig kan det bemerkes at man ofte vil finne ulike merketyper og merker brukt sammen. Enten som sikring av eldre og/eller dårligere merker eller som supplerer for å gjøre grensa lettere synlig.

2.2 Naturlige grensemerker, sekundær merkefunksjon

Naturlige grensemerker kan kort defineres som detaljer i topografien som peker seg ut som markante punkter, linjer eller flater (HARALDSTAD 70 s. 57). I omtalen og beskrivelsen av de ulike naturlige grensemerka tar jeg utgangspunkt i denne definisjonen.

I eldre tid var det ofte bruken og utnyttelsen av områder som bestemte grensene for gårdenes territorium. Konkuranse med tilstøtende bygdelag og gårder medførte behov for grenser når bruken ikke kunne foregå i fellesskap. Det falt seg naturlig at stengsler som landskapet ga ble tillagt merkefunksjon. Likeledes oppsto det grenseland hvor utnyttelsen opphørte på grunn av avstandene fra bosetningsplassen.

Mellom bygdelag er det også gjerne slik at grensene følger markerte og godt kjente terrengdetaljer som tildels kan virke dominerende. Ofte presset forskjellige administrative enheter på og fastla grenser i områder hvor bruk og utnyttelse kanskje ikke hadde ført til klare grenser. Tildels kunne de grensene som ble fastlagt på denne måten også gå på tvers av det som kanskje den faktiske bruk tilsa.

Naturlige grensemerker er altså på ingen måte knytt bare til det første landnåmet, alders tids bruk eller hevd som man kanskje lett får inntrykk av. Hvordan landmåmet foregikk har nok også variert en god del.

Også ved grensefastsettelser helt fram til i dag finner vi de naturlige merkene i bruk. Utviklingen har riktignok ført til at det i vår tid brukes andre merker i tillegg til de naturlige for nærnere definering av grensa. Driftsmåter og teknologi har ellers ført til at de gamle grenselandskapa er mindre til hinder enn tidligere. Stikkord er her bakkeplanering , vegbygging osv.

Terrengdetaljer har ofte forskjellige benevninger ulike plasser i landet, knytt til dialekter og språklige oppfatninger. Å forstå språket riktig kan i mange tilfeller være vanskelig nok når

man skal finne hvor grensene går. I tillegg kommer vanskene med at stedsnavn kan ha gått ut av bruk, samt at det ofte kan være brukt ulike navn på de samme terrengdetaljene fra forskjellige bygdelag.

2.2.1 Markerte punkt i topografien

Hva som er brukt som grensemerker av markerte terrengpunkt varierer først og fremst med hvor vi befinner oss, eller retttere med hvordan topografien som helhet arter seg, og hvilke detaljer som skiller seg ut.

a) Fjell og vertikale terrengpunkt

Fjelltopper og høyder i terrenget er i mange tilfelle markerte og godt synlige terrengpunkt. Det samme gjelder også berg-
hammere og fjellknauser. Som jeg senere vil komme tilbake til så er røys og varde av forskjellig opprinnelse ofte å finne på høyder i terrenget. Det er forsåvidt sjelden at fjelltopper eller høyder inngår i grensesammenheng uten at det er en røys eller varde på toppen. I dag er det iallefall ikke snakk om å beskrive grenser mellom høydedrag uten at grensepunkta blir nærmere definert. I eldre beskrivelser kan vi ellers finne at lysere eller mørkere striper i fjellet eller berget er brukt til å bestemme grensene mer nøyaktig.

Det kan ellers være verd å merke seg at om det i beskrivelsen står at grensa skal gå til "høieste fjell" så kan det faktisk bare være ment den høyeste fjelltoppen man ser fra gården. Å skille mellom sikte og grensepunkt er også viktig. Mange grensebeskrivelser bruker terrengdetaljer bare for å beskrive hvilken retning grensa går. Grensa behøver altså ikke gå helt fram til det punktet som er beskrevet. Av de vertikale terrengformasjoner som er benyttet som grense eller siktpunkt kan jeg ellers nevne:

- fjellskar,
- fjellnabber,
- søkk og groper i terrenget,
- tuer eller mindre hauger
- skredfurer ("rap").

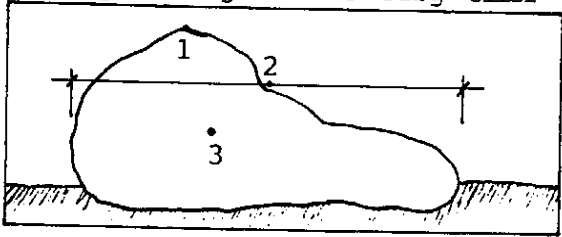
b) Berg, steinblokker og bergsamlinger

Flyttblokker gjenlagt av isen og steinblokker fra ras eller bergslipp vil være markante punkter; spesielt i områder hvor slike opptrer i et fåtall. Bergansamlinger vil på samme måte kunne skille seg ut.

I grensebeskrivelser finner man ofte at slike berg eller steinblokker er navngitte, eller at formen evt. andre ting er tatt med. I en beskrivelse fra Rørostraktene står det f.eks. at grensen går til en klippeblokk "der beveger seg i vinden". Steinen som var omlag $2-3 \text{ m}^3$ sto slik til at den kunne tippe fram og tilbake.¹

Innhogde tegn, vanligvis kors, er ofte brukt til å identifisere berg og steinblokker som grensemerker. I eldre tid kanskje først og fremst bare i de tilfeller hvor steinen eller berget ikke skilte seg godt nok ut. Hva som markerer grensa når det er brukt "tilleggsmerker" avgjøres i stor grad av hva som er beskrevet. Ikke rent sjelden kan merket utfra beskrivelsen nærmest virke påhengt utfra formuleringer som følgende²: "... derfra i nordøst til et Bjerg indhugget kryss videre i nordøst til et anden Bjerg Likeledes merket med kryss...". Dette sier ingenting om det er korset eller berget som definerer grensa.

Hvor grensa går i et berg eller en stenblokk kan ellers diskuteres. Som figur 1 viser har vi flere muligheter:

1. Det høyeste punktet
2. Halvere bredden
3. Tyngdepunktet av massen

fig. 1 Grensepunkt i berg

Tyngdepunktet kan vi etter min mening se bort fra med en gang. Å gi seg i kast med slike beregninger virker lite realistisk og langt fra praktisk. For de to andre alternativa er nok formen på stenen eller berget avgjørende. Er det en markant topp vil nok den peke seg ut, mens det i andre tilfeller kan virke like fornuftig å halvere bredden.

- 1) Opplysning fra intervju ved jordskiftekontora i Trondheim.
- 2) Mindelig deling fra 1831, bl.a. gården Holte i Soknedal S-T.

c) Landformasjoner knytt til vassdragene og sjøen

Her finnes det en hel rekke forskjellige mer eller mindre fram-tredende formasjoner. Ganske vanlig er det også at grensa skal gå framtil elva, vannet, sjøen o.l.

Av markante punkter eller formasjoner kan jeg nevne:

- nes og odder som stikker ut i sjø og vassdrag,
- viker og små fjordarmer,
- øyer, holmer, skjær, svaberg osv.,
- "klover", sprekker i svaberg, ofte brukt som båtstø,
- elv og bekkoser,
- sammenløp av elver/bekker,
- krappe svinger i elver og bekker,
- fosser,
- vannkilder (oppkomme).

Hvor godt grensepunktet er markert kommer an på selve for-masjonen. Ofte er andre grensemerker brukt i tillegg som identi-fikasjon eller for å definere grensepunktet nærmere. På øyer, holmer og skjær kan det også være bestemt mere presist hvor grensa skal gå.

d) Tre

Grensetre betrakter jeg som et naturlig merke så lenge det ikke er blinket eller merket på annen måte. Felles for grensetre av denne typen er at størrelsen, utseende eller plassering i terrenget kan virke spesiell og tildels dominerende.

Av treslaga vil furu og gran dominere. Den oppnåelige alderen til treslaga er av vesentlig betydning for hva man kan forvente å finne igjen. Det er ikke uvanlig at furua blir 7-800 år gammel. Spesielt på dårlig bonitet. Gran er nok adskillig mindre alders-bestendig, men enkelte eksemplar av arten kan komme opp i 4-500 år. Til sammenligning kan jeg nevne at eik kan bli opp til 1000 år, mens bjørk derimot sjelden blir mere enn 200 år.

2.2.2 Markerte linjer eller flater

Det karakteristiske for denne gruppen er altså at grensa på en eller annen måte følger en topografisk linje eller flate i terrenget. Hvor og hvordan grensa er definert vil variere utfra lover, sedvane og avtaler. I mange tilfeller er det nærmest selvsagt, men vi støter på mange vanskeligheter også på dette området. Spesielt i forbindelse med grensegang i vassdrag og i sjø.

a) Fjell og landformasjoner

I første omgang vil jeg her nevne begrepet vasskillet som man ofte støter på i forbindelse med grenser i høyereliggende områder. Teoretisk så går vasskillet der hvor nedbøren dreneres til to forskjellige dalføre. Det vil i praksis si at vi får ei linje som følger høydedraga. Noen skarp grense vil det ikke være, og store områder ligger ofte i en mellomsone hvor det kan være vanskelig å fastslå med sikkerhet hvor skillet går.

I praksis vil grensa vanligvis gå i rette linjer mellom markante høyder eller fjelltopper når folk sverger til at grensa følger vasskillet.

Dalbotner danner også grenser, men i de fleste tilfeller er det da elver eller bekker som utgjør det egentlige grenseskillet. I områder med leiravsetninger er raviner utpregete grenselandskap. Det samme er tilfellet hvor elver og tildels bekker har skåret seg ned i landskapet og dannet V-daler eller dype hjel. (Se ellers nedenfor under pkt. b)

De mest typiske landformene som er brukt til å bestemme grenseforløp er fjellskrenter, berghammere og skråninger. Spørsmålet om hvor grensa går i en fjellskrent eller fjellside kan i mange tilfeller være uklart. Vanligvis er det tre muligheter (ØSTBERG 32 nederst side 60):

- ved fjellfoten,
- midt i fjellsiden
- øverst ved fjellkanten.

En vanlig regel i skogsmark er at det som etter gamle driftsmåter kunne taes oppover tilhører eieren på den siden, mens det som går nedover tilhører eieren på nedsiden. I enkelte dokument

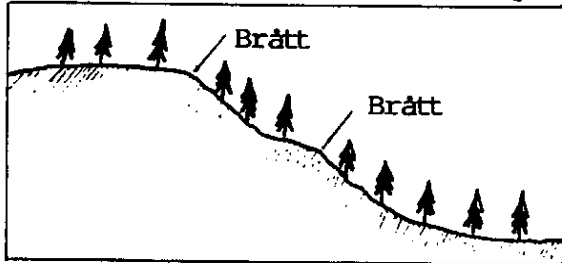

fig. 2 "Bråttet" som grense

kan grensa være beskrevet til å følge "bråttet", som da står for overgangen hvor terrenget heller nedover. Ofte finner man flere slike brått som vist i figur 2.

Skal man ta stilling til hvilket brått grensa følger kan man da støtte seg til hva som går opp og hva som går ned. Ordet brått er i det vesentligste knytt til østlandet. Andre ord for brått er "brona" som blant annet brukes på mørekanten.

I områder med beiting og hvor behovet for hegning har vært det sentrale er det en vanlig oppfatning at grensa følger den best selvgjerdende delen av fjellsiden medmindre annet er bestemt. Riktignok vil fjellsiden ofte kunne hegne både oppe og nede slik at det oppstår et slags ingenmannsland imellom. I slike tilfeller kan halvering av området imellom være en løsning. Hvor i fjellsiden grensa starter eller går ut kan også være en pekepinn. Lokale oppfatninger kan ellers gi holdepunkter. Som regel står det mellom "bråttet" eller fjellfoten.

Foruten det jeg har vært inne på finner vi mange steder at gårdene er delt og grensene bare betegnet med et grenseland bestående av lavproduktive områder med oppstikkende fjellrabber og berg i dagen. Figur 3 nedenfor viser et slikt grenselandskap.

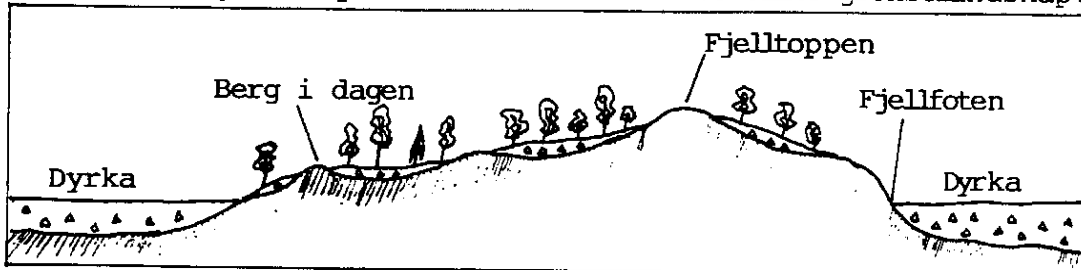

fig. 3 Grenselandskap

I slike tilfeller har man egentlig en rekke muligheter. Hvor grensa går kommer mye an både på rettsoppfatninger og hva som synes realistisk utfra deling, tilknytning og bruk. Noe mer konkret tror jeg er vanskelig å gå inn på dette medmindre man tar for seg enkelttilfeller.

b) Vassdrag

Dette er topografiske flater og linjer som skiller seg godt ut og er fra langt tilbake mye brukt til grensemarkering. Navnbruken er gammel og godt utbredd, og tildels med små forandringer gjennom tidene i godt befolka områder. Noe anderledes stiller det seg nok i områder som ligger mere avsides til. Likeledes vil en del navn på mindre vatn, tjern og bekker virke mer tilfeldig og mange navn er nærmest gjengangere. Av slike kan jeg nevne svarttjernet, smibekken, storelva o.l.

Bakgrunnen for grensefunksjonen ligger mye i de stengsler vassdraga utøver. Større elver og innsjøer som hegner for dyr og vanskeliggjør adkomst og transport tilhører ofte opprinnelige og gamle gårdsgrenser. Blandt disse finner vi også de grenselandskapa som er framkommet gjennom erosjon (raviner, V-dal-er, kløfter og skar). Elver og bekker gjennom slike formasjoner markerer, som nevnt foran, ofte selve grensa. Mindre framtreddende (og stengende) vassdrag har helst først ved sekundære gård-delinger blitt brukt som grenser. Hvordan terrenget som helhet arter seg og beliggenheten til eiendommene har nok hatt stor betydning i denne sammenheng, så noen generell regel kan ikke gies.

Deklaratoriske regler om hvordan grensa går i vassdrag er gitt i lov om vassdragene (Vdrl.) av 15. mars 1940 nr. 3. Vdrl. skiller i hovedsak grensene i vassdrag i to typer:

- grense mellom eiendommer som ligger på hver sin side av vassdrag (Vdrl. §§ 2 og 3),
- grense mellom eiendommer på samme side av vassdrag (Vdrl. § 4).

Vdrl. § 2 slår fast at hvis ingenting annet følger av særlig hjemmel så skal grensa mellom eiendommer som ligger på hver sin side av en elv eller bekk gå etter djupålen i vassfaret. Djupålen er den dypeste renna i elva eller bekkefaret. Skiftende elveleie eller forandring av djupålens beliggenhet endrer i følge Vdrl. ikke eiendomsgrensene. Der hvor djupålen ikke er koordinatfesta, kartlagt eller sikra med merker og/eller mål på en eller annen måte, har man lite å gå utfra hvis den forandres.

I følge gammel norsk rett gikk grensa midt i elva eller bekken.¹
Nærmest som en kurositet vil jeg ta med følgende sitat om planten klåris²:

"... I Frostatingsloven er det nemlig tale om en plante som kalles herbu. Den vokser langs elvene, og eiendommen ble avgjort ved at man halvert avstanden mellom de ytterste gresstorvene eller de ytterste herbuene på hver side. Det kan ikke være tvil om at herbua er klåris, første stavelse (som vi også har i andre plantenavn) betyr gråaktig, og det stemmer jo helt."

Tross i de gamle lovreglene innførte altså den første vassdragsloven fra 1 juli 1887 regelen om djupålen som grense. Forutsetningene for lova var at bestående eiendomsforhold ikke skulle forandres. I et sitat som NYGARD 74 (side 123) har tatt fra forarbeidene³ til den første loven heter det:

"... De regler som gives herom, ville altså ikke få Anvendelse utenfor Tilfælde, hvor et Vassdrag der ikke tidligere har dannet Grandsene mellom to eller flere Eiendomme, efter lovens i krafttreden komme til at gjøre dette."

Eiendomsgrenser som følger elver og bekker fra før vassdragsloven av 1887 trådte i kraft⁴, skulle derfor gå etter de gamle reglene om midtlinja.

Grenseforløpet når eiendom støter til et vatn eller en innsjø er heller ikke uten videre gitt. Eiendomsforholda er da avgjørende for hvor grensa går. Hovedregelen i Vdrl. er at vassdraget tilhører eieren av den grunn det dekker når ikke annet følger av særlige rettsforhold (jfr. § 1). I denne sammenheng kan det være på sin plass å nevne grunn som ikke er undergitt "eiendomsrett"⁵, eller rettere innsjøer med offentlig midtstykke. Det blir da tale om ei yttergrense for de eiendommene som måtte støte til. Avgjørende for om en innsjø har offentlig midtstykke er størrelse, dybde og ikke minst bruk og sedvane. Når det gjelder grensa for offentlig midtstykke sier NYGARD 74 (side 126):

"... Heller ikke når det gjeld spørsmålet om kvar grensa mot midtstykket går kan ein setja opp generelle reglar. Det vart ei konkret avgjerd, med vekt både på botnformasjonen, djupna, avstand frå land og på bruk

1) Se ML VII-48 og NL 5-11-5.

2) Fra Norges Planter bind 2 av professor dr. Knut Fægri (opplysning fra Ringerike jsk.kontor. Dok. 34).

3) Ot.prp. nr. 13 1886 side 5.

4) 1. januar 1888

5) Vdrl. § 5 og tilsvarende i lov av 14/12 1917 nr. 17 § 3 nr. 2c og § 13.

og alment rettssyn i bygda.

I domen om Heddalsvatnet (RT 1905 s 53) vart bygdesynet tolka slik at grensa fylgde molbakken (mel-reinsbakken); men det er ingen regel. I domen om sørenden av Randsfjorden (RT 1913 s 887) gjekk avgjerda på at eiendomsretten (fiskeretten) nådde lengre ut, iallefall til 8,5 m djup ein stad der det ikkje var noko bråhall- og kor langt vart ikkje sagt. I domen om Jølstervatnet (RT 1935 s 838) er det sagt at grunneigaren åtte lengre ut enn til marbakken, men ikkje til 50 meters djupne endå om somme hadde faste not- og garnplassar der. Dei nemde tilfella gjeld vatn nedi bygda, og på fjellet kan det vera annleis. I domen om Bygdin (RT 1951 s 417) vart grensa sett til 100 m ut og minst 20 m djup...
...Sperillen (RT 1972 s 72) var det ulike syn på grense-spørsmålet. I det votum som vart dom er (det) sagt at grensa gjekk langt frå land på relativt store djup og dels midt i sjøen (sjå nærare min artikkel i LOR 1973 s 121)."

Ofte kan grensene for eiendommer i vann og innsjøer være bestemt som rette linjer på en eller annen måte . Det må imidlertid gå klart fram at grensene i vannet er trukket. Er det bare fastlagt hvor eiendommen støter til vannet og ingenting tyder på at eiendommen opphører i vannkanten, er Vdrl. §§ 3 og 4 bestemmende for hvor grensa går. Ligger det eiendommer på hver side av en innsjø eller vatn skal grensa, altså når ikke annet følger av særlig hjemmel, gå slik at hvert sted på bunnen tilhører den landside den nærmest er en fortsettelse av. Dette vil i praksis altså si omtrent det samme som djupålen i elver og bekker.

For grenser mellom eiendommer på samme side av vassdrag har vi den generelle regelen i Vdrl § 4 :

"Mellom eiendommer på samme side av et vassdrag skal grensen, hvis ikke annet følger av særlig hjemmel, gå slik at hvert sted på bunnen tilhører den strand som den ved lav vass-stand ligger nærmest"

Der hvor strandlinja eller vannkanten er rett vil grensa danne en rett vinkel, mens den ellers vil være et resultat av strandlinjene til de sammenstøtende eiendommer. I figur 4 på neste side er det vist hvordan denne regelen arter seg i praksis.

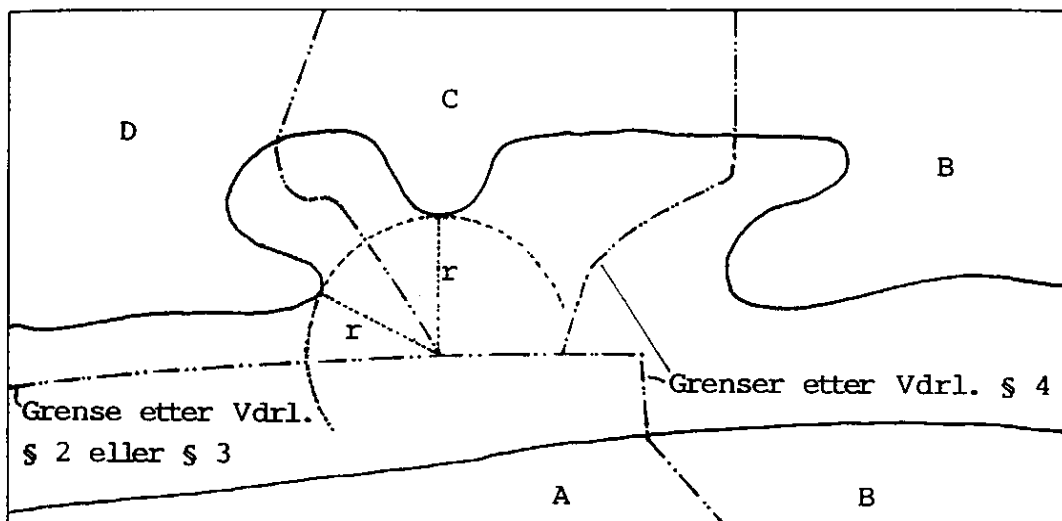

fig. 4 Grenser mellom eiendommer etter Vdrl.

I første omgang kan man tenke seg at det er trukket en grense langs med djupålen i henhold til Vdrl. § 2 (evt. i forhold til den landside den nærmest er en forsettelse av i henhold til Vdrl. § 3 for innsjøer). For grensa mellom eiendommene A og B får vi da en linje som står i rett vinkel på strandlinja, mens de øvrige grensene vil svinge i forhold til landsidene til de sammenstøtende eiendommer. Teoretisk kan alle punkt i grenselinja utover betegnes med sentrum i en sirkel som tangerer (må ikke skjære) strandlinja i et eller flere punkt. slik at de tilstøtende eiendommer er delaktig i minst et punkt. (Se eks. i figur 4.)

Ellers må det nevnes at det fra langt tilbake er brukt landmerker¹ eller tilsvarende måter til å sikre grenser utover i både vassdrag og sjø. At grensa forsetter i samme retning eller at den er beskrevet til å gå mot en øy, holme e.l. er ganske vanlig. Videre er kompassretninger og retningsvinkler oppgitt i enkelte tilfelle, spesielt i nyere tid.

1) Alt fra terrengdetaljer, hus og bygninger til nedsatte stener, innhogde kors osv. som sammen kan definere linjer.

c) Grenser knytt til sjøen

I norsk rett har vi ingen lovregler om hvor grensa for eiendomsretten utover i sjøen går (AUSTENÅ 83). Rettspraksis kan heller ikke vise til noen generell regel selv om det er avsagt mange dommer om dette spørsmålet. NYGARD 74 sier det på denne måten (side 135 og 136):

".... Det ein må kunne seia om dette spørsmålet er at det ikkje har stabilisert seg nokon klår fast regel om eiendomsgrensa. Det står fast at landeigaren eig eit stykke utetter og vanleg til marbakken der ein slik bakke let seg påvisa i rimeleg djupne og avstand fra land (Det kan sjølvsagt vera særrettar for ålmenta til ymse slag bruk innafor, t.d. skjeltak eller sandtak eller tangskurd i samsvar med alders tids bruk.) Marbakke er det om ein får eit bråhall mot større djupne eit stykke utpå. Kor sterk skråning, lyt retta seg noko etter botnprofilen o.a. Der det er brådypt ved land lyt landeigaren likevel eiga eit rimelig stykke utetter(slik Knut Robberstad på førelesningar). Er det svært langgrunt, lyt det i allefall retta seg noko etter kor langt grunneigaren har teke grunnen i bruk. Nokon generell presumpsjon lyt ein i det heile vera varsom med (Ein regel om grense ved 2 m djup kan synast praktisk og grei, men tilhøvet og synet på staden saman med vanlig bruk lyt gå føre. I RT 1927 s.248 var det tydeleg gått vel langt i å nytte 2 m grensa. Her var det i skøyte 1788 sagt at eigendommen var avhendt "med hosliggende marebakke". Det gjaldt og eit indre havne område og da er reglane noko spesielle.)"

I figur 5 har jeg illustrert en del av de yttergrensene som utfra overstående kan være aktuelle i sjø.

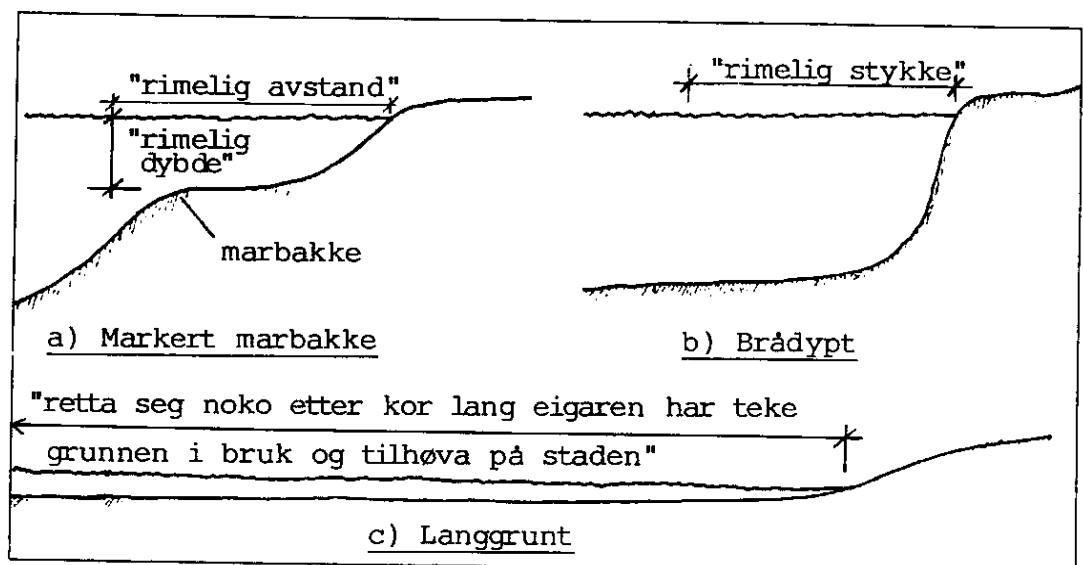

fig. 5 Aktuelle yttergrenser i sjø i forskjellige tilfelle

Å gå nærmere inn på det rettslige i de ulike tilfellene som er vist i figur 5 er vanskelig. Det må ellers presiseres at spesielle retter som tilfaller grunneieren, andre rettighetshavere eller allmenheten ofte går på tvers av eiendomsgrensene.

Strandlinja er skjæringslinja mellom sjø, luft og landjord ved vanlig flo sjø¹. For at strandlinja skal være grensa for en eiendom må det være uttrykkelig fastlagt i skjøte, delingsdokument e.l. (Det samme gjeld forsåvidt også eiendommer som støter til ferskvann). For grenser mellom eiendommer utover i sjøen og hvor to eiendommer ligger på hver sin side av en smal fjordarm brukes ofte vassdragslovens §§ 3 og 4 analogisk når grensene ikke er fastlagt på annen måte. Det er ellers verd å streke under at det er vanlig flo sjø som blir lagt til grunn ved grensefastsettelsen i stedet for låg vass-stand som det står i Vdrl. § 4 (jfr. NYGARD 74 s 125).

Jeg kan ellers opplyse om at Institutt for Jordskifte og Arealplanlegging har et prosjekt gående på grenser i og mot sjø.

d) Andre naturlige linjer og flater

Utbredelsen av skogen, eller bestand, er brukt som grensemarkering i enkelte distrikt. Bakgrunnen for grensefunksjonen er forskjellig. Ved sameiedelinger foretok man i mange tilfeller bare en deling av det som låg under skoggrensa². Videre danner utbredelsen av skogen en naturlig grense hvor områder er "hevdet" gjennom hogst eller alders tids bruk.

Benevningen "grensa langs fjellet" er i visse distrikt nærmest synonymt med begrepet skoggrensa. I en beskrivelse fra Målselv³ i 1887 er denne oppfatningen gjort gjeldende:

.... Den i den afholde skyldelingsforretning af 23. juni

- 1) Se bl.a. AUSTENÅ 83 pkt. 1 Innledning.
- 2) Skoggrensa er forskjellig for de ulike treslaga. Her i landet går de mer hardføre lauvtreslaga fra 50 til 200 meter høyere enn barskogen. Det er de klimatiske vekstfaktorer og edafiske vekstfaktorer (vekstfaktorer som er knytt til jorda) som er avgjørende for hvilke treslag som vil dominere.
- 3) Vedlegg 1 til dokument 20.

1875 benyttede betegnelse av pladsens søndre grense "langs Fjeldet" (Lokkavorre) bestemmes herved nærmere således, at pladsens grense faller sammen med skovgrensen."

Også i lignende tilfeller fra samme område har man falt tilbake på skoggrensa. De lokale språk og rettsoppfatninger omkring dette vil variere mye og hvert enkelt tilfelle vil kunne ha sin spesielle tolkning.

Som grensemarkering vil skoggrensa og grenser knytt til bestand være lite eksakt. Spesielt gjelder dette over tid. Fra omlag 1750 har vi hatt en klimabedring som har medført heving av skoggrensa. Hva som har vært opprinnelig grense kan da være vanskelig å avgjøre. Ofte holder man seg til dagens grense. Forsåvidt er det områder av liten betydning i skogøkonomisk sammenheng.

Myrer eller myrkanter er også brukt som grenser. Der hvor myrene har hatt økonomisk betydning for torvuttak eller som slåttland på grasmyr vil det som oftest være brukt en eller annen form for avmerking, men det finnes områder hvor det ikke er tilfelle. Er myra blitt betraktet som nærmest verdiløs kan den ha blitt liggende igjen som sameie på samme måte som snaufjellet er det andre plasser. Grensene kan f.eks. bare være beskrevet til myrkanten uten at det er sagt noe om hvilken eiendomsstatus myra har.

Gjengroingsmyr og sumpområder som hegner for dyr står kanskje i en særstilling når man skal ta stilling til hvor grensa går. Forsåvidt kan man tenke seg analogi¹ til Vdrl. §§ 3 og 4, men det vil kanskje være av større teoretisk enn praktisk interesse. Den økonomiske verdien av slike myrer er i de fleste tilfeller i nærheten av null.

1) Jordskiftekontoret i Østfold har såvidt sett på muligheten av å bruke analogi i denne sammenheng.

2.3 Menneskeskapte grensemerker, sekundær merkefunksjon

Denne gruppen av grensemerker omfatter som nevnt menneskeskapte innretninger, byggverk o.l., med annen hovedfunksjon enn grensemerking. Selv om disse ikke er å betrakte som grensemerker vil de altså kunne markere grenseforløp. Bakgrunnen for den tilagte sekundære merkefunksjonen er forskjellig, men som i likhet med de naturlige grensemerkene henger det ofte sammen med praktiske forhold knytt til bruk og utnyttelse av områder. Dessuten vil varige, synlige og markerte punkter, linjer og flater ofte være en like god markering av ei grense som de ordinære merkene.

2.3.1 Gjerder

Hensikten med gjerder er knytt til ønske eller behovet for å verne eiendom og rettigheter. Praktiske hensyn med sikte på å hindre at egne dyr kommer på avveie eller inn på områder hvor man ønsker eller plikter å holde dyrene borte har også i stor grad vært bestemmende for oppføring av gjerder. Således finner vi innmark adskilt fra utmark, innhegnede slåtter, kalvehager osv. Det har ellers til alle tider vært benyttet naturlige stengsler i tilknytning til gjerde som jeg så vidt har vært inne på. Fjellskråninger, berghammere, myrer, elver og vann egner seg i mange tilfeller godt.

Mange gjerder er satt opp i grenser som er sikret med andre og beskrevne merker. Innvirkning på grenseforløpet har ikke gjerdet i slike tilfeller uten at det er sagt i grensebeskrivelse, innstiftet gjennom annen avtale eller ved hevd.

For plassering av gjerder skriver ØSTBERG 32 at det er en selvfølge at gjerde skal settes i grensa. Plasseringen av gjerde er i dag bestemt i § 4 i gjerdeloven av 5.mai 1961. Denne avløste kap. 1 i lov av 16. mai 1860 som hadde tilsvarende bestemmelse. Det er verd å merke seg at gjerdeloven i flg. § 1 er deklarasjons-

Benevningene for de ulike gjerdetyper varierer rundt om i landet. Videre finnes det forskjellige benevninger utfra hvilke funksjoner de enkelte gjerdene har, uten at det sier noe om hvordan de er oppbygd. Gjerde som markerer grense har ofte betegnelsen merkesgard. Videre finner vi i ulike distrikt med samme betydning skiftesgard, bytegard, merkeshåggå o.l. For å illustrere forskjellige gjerdetyper har jeg i figur 6 tatt med en skisse fra ASHEIM 78, laget av Kristian Strømshaug.

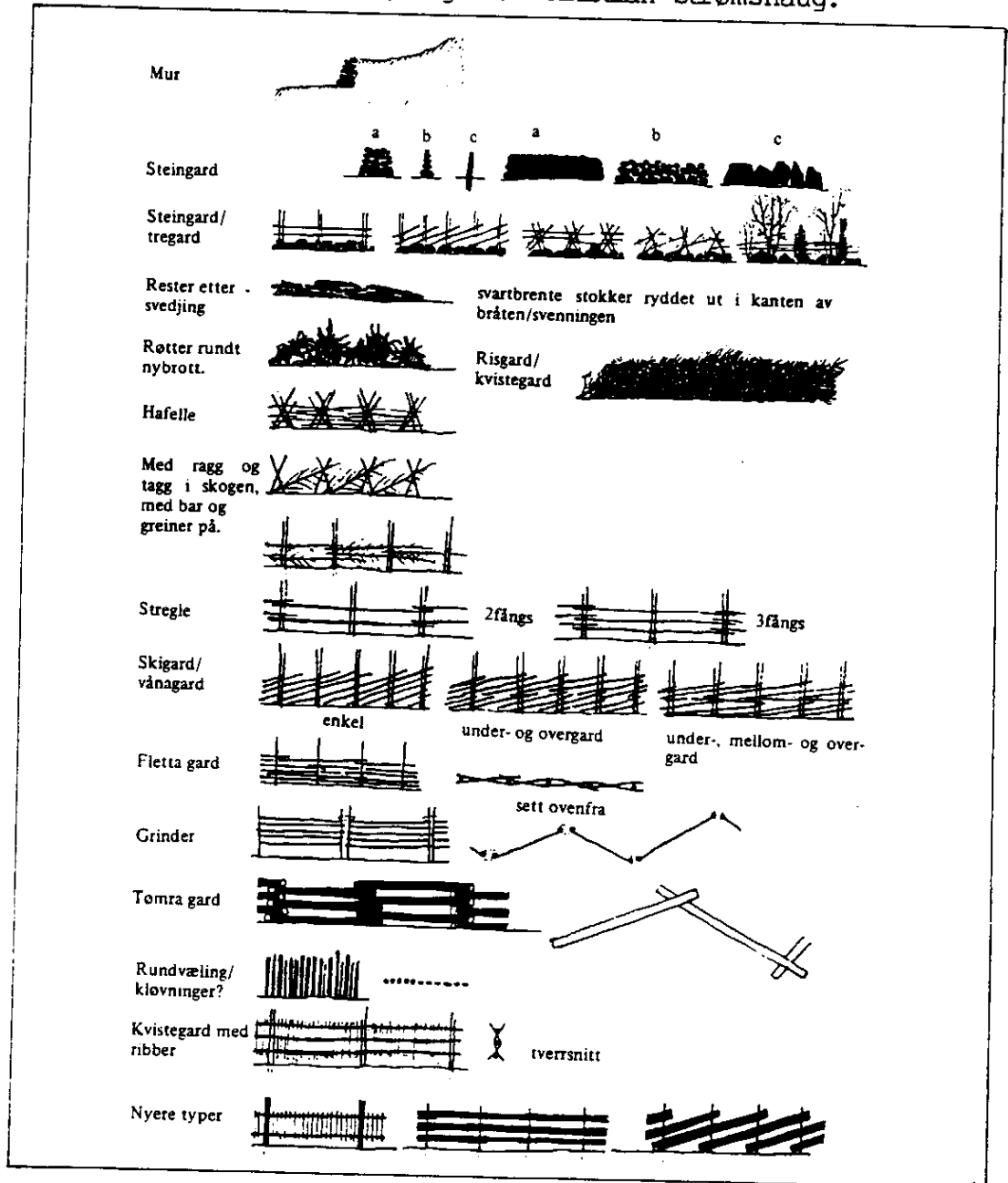
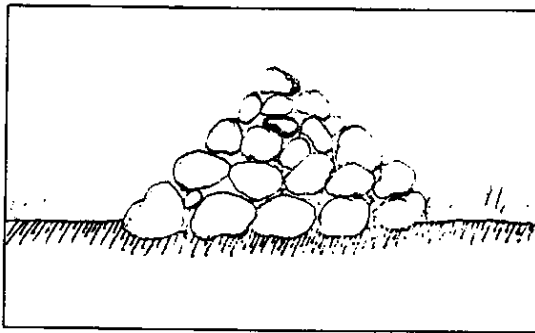

fig. 6 Ulike gjerdetyper (av Kristian Strømshaug)

a) Steingjerder

Steingjerder har fra gammelt av vært brukt til hegning og vern av områder. Materialtilgangen er avgjørende for i hvor stor utstrekning slike finnes. I områder med steinholdig morenejord, spesielt på Jæren og i kystområder ellers, finner vi ofte tette mønstre med steingjerder etter generasjoners oppbygging. De fleste steingjerdene har nok oppstått som følge av dyrking og behovet for å bli kvitt stein, men også der hvor man først og fremst har hatt behov for gjerde finnes også steinmaterialer brukt. Stein gir som kjent holdbare og forholdsvis vedlikeholdsfrie gjerder.

Utførelsen av steingjerder varierer med materialet som er brukt,

og hvor stort behovet for hegning har vært. Runde steiner er vanskelig å mure, og gjerder av slikt materiale vil få pyramidisk tverrsnitt som vist i figur 7. Størrelsen på steingjerder varierer opp mot 1 meter i høyde og bredde. For at de skal hegne

fig. 7 Profil av steingjerde lagd av runde steiner

godt nok finnes ofte gjerder på toppen av steingjerdet (se figur 6 på forrige side). I dag vil et slikt toppgjerde kunne bestå av et par tråder spent mellom innmurte trestolper. Andre og mer utførlig oppsatte nettinggjerder finnes naturligvis også. Etterhvert som trådgjerdene fikk innpass har mange steingjerder forfalt. Mye på grunn av at de hegnet for dårlig. Likeledes er det nok også tatt grunnmursmaterialer fra gamle steingjerder der det var lettere å erstatte steingjerdet med tråd og senere nettinggjerde, enn å finne bygningsmaterialer andre steder. Hva som er rester etter slike "materialuttak" er vanskelig å fastslå så lenge vi har blandingstypen fra tidligere.

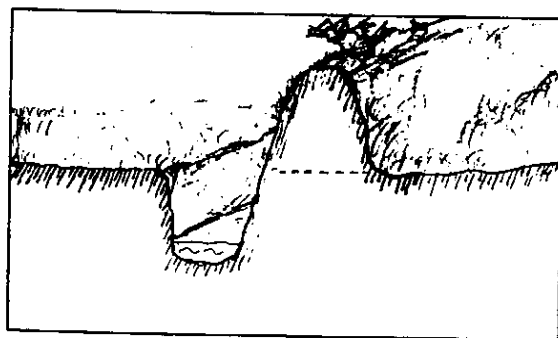
For at steingjerdet skulle hegne bedre er det ofte ved oppbyggingen brukt større, mer kantete ofte flatere stener fra bunnen av. Mindre og rundere stener kan da være brukt på toppen. Mange gjerder viser at man ofte utførte arbeidet med stor flid og nøyaktighet.

Hvor steingjerde markerer grensa er det sjelden duket for tvist, medmindre man skulle ha flere gjerder å velge mellom. Vedrørende grenseforløpet i steingjerder så er den vanlige oppfatningen at grensa går midt i gjerdet, hvilket samsvarer med bestemmelsene i gjerdelovens § 4. Når bredden på gjerdet kommer over det i loven bestemte slingringsmonn (1/2 meter til hver side av grensa) må den overskytende bredden utfra regelen settes på egen eiendom. Steingjerde som lovlig sto på naboeiendom før lovens ikrafttreden er holdt utenfor. Loven fra 16. mai 1860 hadde også bestemmelser om plasseringa av gjerde slik at maks. bredde bare var 94 cm. (slingringsmonn på trefjerdedels alen (47 cm) i følge § 14). Før den tid fantes visstnok ingen regler hvor bredden på gjerder begrenses. Før 1. januar 1862 (lovens ikrafttreden) skulle altså bredden på gjerdet være likegyldig ved fastsettelse av grensen i selve gjerdet.

b) Torv, jord eller grøftgjerde

Gjerder av denne typen er i første rekke brukt hvor tilgangen på andre gjerdematerialer har vært vanskelig, og hvor det har vært mulig å kaste grøfter og legge opp torv eller jordvoller. Gjerdetypen finnes derfor først og fremst på myrer.

Oppbyggingen varierer mye. Vanligvis vil det være kastet eller

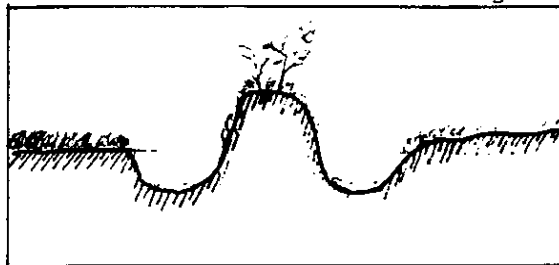

tatt opp en grøft med den uttatte massen på den ene siden av grøfta som vist i figur 8. I torvmyr vil man på denne måten kunne stable en forholdsvis symmetrisk "torvmur" på kanten av grøfta, avhengig av torvkvaliteten.

fig. 8 Torv eller grøftgjerde

I tillegg til gjerdefunksjonen vil også grøfta drenere og hindre vannsig, spesielt i hellende terreng. Fordelene med drenering har sikkert i mange tilfeller virket bestemmende ved valg av gjerdetype.

I enkelte tilfeller vil man også finne to paralelle grøfter med

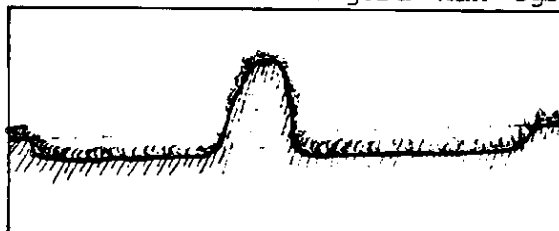

jordvullen eller torva i midten (se figur 9). Tildels vil gjerdet på denne måten hegne bedre fra begge sider. En av grunnene til denne bygge- måten kan ellers være at marka har vært for grunn

fig. 9 Tosidig masseuttak med grøft.

til til at opplegget ble tilstrekkelig bare fra en grøft. Forøvrig finnes denne typen også på fastmark. I myr vil en slik oppbygg- ing være mere utsatt for gjensig enn hvor det er brukt bare en grøft.

Uttak av torv eller jord kan også ha vært gjort på begge sider

uten at det er lagd grøft. Det øvre torv eller jordlaget er da tatt opp i et bredere felt ut til hver side som vist i figur 10.

fig. 10 Tosidig masseuttak i et bredere felt.

Vanligvis arter rester av denne gjerdetypen seg som en jordhaug i dag. Da med antydning av grøft eller forsenkning der hvor

massen er tatt. For å opp- rettholde hegnefunksjonen har kravet til vedlikehold av slike gjerder vært for- holdsvis stort. For at de skulle hegne var det ellers ofte brukt forskjellige tremater- ialer på toppen av jordvullen eller torva. Opplegg av einer- busker som en slags risgard er omtalt som vanlig, men også andre busker og treslag er brukt. Tilplantning har nok også forekommet.

fig. 11 Foto som viser spor etter grøft/torvgjerde i utmark.

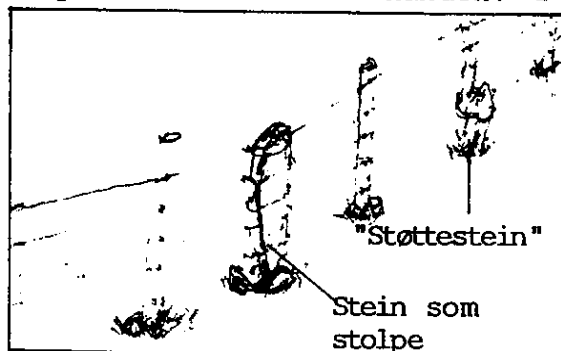
(fra Soknedal i S-T)

Forholdene ligger bedre tilrette for levende busker og trær på toppen av torv eller jordhaugene enn ellers i myr. Rester av slike gjerder er ofte bevakst med småbjørk og einekratt. Se forøvrig bildet i figur 11 på foregående side.

c) Andre konstruksjoner og materialer

Variasjonene i materialbruk og konstruksjoner er mange. Å gi en fullstendig oversikt vil være vanskelig, og jeg har heller ikke systematisk samlet slike opplysninger. I figur 6 side 21 er det vist noen varianter av tregjerder og hvordan de arter seg visuelt og tildels konstruksjonsmessig.

Som man forstår skyldes variasjonene i materialbruk og byggemåte mange forhold. Hvilke krav som ble stilt til hegning og hensikten med gjerdet har betydning for hvordan det er laget. Likeledes kommer vi stadig tilbake til hvilke materialer og redskaper man hadde forhånden. I områder med liten tilgang på

trematerialer finner man ofte at stener er brukt imellom eller sammen med trestolper som vist i figur 12. Til forveksling kan slike stener oppfattes primært som grensestener uten at det har vært tilsiktet.

fig. 12 Oppstilte steiner i gjerde

Steinsetting av gjerdestolper er også ganske vanlig i mange tilfeller. Hensikten kan da ha vært å hindre forråtning av stolpene ved at drenering og lufttilgangen er bedret. Behovet for å få stolpene til å stå stødig kan også ha vært tilstede. Spesielt ved grindstolper og ved hjørne stolper er det siste aktuelt. Hvor gjerdene har forfalt kan slike steinsettinger ofte være til hjelp når man skal finne hvor grensa går.

Holdbarheten av gjerdestolper og materialer er av stor betydning for kvaliteten til et gjerde. Vanlige trestolper råtner fort i jordbandet og valg av treslag betyr endel. Einer er holdt for å være et godt materiale i så måte, men her setter nok dimen-

sjonene og forekomstene en begrensning. Ellers vil seljestolper som blir stående i fuktig mark nærmest kunne slå røtter. Tidligere kullbrente man ofte den delen som ble satt i jorda for at stolpene skulle være mere motstandsdyktige mot råte. I nyere tid er det av mere primitive bevaringsmåter brukt spilloje o.l., mens det ellers har blitt nokså vanlig med forskjellige slag impregnering både ved nyoppføring og vedlikehold av gjerder. Et godt gjerde skal ifølge ØSTBERG 32 helst kunne stå en mannsalder

Ulike typer av jernstolper og betongstolper finnes også i en viss utstrekning. Holdbarheten til disse er nok vesentlig større, men kostnadene har til nå vært for store til at denne typen vil dominere. (Se ellers HARALDSTAD 70 side 52).

Ellers finner man ofte at hekker og ulike beplantninger er oppført langs med grenselinja, men det vil i de fleste tilfeller være knytt til grenser langs tomter og i tettbygde områder.

2.3.2 Veger og stier

I forbindelse med gårddelinger, salg, utskiftninger osv., både i eldre og nyere tid er veger og stier av ulike slag benyttet til grensemarkering. Til grunn for grensevalget ligger ofte de rent praktiske fordelene med klare og greie grenser som tildels deler terrenget i naturlige enheter. Den arronderingsmessige tilhørigheten har nok også i stor grad vært avgjørende . I nyere tid med større og mer trafikkerte veger spiller det siste ikke minst en viss rolle. Behovet for bedre arealstruktur har også økt i takt med nye driftsmåter hvor større og mere rasjonelle maskiner og redskap skal innpasses slik at grensene med fordel blir lagt langs veger ved utskiftninger og makebytte.

At kanskje spesielt veger fra gammelt av har vært ansett som sikre og tidsbestandige finner vi uttrykt i Magnus Lagabøters Landslov VII-43-1:

"Landeveier og sætervei og alle fæveier(rekstre) skal være således som de har været fra gammel tid"

Landsloven inneholdt riktignok en bestemmelse som ga mulighet til å legge om vegen som gikk over "bøen" (innmarka) når det ble gjort slik at den nye veien var like god (bred) og farbar til alle årstider og i all slags vær som den gamle. Den kunne godt være lengre.

a) Stier

Stier av ulike slag finnes i et utall i utmark og fjell. Å si noe generelt om stier som grensemarkører er vanskelig, men for at de skal være gitt noen selvstendig funksjon må de ved grensefastsettelsen ha vært forholdsvis markerte og lett synlige i terrenget

Tidligere hadde stier større betydning som ferdselsårer for folk både til fots og på hesteryggen. Mange av de gamle ferdselsårene ble også merket med røyser, steinsamlinger ol. som vei-visere. Spesielt i fjellet finnes slik merking.

Av stier finnes i første rekke dyretråkk i stor utstrekning i utmarka og fjellet, riktignok med en del variasjoner etter hvor vi er i landet. I en særstilling kommer kanskje rekstre som ligger mellom to eiendommer. Ofte vil dette være et slags sameie med bredder opptil 10-20 meter med gjerder på sidene.

Det kan ofte være problematisk å finne den riktige stien når gamle grenser skal fastlåses. Stier deler seg av og til for kortere strekninger og danner "øyer" i terrenget uten at det er sagt noe i en eventuell grensebeskrivelse om hvor grensa går. I en viss utstrekning kan man kanskje holde seg til hvor det mest markerte og synlige faret går, men det vil ofte føre til ren gjetning. Bruken av det mellomliggende område samt parts- og vitneutsagn vil da være like avgjørende ved en eventuell tvist.¹

1) Se ULVESTAD 79 og NYGARD 74 angående grenseteori.

b) Vinterveier

Over myrer, elver og vann er vinteren med snø og kulde vegbyggeren som folk visste å gjøre seg nytte av. Når fôr skulle hentes hjem fra utmarksslåtter og mosetak, eller når skogsdrifta tok til valgte man ferdselsårer i terrenget som korta avstandene på beste måte. "Sleden glir lett på snø og is og vinterveien går utenom de mange og bratte bakkene" skriver ASHEIM 78 på side 13. At folk hadde faste vinterveier er nærmest selvsagt da det var fra de samme områdene de samla fôr år etter år. Og drev de skogsdrift var de sjelden alene når det var avsetning på tømret.

At det i beskrivelser står at grensa går etter vinterveien kan virke greitt nok. Når man i marka skal følge denne kan det fortone seg anderledes. Bruken av de gamle vintervegene har avtatt og mange av de som ligger litt avsides til er nok i ferd med å bli viska ut både visuelt og i minnet til folk. Rasjonalisering og driftsomlegging i jordbruket fra krigen og fram til i dag er den vesentligste årsak i så måte.

Hvor grensa går i vintervegen skaper sjelden noe problem i praksis. Har begge grunneierene behov for vegen så går grensa midt i vegen nærmest uten unntak. Det samme gjelder også når vinterveien i første rekke blir brukt av andre enn grunneierne, medmindre det klart framgår noe annet. Hva som er avtalt eller bestemt ved grensefastsettelsen kan variere. Er bare en av de som støter til vegen bruker så vil det naturlige være at han også eier grunnen.

c) Veger i alminnelighet

I mange tilfeller, og da først og fremst offentlige veger, er vegene i seg selv grunneiendommer med egne grenser et eller annet sted langs med lengderetningen på begge sider.

Langs offentlig veg går altså grensa for tilstøtende eiendommer der hvor grensa for den offentlige eiendomsrett går. Hvor langt det offentlige eier avhenger av flere forhold. ULVESTAD 79 (Kart

og Plan 79 nr. 1) gir en oversikt over veglovgivningen fram til i dag og tar samtidig for seg en del sentrale spørsmål i forbindelse med grensefastsettelse langs offentlige veger. Jeg vil derfor bare kort komme inn på noen av de muligheter vi har og hvordan grensene i denne sammenheng oppfattes.

Før vegloven av 1912 skulle gjerdet langs offentlig veg settes 1 alen utenfor grøfta, fyllinga eller skjeringa, mens adgangen til ekspropriasjon gikk til ytterkanten av disse. Se figur 13.

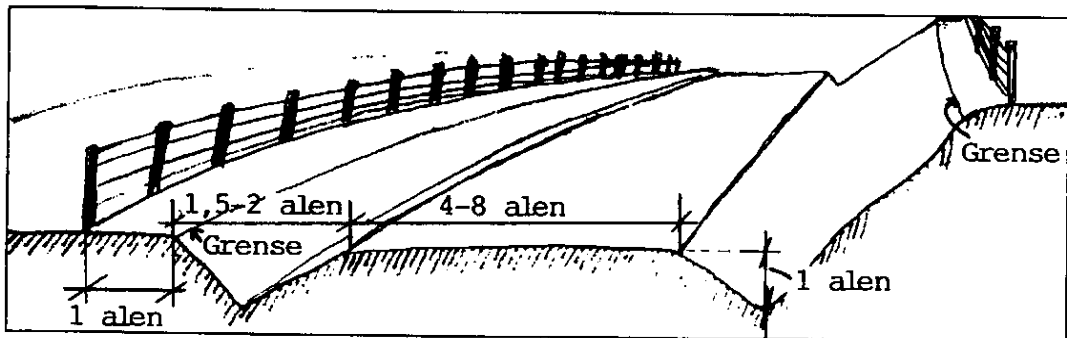

fig. 13 Gjerdeplassering og grense langs offentlig veg før 1912

I realiteten må man altså måle seg inn 1 alen mot vegen fra gjerdet for å fastslå grensa langs offentlig som er uforandret etter 1912.

Etter vegloven av 1912 og senere lover skal gjerdet til vanlig settes i grensa. Terrengforholdene gir adgang til å fravike denne regelen¹.

I grensespørsmål mot offentlig veg er det ellers vedkommende vegstyremakt² som er forhandlingspartner. Det er også verd å merke seg at grunneierne ofte har gitt fri grunn, eller at eiendomretten er overdratt uten vederlag når det offentlige overtar drift og vedlikehold av private veger. Spørsmålet om eiendomsrett står i slike tilfeller nærmest likt med ekspropriasjon og annen overdragelse mot vederlag såfremst avtalene ikke tilsier noe annet.

For private veger er det ofte mere uklart hvor grensa skal gå og dermed hvem som eier grunnen. Er ikke grensa fastlagt på

1) Se § 45 i någjeldende veglov av 21. juni 1963 nr. 23

2) Se ULVESTAD 79 side 33. Jfr. ellers veglovens § 2 og kap II.

noen måte kan man ta utgangspunkt i hvem som bruker vegen og bruke tilnærmet samme resonnement som jeg har vært inne på vedrørende vinterveger under pkt. b) foran. Om det blir fastlagt at grensa følger den ene siden kan det ellers bli spørsmål om det er vegkanten, grøfta, skjeringa, fyllinga osv. som er grensa. Noen klare regler i så måte finnes ikke. De faktiske forhold i hvert enkelt tilfelle og lokale rettsoppfatninger vil nok variere.

Et annet problem som ofte dukker opp er at vegen er endret etter at grensa ble fastlagt. Traséen er i mange tilfeller endret betraktelig uten at grensene er blitt regulert. Breddeutvidelse, større grøfter osv. gjør at man ikke er i stand til å fastslå den opprinnelige grensa. Offentlige veger er riktignok blitt betydelig bedre merket og kartlagt, men problemet er likevel tilstede også for denne gruppen selv om det kanskje er de private vegene som er mest ute av kontroll. Prosjekteringen har vært bedre for de offentlige vegene og man har gjerne planutkast, profiler ol. å støtte seg til for å fastslå hvor stor og eventuelt hvordan breddeutvidelsen er foretatt.

2.3.3 Hus, byggverk, grøfter o.a.

Noen ensartet gruppe er ikke dette og jeg vil her bare foreta en slags oppramsing av andre menneskeskapte innretninger som er og kan være brukt til markering av grenser.

a) Hus og bygninger

Hus og bygninger er i forskjellige sammenhenger brukt til markering av grenser. Ved gårddelinger hvor husa låg samlet ble ofte tunet delt mellom de nye bruka. Det kunne faktisk resultere i at også bygninger ble delt og fikk gjennomløpende grenser. Ellers finnes beskrivelser hvor grensene er lagt langs med husvegger. At ei grense går til et hushjørne er heller ikke uvanlig. Videre er utmarksløer, sommerfjøs, naust o.l. brukt ved fastsettelse av grenser. Ofte slik at grensa går langs en vegg.

Problemer knytt til hus og bygninger som grensemarkering er nok i første rekke tidsbestandigheten. Riving, ombygging, flytting osv. kan gjøre det vanskelig å rekonstruere grenser knytt til denne merketypen. Spesielt når det ikke er kartlagt eller angitt sikre mål og retninger.

b) Åpne grøfter og kanaler

I forbindelse med gjerder har jeg forsåvidt allerede vært inne på grøfter i grensesammenheng, men da med torv eller jordvullen som hovedmarkering. Åpne grøfter og kanaler kan nok i seg selv nærmest fungere som gjerder også, men hovedfunksjonen ligger som kjent i drenering og leding av vatn.

Mange av de grøfter og kanaler som markerer grenser er opprinnelig bekker som er lagt om. På denne måten kan gamle eiendomsgrenser langs med bekker være benket med henblikk på bedre arealutnyttelse og lettere drift. Ellers er det naturlig at grøfter og kanaler blir lagt langs eiendomsgrenser, spesielt når flere eiendommer vil ha nytte av tørrleggingstiltak. Fjernes

de opprinnelige merkene gjennom anleggsarbeidet overtar da grøfta eller kanalen merkefunksjonen.

Vanligvis må man anta at grensen går midt i grøfta eller kanalen, men det finnes unntak hvor grensa følger den ene kanten. Andre merker kan også være brukt (jfr. gjerder).

c) Leplantinger

Som selvstendige grensemarkører er leplantinger av mindre betydning. Leplantninger er stort sett tatt i bruk her i landet i nyere tid. Det sier seg selv at praktisk plassering av en leplanting er i grensa eller tett inntil. Finnes ikke andre grensemerker kan nok en leplanting tre inn i merkefunksjonen, men er det derimot et gjerde langs med i tillegg er det nærmere å anta at grensa følger dette .

d) Andre byggverk og innretninger

Foruten det som er omtalt tidligere finnes også andre byggverk og innretninger i grensesammenheng enkelte steder. Uten at dette må ansees som uttømmende vil jeg her nevne følgende:

- Kirketårn, vaktårn, vannbasseng og andre tilsvarende innretninger; helst som siktepunkt og retningsbestemmende.
- Bruer; som grensepunkt.
- Tuneller og bergverk; som grensepunkt/siktepunkt.
- Jernbaner¹; nærmest som offentlig veg.

1) Se HARALDSTAD 70 side 79-82 om bl.a. avmerking av NSB sine eiendommer.

2.4 Menneskeskapte grensemerker, primær merkefunksjon

Disse omfatter altså merker med grensemerking som hovedfunksjon. De er laget for å definere punkt som grensa går igjennom. Fysisk plassering i grensa, som er det vanlige, er ikke noe krav. Hvor og hvordan grensa går i forhold til merkene vil være bestemt utfra utformingen eller gjennom den rettshandling som innstiftet det.

I denne sammenheng kan jeg nevne bruken av utmål. For å avmerke grensen i et vassdrag er det f.eks. hensiktsmessig å sette merkene på land og istedet angi avstanden til grensa med mål. Det samme er tilfelle hvor det er vanskelig å anbringe varige merker, som i knekkpunkt ol. i myr, elver, vatn osv. Det er ellers en fordel å bruke utmål i hjørne/knekkpunkt i grenser hvor det skal settes gjerde. På den måten kan man unngå at grensemerkene blir ødelagt ved oppføringa, og likeledes lette plasseringa av stolpene. Det kan også brukes utmål ved avmerking av grenser som støter til en tverrgrense. I figur 14 nedenfor er bruk av utmål i forskjellige sammenhenger skissert.

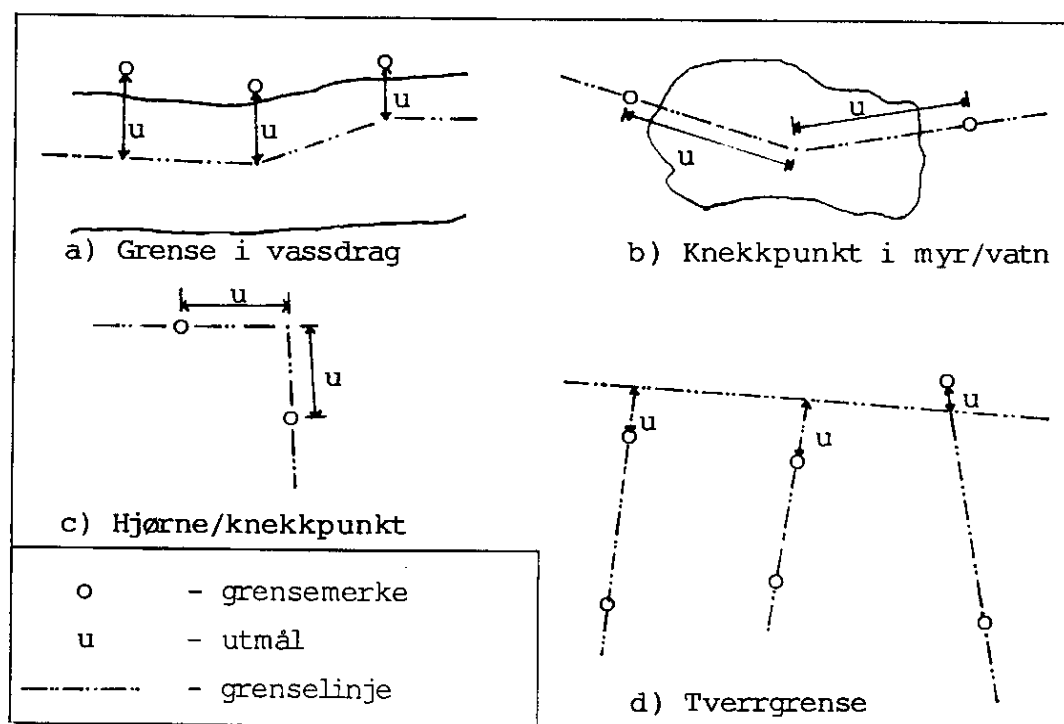

fig. 14 Bruk av utmål i forskjellige sammenhenger

Videre har jeg såvidet nevnt bruken av landmerker tidligere som en spesiell måte å merke grenser på. Ellers er det verd å merke seg at om det i en beskrivelse står at grensa er rett så er ikke det alltid tilfelle i marka. Man må også være oppmerksom på at grensemerker som bestemmer tilstøtende grenser ikke nødvendigvis beskriver tverrgrenser (jfr. figur 14 d i tilfelle at det ikke er oppgitt utmål.)

2.4.1 Stenbygde merker

Grensemerker bygd av sten er naturvennlige og vanligvis holdbare mot "tidens tann". Problemene knytt til slike merker er først og fremst forvekslingsmuligheten med naturlig "oppstilte" stener, og stenformasjoner lagd av mennesker for andre formål, ja endog uten noen bestemt hensikt. Gjetergutten fant nok ofte tidsfordriv ved bygging av ulike slag røyser og varder i utmark og fjell.

a) Grensestener

Grensestener er et vanlig merke fra gammelt av. På grunn av forvekslingsmuligheten er de ofte forbundet med en eller annen form for sikring eller identifikasjon. Måten dette er gjort på varierer over tid og fra distrikt til distrikt. Enkelte særtrekk kan visstnok spores tilbake til enkeltpersoner. Sikring og identifikasjonsmåtene kan være:

- Underlegg som kull, never, potteskår, glassbiter, kritt, flint ol.
- Innhogde tegn som kors, bokstaver, streker, hakk osv.
- Maling; påmalte kors, nummer, bokstaver osv.
- Vitnestener av ulikt antall.

Det å legge noe under nedsatte stener har altså først og fremst en identifikasjonshensikt. Det har også vært knytt en del symbolikk til dette under nedsetting av merkene (jfr. BJØRGUL 37 og HARALDSTAD 70). I det materialet jeg har fått synes bruken av

underlegg vanligst i tidsrommet 1600 til 1850. Videre er underlegg brukt under stener både med og uten vitner (også under grenserøys). Det er derfor ingenting som tyder på at vitnestener har avløst kull eller annet underlegg som enkelte har hevdet ved intervju. Bruk av underlegg synes snarere å ha kommet inn langt senere, men har kanskje rent praktisk ført til at vitnesteiner ble sløvfet da merkene ble sikret godt nok med underlegget.

For å vise at underlegg var ansett som en god sikringsmåte kan det i denne sammenheng nevnes at det i forslag til utskiftningslov¹ fra rentekammeret i København i 1811 var foreslått at det under grensestenene " i Overværelse av de tilstødende Lodders Ejere, legges Flindt, Glas eller Kul"².

Når det gjelder stenmaterialet varierer bergart, form og størrelse med det som finnes på stedet. Tilhogging av av materialene forekommer, men sjelden.

Vanligvis er grensestenen gravd ned i jorda, men det er også vanlig enkelte plasser at de ligger løst på marka eller berg og fjell. Lokale benevnninger for løst opplagte stener er "opplåggo" og "nøddinger". Tildels er slike opplegg brukt som vegmerker i fjellet. Å skille disse fra hverandre kan av og til være vanskelig. Særlig ettersom en del slike fungerer både som vegmerke og som grensemerke samtidig.

Nedsatt sten uten vitner eller annen form for sikring og identifikasjon vil vanligvis utfra form og/eller størrelse peke seg ut i forhold til andre stener. Det vil ofte gå klart fram at stenen har kommet i "stilling" ved menneskelig aktivitet. Plasseringa i terrenget er også ofte framtrædende. Ellers er nedsatt sten uten vitner kanskje helst brukt i områder hvor det ellers er lite sten å finne i marka. Figur 15 på neste side viser hvordan denne typen arter seg i marka.

1) Ble aldri Norsk lov.
2) Art. 21 bokstav b.

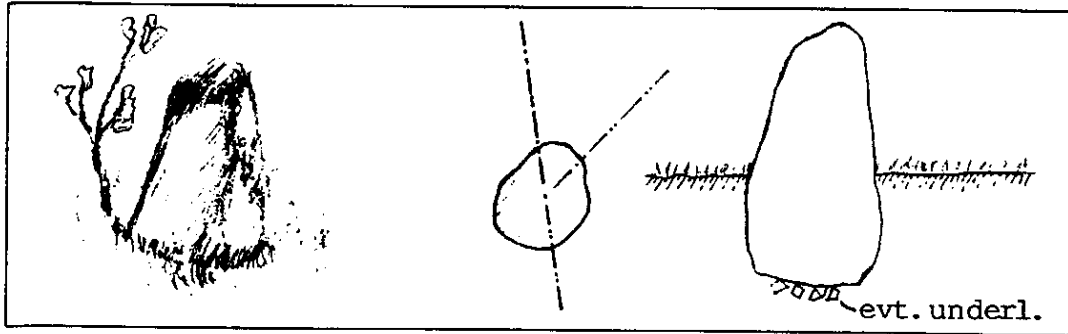

fig. 15 Nedsatt sten uten vitner

Nedsatte stener med vitner (figur 16, 17, 18 og 19) finnes i mange ulike former, og det er først og fremst antall vitner som varierer. Øker antallet utover 4 vil vi nærme oss de enkleste røysene, men her er overgang og benevning ikke helt presis. Mye kommer an på øynene som ser og hvilke kriterier som brukes ved klassifiseringen.

Til hovedsten, eller midtsten som den også kalles¹, er det ofte brukt steiner som stikker seg ut. Gjerne med en karakteristisk avlang form som peker i grenseretningen. Størrelsen varierer, men jordskifteverket har, og har hatt, regler om størrelsen utfra hvordan den skal settes ned. Dagens reglement krever minst 30 cm under og 20 cm over jordbandet.

Vitnene for sin del er vanligvis adskillig mindre enn hovedstenen og har mer tilfeldig form. De kan være plassert slik at de synes, men de kan også ligge under jordbandet. Dette varierer noe. Ellers vil overgroing av mose og lyng etter relativt kort tid også gjøre vitner som er plassert over jordbandet vanskelig å oppdage ved første øyekast.

Antall vitner varierer som sagt, men det er nok mest vanlig med to, selv om bestemmelsene i de eldste lovene tyder på annet. Magnus Lagabøters landslov VI-3-2 beskriver grensemerking slik:

"... Merkesteiner skal nedsettes og nedgraves der man blir enig om og legge ved 3 steiner og de kaldes "lyritter" (medsvergere, vidner)."

1) Hovedstenen kalles også "viserstenen" ("visersten") enkelte plasser, men denne betegnelsen er brukt på en annen måte som jeg velger å holde meg til. Se tredje avsnitt side 38.

Nå nevner BJØRGUL 42 (side 219) noe om at meningene er forskjellige når det gjelder spørsmålet om de eldste foreskrevne merkestenene skulle ha to eller tre vitnestener uten at han går nærmere inn på det. I følge opplysninger fra Norsk Historisk Kjeldeskriftsinstitutt er det bare to håndskrifter av landsloven som foreskriver to istedet for tre lyritter. Disse håndskriftene stammer fra Frostating og Gulating hvorfra det i tillegg finnes henholdsvis 5 og 9 håndskrifter som foreskriver tre lyritter. Noen praktisk betydning for hva man kan finne i dag har dette neppe. Ellers vil jeg tro at man har få muligheter til å fastslå hva som er brukt gjennom markundersøkelser. De gamle beskrivelsene er ellers nokså kortfattet og med få detaljer både om merker, avstander og retninger.

Opplysninger om bruk av bare en vitnesten har jeg ikke, men det er ikke dermed sagt at det ikke kan forekomme. Mye tyder likevel på det. Identifisering ved hjelp av bare et vitne virker mindre pålitelig enn hva tilfellet er med to eller flere.

Når det er brukt to vitnestener så er vanlig plassering inntil hovedstenen på tvers av grensa omtrent som vist i figur 16. Foruten å fungere som identifikasjon vil vitnene støtte opp hovedstenen. Hvor dypt denne er satt er nok likevel mere avgjørende for stabiliteten.

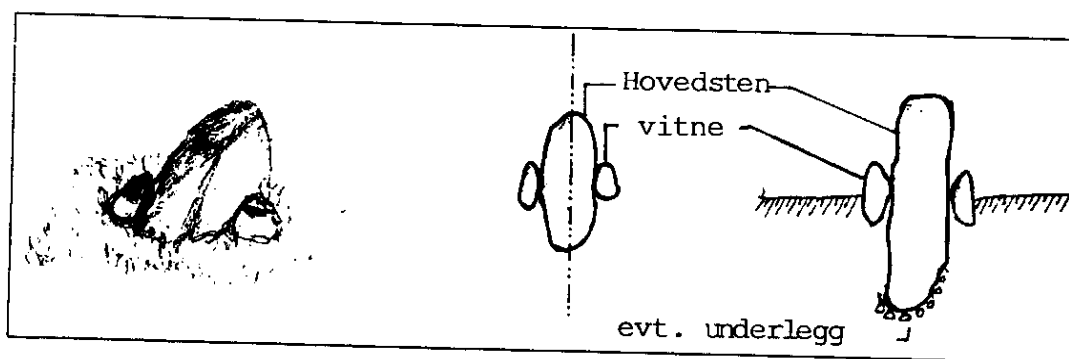
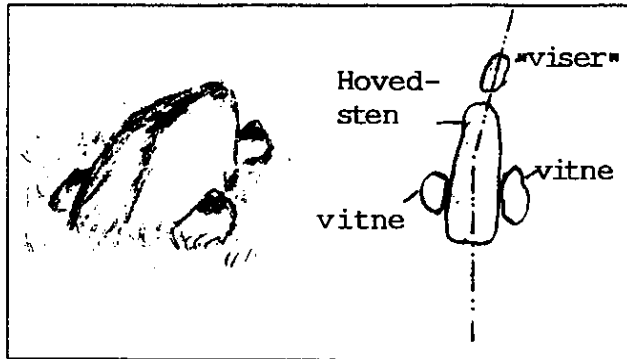

fig. 16 Nedsatt sten med to vitner

I de tilfeller det er brukt tre vitnestener systematisk er den

tredje plassert i grenselinja, mens de to øvrige som for sten med to vitner. I nyere tid er hensikten med det tredje vitnet å angi videre grenseforløp, og denne typen er derfor kanskje

fig. 17 Nedsatt sten med tre vitner

helst brukt i punkt hvor grensa bøyer av eller knekker. Hvorvidt de tre lyrittene som landsloven beskriver ble plassert likedan kan vel ingen svare på.

En litt annen type av nedsatt sten med vitner er femstenene. Disse finnes i to hovedformer, hvor den ene er sammensatt av en hovedsten og fire vitner, og den andre av to hovedstener og tre vitner. Se figur 18 nedenfor.

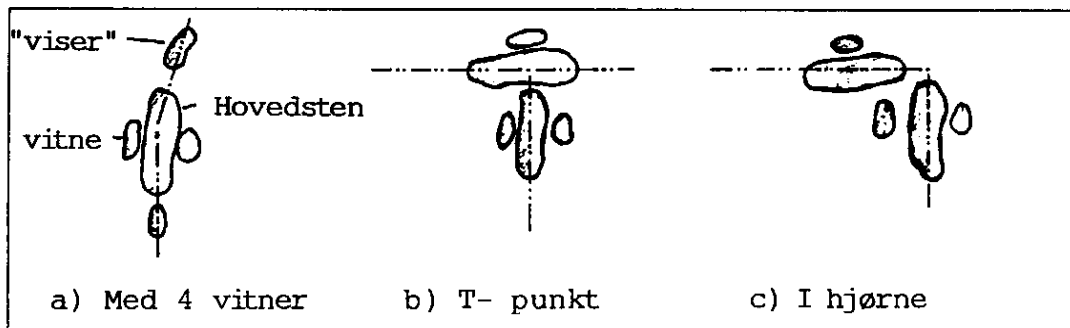

fig. 18 Forskjellige typer av femsten

Hos den første typen (figur 18 a) fungerer to av vitnestenene som visere. I følge HARALDSTAD 70 (side 28) kalles disse for viserstener. Disse er plassert i grenselinja forholdsvis tett inntil hovedstenen på hver sin side. De to andre vitnestenene er plassert som hos sten med to vitner. Da siktepunktene vil være forholdsvis dårlig definert gir ikke viserstenene, hverken for denne typen eller den med tre vitner, noen nøyaktig angivelse av grenseforløpet.

Den andre typen av femsten er knytt til grensepunkt hvor tre eiendommer støter sammen (T-punkt figur 18 b), men kan

også opptre i et hjørne eller markert knekkpunkt som vist i figur 18 c. Grenseretningene vil vanligvis framgå utfra hovedstenene.

Patentsten (figur 19) er omtalt av HARALDSTAD 70 (side 29). Denne typen har jeg imidlertid ikke fått noen nærmere opplys-

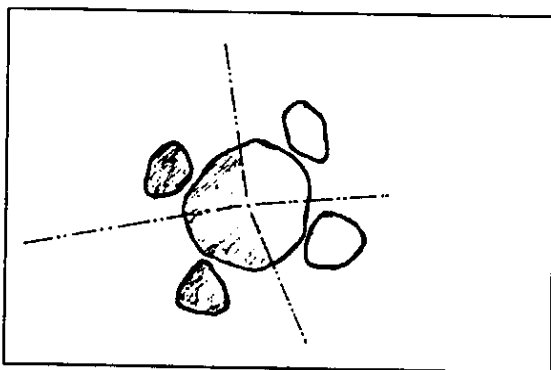

fig. 19 Patentsten

jeg tro at denne typen har mye tilfelles med det som oppfattes som en enkel røys mange plasser.

Tre nedlagte eller nedsatte stener (figur 20) som ligger etter hverandre (som "kaker på et fat") i grensa er en litt spesiell

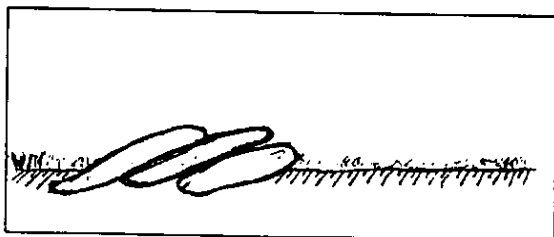

fig. 20 Tre stener i grensa

i marka ser det ut som om de skulle ha ramla overende. Det kan derfor ikke sies noe sikkert om de opprinnelig har vært stående.

b) Røys og varde

Røys og varde er omtrent synonyme begrep, og den språklige forståelsen kan nok variere fra distrikt til distrikt. Stort sett kan man si at varde er betegnelsen på større og mer symmetriske "røys" plassert på høyder i terrenget, særlig i fjellet.

Overgangen fra nedsatt sten med vitner til røys er som tidligere nevnt flytende, og mye kommer an på øynene som ser. Alt fra noen ganske få stener til større og mer symetriske byggverk går under samme betegnelsen. Bildet nedenfor (figur 21) viser en røys som kan sies å være i overgangssonen mellom røys og nedsatt sten med vitner.

fig. 21 Røys i overgangssonen fra nedsatt sten med vitne.

(bilde fra Soknedal i S-T)

Bakgrunnen for de ulike røysene vi har er forskjellig. Opprinnelig kunne kanskje grensa være merket med en vanlig grensesten som så etter hvert er blitt ombygd med stener og dermed gitt merket karakter av å være røys.¹ En slik tilblivelse må ansees som mere sjelden og tilfeldig. Det vanligste er nok at røysene stort sett ble opprettet i den form de finnes i dag.

Stenmaterialet som er brukt til røys varierer på samme måte som for nedsatte og opplagte stener med det som finnes på stedet. Hva som finnes vil naturligvis være avgjørende for byggemåte og utforming. Runde stener er vanskeligere å mure med enn skarpkantede/helleformede, og gir da røyser mer i form av en stenhaug. Se figur 22 a på neste side.

1) HOVSTAD 78 side 69.

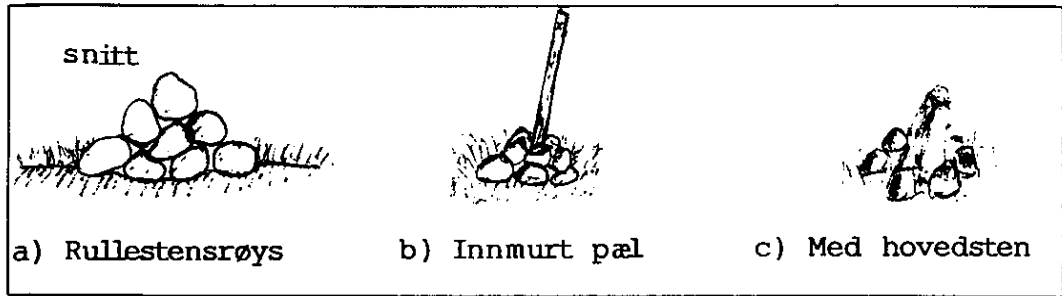

fig. 22 Enkle røystyper

Innmurte trepeler, metallgjenstander ol. forekommer ofte. Spesielt i små røyser. Hva som egentlig er det primære merket kan nok variere. For skogsdrift om vinteren hvor snøen dekker resten av merket vil som kjent slike "staker" være til god hjelp.

For å si noe helt generelt om størrelsen på ei grenserøys eller en varde så er det ofte større røyser/varder i hjørne, knekkpunkt og grensepunkt hvor flere eiendommer støter til. HOVSTAD 78 (side 67 og videre) peker i denne forbindelse på at de opprinnelige "stavene"¹ skulle skille seg ut fra suppleringsmerker. På en måte følges dette opp også i dag ved at de viktigste punktene blir merket bedre enn mellompunkt.

Ellers varierer størrelsen på røysene fra 20-30 cm til godt over 1 meter i høyde og bredde. Har røysa midtsten er den ofte avlang og orientert i grenseretningen der det er mulig. Figur 23 viser en symmetrisk firkantet røys hvor midtstenen er bygd inn i selve røysa.

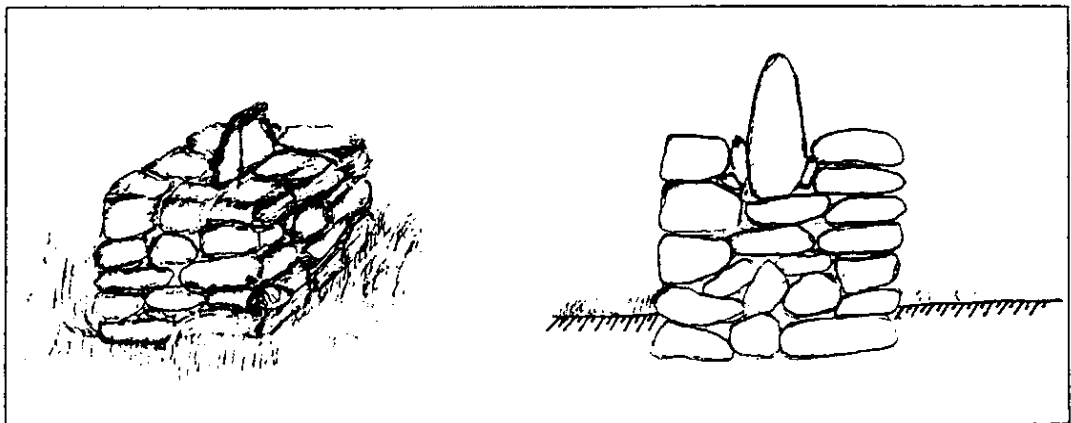
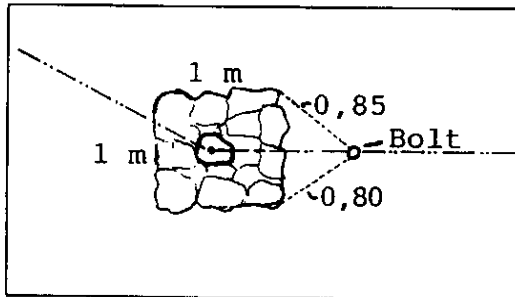

fig. 23 Symetrisk røys med innmurt hovedsten

1) "Stav", "stavsto", "endestav" m.m. eldre betegnelser på sentrale grensepunkt behandlet av HOVSTAD 78.

Metoder til sikring og identifisering av røyser finnes ellers omtrent som for grensestenene. Da en røys i seg selv er mere karakteristisk og lettere synlig enn mange andre merketyper kan nok dette med identifisering være mindre gjennomført; kanskje særlig i områder hvor røys bare finnes i grensesammenheng. At det under bygging først er gravd en grop for

de nederste stenene, der det har vært mulig, må også ansees som en slags sikring. En spesiell måte å sikre en røys på er å måle den inn i forhold til nedsatte bolter eller innhogde merker i fjellet. Se eks. i figur

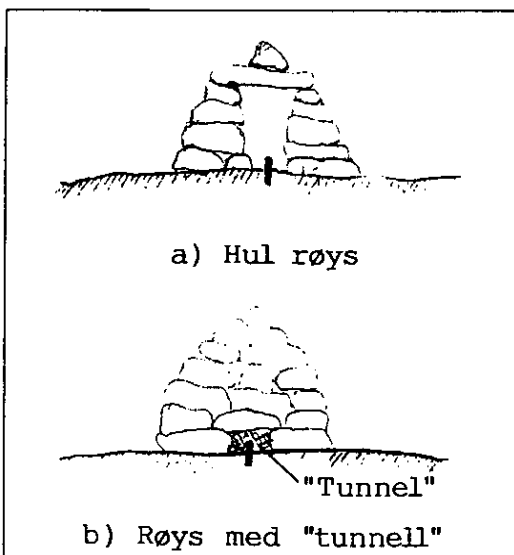
fig. 24 Sikring av røys

24. Blir røysa ødelagt kan den rekonstrueres utfra mål. Bolten,

eller korset, behøver ikke være plassert i grenselinja slik som figuren viser.

I denne sammenheng må det også nevnes at røys ofte er brukt som sekundært merke. Formålet med røysa er da å gjøre et annet grensemerke, det primære, lettere synlig i terrenget. Røysa vil ellers lette innmåling av grensa. Som primært merke er det i første rekke snakk om nedsatte bolter, kors i fjell ol.

Slike sekundære røyser kan være bygd over eller ved siden av det egentlige grensemerket som en vanlig røys. Jordskifte-

verkets reglement anbefaler hule røyser slik at grensepunktet kan påvises ved å løfte av toppstenen. Se figur 25 a. HARALDSTAD 70 (side 31) påpeker at hule røyser vil være mere sårbare for ytre påkjenninger (mennesker, dyr og naturkreftene), og det er nok tilfelle. Det primære merket vil derimot vanligvis ikke ta skade om ei slik røys raser sammen.

fig. 25 Sekundær røys over bolt i fjell

En annen måte å gjøre det egentlige grensemerket synlig er å lage en "tunnel" i røysa som vist i figur 25 b på foregående side. Denne byggemåten er også brukt av jordskifteverket. Når "tunnelen" er lagd kan røysa bygges videre som en vanlig røys. Stabiliteten er nok større for denne typen. Samtidig er den enklere å bygge og det stilles mindre krav til steinmaterialene.

2.4.2 Innhogde merker

Ulike slag innhogde merker som kors bokstaver, tall ol. er mye brukt til grensemerking både i eldre og nyere tid. Merker finnes innhogd i fjell, berg, jordfaste eller nedsatte stener, ulike treslag, nedsatte stolper osv. I gamle dokumenter finnes også "kors hugget i jorden" beskrevet (se kap. 2.4.4 e).

Dessuten brukes merker/inskripsjoner på bolter og andre pre-fabrikkerte grensemerker som benyttes av offentlige statlige og kommunale, samt private bedrifter og institusjoner.

Innhogde merker har i mange tilfelle bare en identifikasjons-hensikt og må i den forbindelse oppfattes som sekundære merker. Spesielt hvor de er innhogd i nedsatte stener, røyser, trepeler osv.

I noen tilfeller viser innhogde merker også hvordan grensa går i forhold til grensepunktet. Slike og andre spesialiteter vil jeg komme tilbake til etterhvert.

a) Innhogde merker i fjell, berg og stein

Variasjonene innen denne gruppen er stor. Mange av de merka som blir beskrevet her er knytt til helt spesielle distrikt.

Kvaliteten på eldre merker henger ofte sammen med hvor i landet vi befinner oss. I distrikt hvor gruvedrift eller steinhogging har vært utbredd vil vi kunne finne tydelige merker, mens det på andre kanter kan være så som så med kvaliteten. Overgroing og forvitring er ellers et problem for denne merketypen. Nå kan man kanskje til en viss grad hindre at mose og lav får grobunn ved f.eks å bruke maling. Riktignok vil det være tiltak av mer midlertidlig karakter.

Kors (figur 26) har forskjellig utførelse og størrelse. Dybden på innhogget varierer, og den er nok nært knytt til redskapen man hadde forhånden. Likeledes om det er fagkyndige som har

utført arbeidet. For å si noe nærmere om størrelsen så varierer den fra 4-5 cm til over 23-30 cm lange armer.

Vinkelen mellom armene skal i prinsippet være 100° , men det kan avvike uten at det har noen spesiell betydning. Hensikten med rett vinkel er å skille korsene fra såkalte naturlige kors eller furer som med litt godvilje kan tolkes som kors. Desverre, må man kunne si, så forekommer det at naturlige furer er benyttet ved hogging av kors ved at det f.eks. bare hogges en arm på tvers av en fure. Brukes en naturlig fure er det også mulig at den rette vinkelen er fraveket for å holde symetrien i forhold til grensa eller lodmlinje.

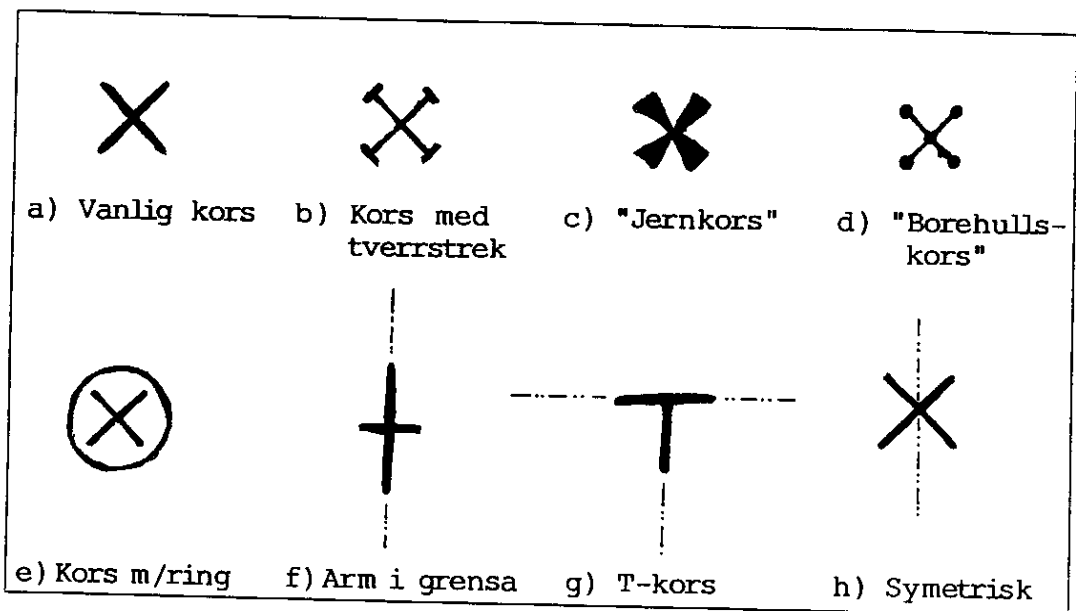

fig. 26 Forskjellige typer kors

Vanligvis er korsene plassert mer eller mindre tilfeldig på underlaget. Hovedregelen er at korset ikke angir eller sier noe om grenseforløpet. Vanligvis er også armene like lange. I de tilfeller at korset er orientert med den ene armen i grenseretningen vil denne som regel være lengre enn den andre, som vist i figur 26 f. Som man forstår vil retningsangivelse på denne måten bare være mulig hvis korsene er plassert noenlunde horisontalt. I hvor stor grad korsene kan være plassert symetrisk om grensa som vist i figur 26 h er vanskelig å si, men slik plassering forekommer nok. Bakgrunnen for slik plassering er nok av mer tilfeldig natur.

På nedsatte stener er den plass man har til rådighet bestemmende for plasseringen. Det samme gjelder også i en viss utstrekning for mindre jordfaste stener. Forøvrig er innhogde merker ofte plassert der det er lett å komme til, og hvor man har hatt en god arbeidsstilling. Av andre ting som kan være bestemmende for plasseringa av merkene er om det er merket eller underlaget som er det primere grensemerket (jfr. side 9).

Som figur 26 viser kan utførelsen av korsa variere en del. De mer spesielle typene under bokstavene b-e er mere markert og lett å skille fra "naturlige" kors. "Borehullskorset" som vanligvis består av tilsammen 5 hull plassert i sentrum og endene på greinene finnes kanskje først og fremst i dette hundreåret. Som en variant eller avart av borehullskorset hender det også at bare hulla er satt uten at greinene er hogd.

Ellers kan jeg nevne at det som jeg har kalt T-kors (se fig. 26 g) er brukt i grensepunkt hvor tre eiendommer støter sammen. (T-punkt). Til forveksling kan nok dette oppfattes som bokstaven T. Se ellers om "glopper" nedenfor side 48.

Da kors er vanskelig å se med første øyekast brukes av og til såkalte blikkfangere for at merkene skal være lettere å finne i marka, og for at man skal kunne sikte mellom merkepunktene. Jeg har tidligere vært inne på bruken av røyser i denne sammenheng. Andre typer blikkfangere er i første omgang overlagte stener eller stenheller. Foruten å fungere som blikkefangere vil de også kunne verne merket mot overgroing og forvitring. Størrelsen av slike overlegg bestemmer hvor godt de egentlig egner seg som blikkfangere og til innsikting av grensa. Den visuelle effekten av trepeler er nok bedre i denne sammenheng, men disse er mindre tidsbestandige og må fornyes temmelig ofte. Ellers forekommer det at nedsatte stener er brukt for å markere kors i fjell og berg. Blinka og eventuelt merka trær, men også tre uten merke er bruk på samme måte.

Bokstaver finnes som primære grensemerker, men kanskje først og fremst som identifikasjonsmerker eller sammen med andre merker som kors, strek ol. Noen skarp overgang mellom primær og sekundær funksjon har vi ikke. Plasseringa av bokstaver vil i utgangspunktet være noenlunde den samme som for kors, og vil ellers variere noe etter funksjonen som er tillagt.

Bildet i figur 27 viser en innhogd bokstav i nedsatt sten. Bokstaven er i dette tilfellet hogd på kortsida av stenen med en høyde på omlag 5 cm. (kompasset er 10 cm langt). Den skarpe markeringa av bokstaven i dette tilfellet tyder på at redskapen har vært skarp og godt egnet til formålet.

fig. 27 Innhogd E i nedsatt sten fra utskiftning rundt 1860

(fra Soknedal i S-T)

Ellers så varierer størrelsen på innhogde bokstaver opp mot 20-30 cm, og kvaliteten på innhogget er i mange tilfeller langt fra så god som på bildet i figur 27.

At innhogde bokstaver betegner eierforhold er kanskje det vanligste. Som oftest i form av forbokstavene til eierne, og gjerne slik at det framgår på hvilken side den enkelte eier ved at bokstavene plasseres på hver sin side av grensa.

Bruken av bokstaver kan ellers henge sammen med behovet for å identifisere hvilken grense merket markerer. Med lange og smale teiger og stor avstand mellom merkene i den enkelte grenselinje kan man lett ta feil av merkene.

Ellers er bokstaver brukt til nummerering ved at grensemerka f.eks. blir merket i alfabetisk rekkefølge. Hensikten med slik merking er at man lettere vil kunne fastslå hvor man befinner seg i terrenget eller beskrivelsen.

Det er også mulig at bokstaver er brukt for å kunne skille nye grensemerker fra gamle.

"Glopper" er bl.a. på Voss brukt som benevning på innhogde merker som viser grenseforløpet. Til forveksling kan enkelte typer minne om bokstaver. Betydningen er derimot direkte knytt til form og plassering. Av de vanligste gloppene kan jeg nevne:

- Strekglopper; en innhogd strek som viser at grensa fortsetter i samme retning.
- Vinkelgloppe; innhogde strek som danner vinkel og viser at grensa vinkler.
- V-glopper; en innhogd V som viser at grensa danner en spiss vinkel.
- C-glopper; tilnærmet en innhogd C som viser at grensa går i en bue.
- Y-glopper; en innhogd Y som viser at grensa deler seg i to
- T-glopper; en innhogd T som viser at grensa støter til en tverrgrense.¹

Som det framgår er dette forsåvidt enkle og lett forståelige tegn. Det må bemerkes at benevningen "glopper" langt fra er brukt over alt hvor slike tegn forekommer.

Tall er også brukt, men kanskje først og fremst som sekundære merker. Nummerering av grensepunkt finnes innhogd i formen $N^{\circ} 1$, $N^{\circ} 2$ osv. Ellers skulle man tro at romertall ville være å hogge, men slike har jeg ingen opplysninger om. Videre finnes

1) Jfr. T-kryss beskrevet foran side 46.

årstall innhogd med vanlige latinske/gotiske tall sammen med andre tegn.

Kronemerker er kjent fra blandt annet den avmerkingen som Gudbrandsdalkommisjonen foretok i 1870-80 åra. I toppstenen av røysene i brekkpunkta ble det innhogd en krone på den siden som pekte mot statsalmenningen. Kronemerker finnes også i andre sammenhenger uten at det nødvendigvis gjelder grenser mot områder som forvaltes av staten.

Tre innhogde hakk på kanten av hovedstenen er en vanlig identifiseringsmåte av merkestener enkelte plasser (jfr. fylkesoversikt Buskerud side 80). Hakkene sitter forholdsvis tett (ca. 4-5 cm.) og er ansett som en god identifikasjon.

Utover de typer av innhogde merker som jeg har nevnt her finnes det nok mange andre og mer spesielle varianter.

b) Innhogde merker i tre

Merker i tre har vært brukt som grensemerke langt tilbake i tiden. Som grensetre dominerer furu og dernest gran. Andre treslag forekommer også. Stort sett kan man si at treslaget varierer med hva som finnes på stedet og med hva som har passet inn i grenselinja.

Kvaliteten og bestandigheten varierer mye for denne merketypen. Den oppnåelige alderen til treslaga (omtalt side 10) virker først og fremst bestemmende. Dernest hvor godt de tåler innhogg m.o.t. råte eller uttørking. Vindfelling er også et problem som nok er større for gran enn for furu ettersom grana har flatrot, mens furua har pålerot. Stort sett kan man si at furu kommer best ut "kvalitetsmessig" på alle måter av de vanligste treslaga som er brukt.

For brukeren er merker i tre lett å få øye på så lenge de blir oppfrisket med jevne mellomrom. Derimot er gjengroing av slike merker et nokså utbredt problem. Ellers så skaper ikke snø de samme problemene for brukeren som de fleste andre merker. Selve merkeprosessen er også grei da det holder med en vanlig øks.

Først på 1800-tallet kan vi ane hentydninger fra embetsverkets side om at man helst så at merker i tre gikk ut av bruk. I utkast til utskiftningslov i 1811, som aldri ble Norsk lov, het det i art. 21 bokstav d om grensemerker:

"... at, som de aleene kunne agtes for lovlige, når de nedsettes på den her anordnede Maade, saa antages ej eller korshug i Træer som lovlige Skielmerker ved de Utskiftninger som herefter foretages."

På tross av dette er blink og merker i tre brukt som grensemerker helt fram til i dag. Jordskifteverket (utskiftningsvesenet) har riktignok fra opprettelsen i 1859 hatt bestemmelser om at trær ikke bør brukes.¹ Stort sett er denne bestemmelsen fulgt, men det finnes eksempler på at merker i tre er brukt ved offentlige utskiftninger også etter 1859. Ellers har alle typer mindelige delingsforretninger og skyldelingsforretninger vært flittige brukere av denne merketypen.

Merker innhogd i tre er vanligvis plassert i brysthøyde, eller så høgt som det har falt naturlig for den som har hogd. Selve utførelsen består vanligvis i at barken blir fjernet inn til veden i et bliss og merke innhogd. Vanligvis hogges bliss og merke på begge sider av treet i grenseretningen, men det forekommer at det bare er hogd på den ene siden.

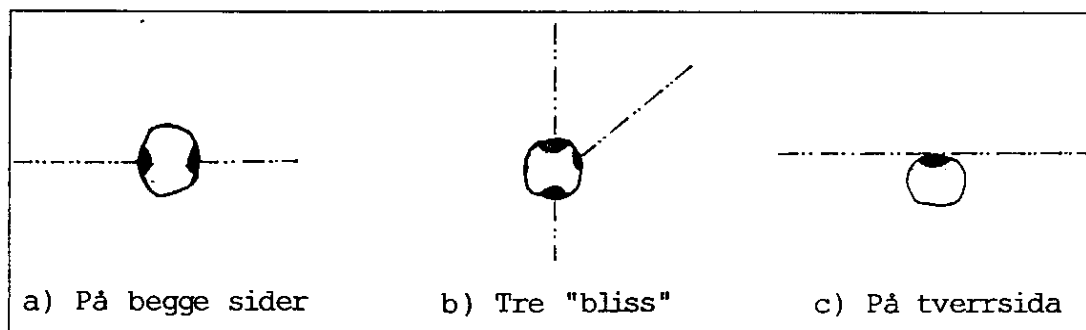

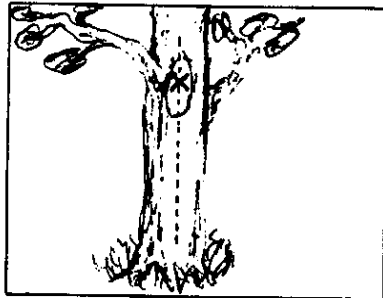
fig. 28 Plassering av bliss og merke i tre

1) § 18 i loven av 1857

Hvor flere grenser støter til, som vist i figur 28 b, kan det være hogd en bliss for hver grense, men dette er ingen fast regel. En av ulempene ved at det hogges mange og/eller store bliss er at treet kan miste "livsgnisten" og stå for fall. Treslaget er her avgjørende for hvor mye som tåles. En nærmest rundbarket bjørk vil f.eks. ikke forbli i stående stilling så mang år. Også gran har lett for å råtne, mens furu klarer seg bedre.

For å vise at grensa går på den ene sidea av treet er blisset av og til hogd på den ene "tverrsida" som vist i figur 28 c.

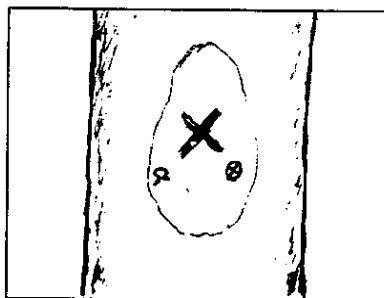
Kors er det vanligste merket ved merking av tre. Plasseringen er som regel symmetrisk om loddlinja som vist i figur 29. Vanligvis

er det bare ett kors, men at to eller tre kors er plassert i høgda forekommer. I enkelte tilfeller varierer antall kors for å vise at flere grenser støter inn til samme grensepunkt. Opplysninger om andre betydninger ved bruk av ulikt antall kors har jeg ikke fått.

fig. 29 Symetrisk om loddlinja

At de respektive eiere har hogd inn sitt blinkøksmerke som vist i figur 30 er også vanlig mange plasser. Blinkøksmerket

kan godt være påsatt lenge etter at korset er hogd. Av og til er forbokstavene til eierne også brukt på samme måte.

Ellers finnes tilfeller hvor identifikasjonsmerkene er hogd på sidene av treet inn mot de respektive teiger, mens det i linjeretningen kan være hogd kors

fig. 30 Eiernes blink- øksmerke og kors

på vanlig måte. I enkelte særtilfeller finnes også årstall og kronemerke innhogd sammen med kors og bokstaver.

Horisontale strek finnes som selvstendige merker, men også sammen med kors. Sammen med kors er horisontale strek vanligvis plassert under, og som oftest i et antall av to. Ellers finnes tilfeller hvor strek er innhogd både over og under.

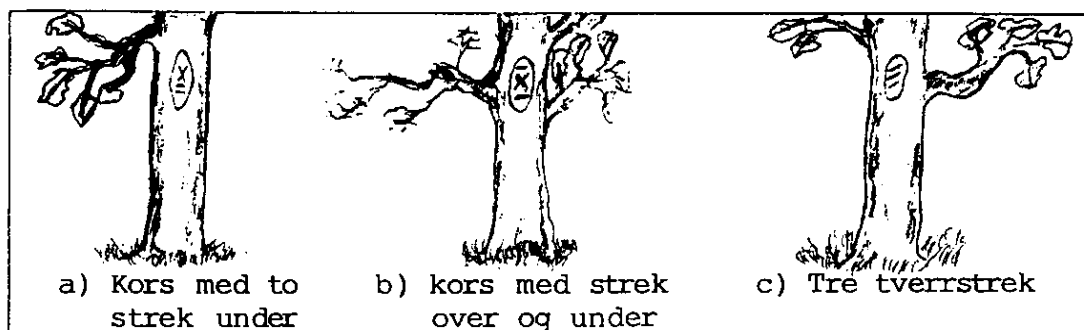

fig. 31 Noen forskjellige merkemåter i tre

Strek som selvstendige merker forekommer i forskjellig antall, men det vanligste er tre. Størrelsen henger sammen med bredden på redskaper som er brukt. Plasseringa er ovenfra og ned som vist i figur 31 c. Vanligvis er de også litt skråstilt. Dette skyldes kanskje først og fremst at det er lettere å hogge merker på skrå når man arbeider i brysthøyde. Av og til er blisset hogd i tre deler slik at det er igjen litt bark imellom. Se bildet i figur 32 nedenfor.

fig. 32 Tre bliss med strek i tre (delvis igjengrodd) (fra Tjølling i Vestfold)

At merker i tre bare består av bliss uten noe innhogd merke forekommer også. Dette kan ofte være et tegn på tilfeldig merking foretatt av den ene eller begge grunneierne der man trodde grensa gikk.

Blinkøksmerke er også brukt som eneste merke enkelte plasser. Det kan da være som identifikasjon for den som utførte merkinga, eller for eierne. Mye avhenger av hvordan partene og evt. forretningsfører er blitt enige om å foreta avmerkinga.

En litt spesiell merkemåte er de såkalte dobbeltlinjene som finnes i enkelte deler av landet. Disse består i hovedsak av at to rekker med trær som er blinket og evt. merket med romertall, bokstaver, blinkøksmerke ol., men visstnok ikke med kors. I endepunkta kan grensa være sikra med andre og varige merker nedsatt samtidig. Hensikten med og betydningen av dobbeltlinjene kan visstnok variere. Fra jordskiftekontora i Trondheim har jeg fått opplyst at dobbeltlinjer er brukt for å markere grenselinja eksakt ved at to trær på hver sin side av grensa ble blinket. Selve

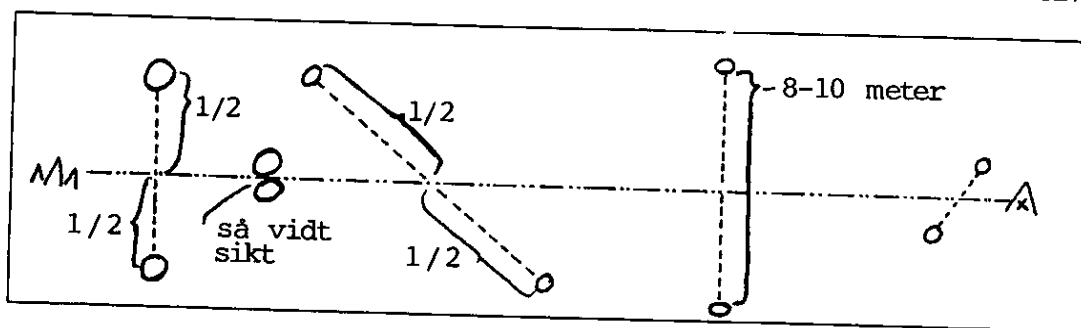

fig. 33 Eks. på bruk av dobbeltlinje

grensa framkommer ved at avstanden mellom to samhørende tre halveres. Som figur 33 viser kan avstanden mellom trea variere. Likeledes behøver ikke forbindelseslinjene mellom samhørende tre være vinkelrett på grensa. I de tilfeller det er brukt romertall ved merking av trea står de for linjenummer og ikke for samhørende tre som kanskje kunne synes praktisk. Er det brukt bokstaver står disse visstnok for eierne av teigene. Dobbeltlinjer brukt på denne måten må egentlig kunne sies å være upraktiske selv om det kanskje ga mulighet til å merke grensa nøyaktig. Det må forsåvidt også ha vært tidkrevende å finne fram til tre som passa inn.

Ellers er dobbeltlinjer omtalt i forbindelse med utblinking av hogstgater som skulle fungere som grensemarkering. I en del tilfeller er det ikke foretatt uthogst slik at blinkene opptrer som eneste markering.

I praksis kan det oppstå en del problemer i forbindelse med dobbeltlinjer. Hvis den ene linja blir fjernet i forbindelse med hogst kan resultatet faktisk bli at grensa for ettertiden vil følge den gjenstående linja. Spesielt ettersom mange beskrivelser bare viser til merker i tre uten å nevne merkemåten nærmere.

Tre rekker med grensetre i samme grenselinje forekommer også enkelte plasser (se fylkesoversikt Buskerud side 82). Da slik at midtlinjen er blinket og korshogd på begge sider i grensere-
retningen, mens linjene på sidene er påført sideblink inn mot grensa. Det er antatt at midtlinjen er gått opp og avmerket i senere tid, og at sidelinjene opprinnelig sto for ei utblinka hogstgate (grensegate).

Ellers er blinking av alle trærne som kommer i berøring med grensa vanlig enkelte plasser. Det forekommer også at alle trærne er blinket i belter opp til 2 meter.

2.4.3 Metallmerker

Metallmerker finnes i mange forskjellige former, og er først og fremst tatt i bruk i dette hundreåret. Stort sett er merker av denne typen knytt til spesielle brukergrupper og da særlig statlige og kommunale institusjoner. Ellers er brukerområdet betraktelig utvidet etter at prefabrikkerte og forsåvidt rimelige merker er kommet på markedet.

Av forskjellige metallmerker er vel bolter og rør, ofte vanlig springvassrør, det som dominerer. Ellers finnes metallgjenstander av forskjellig utførelse og tverrsnitt. Kamstål er f.eks. brukt en del som bolt. Likeledes bruks vinkelstål og andre profilerte metallstenger. Forskjellig jernskrap som gamle vognaksler, sykkel-pumper, oppkapp av jerbaneskiner er også brukt.

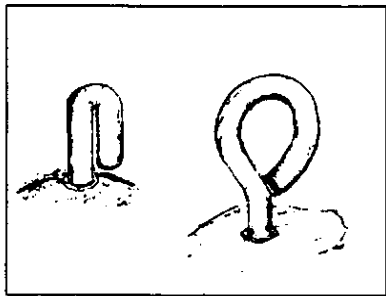
I utgangspunktet reflekterer de fleste over metallmerker som gode og holdbare merker. Her er nok materialene og festeanordningen av avgjørende betydning. Rustfritt eller galvanisert stål/jern og metall som er motstandsdyktige mot korrosjon er vel det eneste som holder mål. Best mot korrosjon av de økonomisk anvendbare metaller er aluminium. I de senere år har dette materialet overtatt det meste av markedet for prefabrikkerte grensemerker.

Naturvennlig kan man kanskje ikke kalle mange av de rustne og forvridde metallgjenstander som er brukt som grensemerker. Ufarlige er de heller ikke i mange sammenhenger. Både for dyr, mennesker samt maskiner og redskap. Forsåvidt kan disse ulempene unngås på forskjellig vis. Ikke minst ved å utnytte de muligheter man har til å velge plassering. Ellers kan man oppnå mye med utforming og hvor høyt man lar de stikke opp.

Vanligvis rager merkene 5-15 cm over overflata, men høyder opp til en halv meter er ikke uvanlig enkelte plasser. I jord avhenger mye av hvor dypt man har vært i stand til å sette merket. For synligheten er det bedre med høge merker, spesielt i utmark, men de utøver straks en større fare. Ellers vil høge merker være

mere utsatt for ytre påkjenninger og kan lett ødelegges både frivillig og ufrivillig. Et merke som såvidt stikker opp gir få muligheter til bending og ødelegging av festet. Dette gjelder både for merker nedsatt i fjell, berg og stein og merker nedsatt i jord.

For at merkene skal være mindre farlige er de i enkelte tilfeller

avrundet eller bøyd før de er nedsatt. Figur 34 viser to måter dette kan være gjort på for at de skal være brukervennlige. Begge disse utformningene er brukt ved grensemerking.

fig. 34 Utforming av bolt for å hindre skader

For å bedre synligheten males metallmerkene ofte med skarpe farger. Kvaliteten på malingen er da avgjørende for hva man oppnår over tid. Forøvrig beholder merker av aluminium glansen godt og maling på merker av dette materialet er nærmest bortkastet. Personlig er jeg av den oppfatning at aluminiumsmerker uten maling er penere og bryter mindre med naturen.

For å bedre synligheten males metallmerkene ofte med skarpe farger. Kvaliteten på malingen er da avgjørende for hva man oppnår over tid. Forøvrig beholder

I nyere tid er det ellers blitt vanlig med "hoder" som kuler, topp-plater ol. på metallmerker. Foruten at merkene blir bedre synlig virker "hodene" også beskyttende. Det er også vanlig at "hodene" er påført inskripsjoner som identifiserer merket som grensemerke. Likeledes framgår det ofte av inskripsjonene hvem som har utført merkinga eller hvem som eier grunnen. Nummerering av grensepunkta er forsåvidt ikke vanlig, men forekommer visstnok i enkelte tilfeller. Som tidligere nevnt kan man ved hjelp av nummer lettere se hvor man befinner seg i marka i forhold til en grensebeskrivelse og omvendt.

a) Metallmerker i fjell, berg og sten

For å kunne feste metallmerker i fjell, berg eller sten kreves det hull. Tidligere ble hullene stort sett meislet eller boret

med vanlige håndredskaper, mens man i dag har lette motordrevne borremaskiner som kan medbringes nærmest hvor som helst i terrenget. Dybden på hullene varierer derfor stort sett med det utstyr som er brukt. Vanlig dybde er fra 5-10 cm opp mot 20 cm. I enkelt tilfeller kan nok større dybder være brukt.

HARALDSTAD 70 (side 39) omtaler endesplitt og kile som den vanligste måten å feste bolter på. For at en slik festeordning skal fungere betinger det at dimensjonen på borehullet er avpasset etter bolten. I tillegg kan det også være brukt betong eller sementmasse. Plastmasse er også brukt. At hullet blir tettet på denne måten hindrer vann som forårsaker korrosjon å bli stående i hullet.

Mørtel eller sementmasse alene gir best feste om hullet er en del større slik at bolten/metallmerket omslutes skikkelig av festemidlet. Større dybde på hullet er også en fordel. Festing ved hjelp av nagler er også brukt, men i liten utstrekning i nyere tid. Se ellers figur 35 nedenfor hvor forskjellige forankringsmåter er skissert.

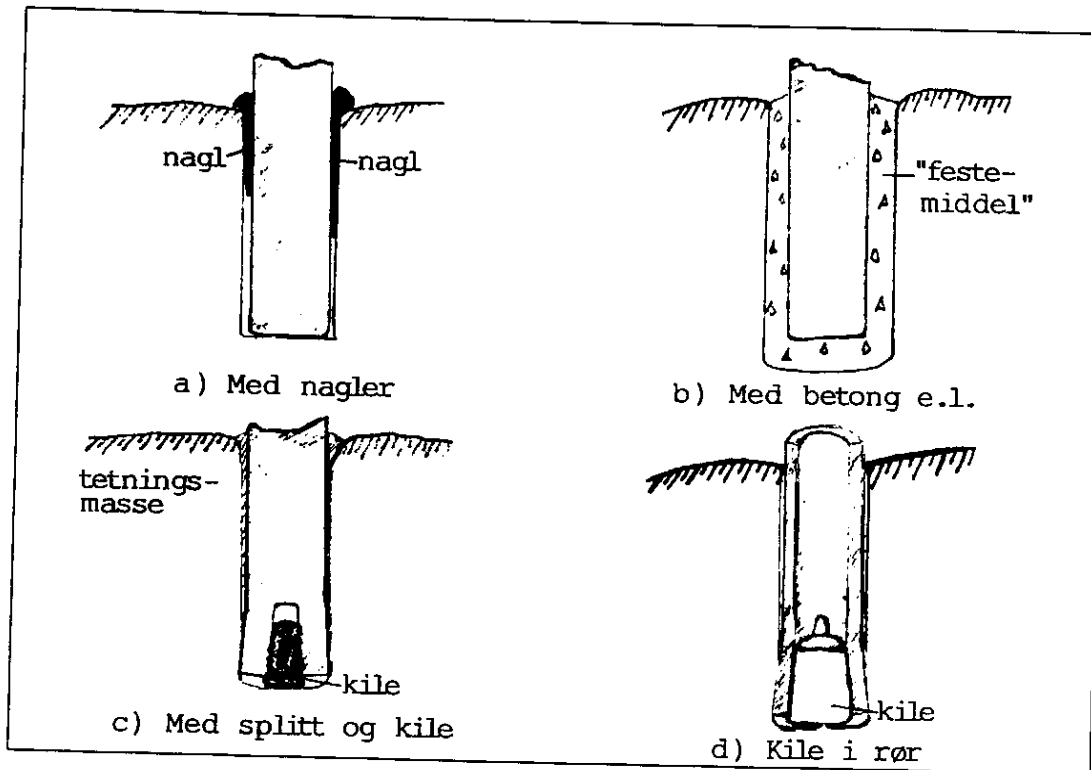

fig. 35 En del forankringsmåter i fjell

Sikringen av grensepunktet ved bruk av metallmerker i fjell, berg og sten går forsåvidt utover bestandigheten til det merket som er nedsatt. Skulle det vise seg at forankringen er for dårlig slik at merket blir revet bort vil hullet i seg selv være godt nok merke bare det kan påvises. Enkelte legger også så stor flid i arbeidet at de som en ekstra sikring hogger kors med hullet som sentrum.

En fordel med metallmerker i fjell er at man får stabile og godt definerte punkt som ved koordinatfesting av grensa faktisk kan brukes som fastmerke. På den måten vil man få et slags fastmerkenett som kan komme tilnytte ved andre anledninger.

b) Metallmerker i jord

Metallmerker brukt i jord har størst utbredelse i tettsteds og boligområder. Vanlig springvassrør malt med rødfarge har nærmest vært enerådene enkelte plasser. I landdistrikt finnes særlig skrapjern som vognakslinger, svanstinder ol. stukket i jorden som markeringsmerker ved røyser og grensestener. Forsåvidt vil de være mere holdbare enn vanlige trepeler. Derimot er en avbrukket høysvanstinde f.eks. langt fra ufarlig og kan volde adskillig skade.

Problemene ved bruk av metallmerker i jord er først og fremst forankringsmulighetene. Jernstenger, springvassrør ol. som blir slått ned uten noen form for forankring er relativt lette å trekke opp.

HARALDSTAD 70 (side 36) omtaler den vanligste forankringsmåten i jord å være som vist i figur 36 a. Metallstangen, kamstålet, røret eller hva det måtte være, bøyes i den ene enden som et anker. Dette plasseres så i en oppgravd grop som så fylles og pakkes med sten over og rundt ankerdelen. Et rør kan ellers splittes og bøyes til begge sider før det nedsettes (uten at jeg tror det vil styrke forankringen. Snarere tvert imot ettersom bøying av rør etter oppsplitting gir svake knekkpunkt.)

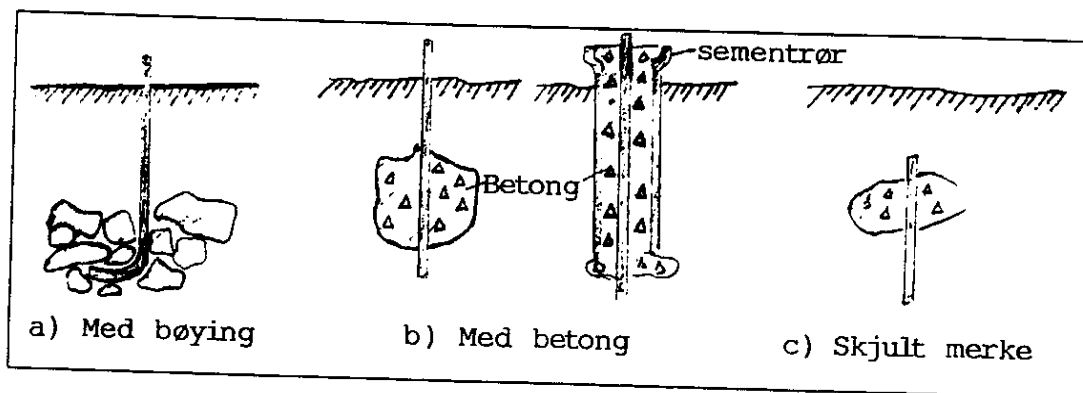

fig. 36 En del forankringsmåter i jord

Betong er også brukt til forankring av metallmerker i jord. Den vanligste og enkleste måten er å fylle betong i en oppspadd grop. Sementrør er i enkelte tilfeller brukt til forskaling, og gjerne slik at den øverste delen stikker opp over jordbandet. Se figur 36 b.

I enkelte tilfeller forekommer det at metallmerker er satt under jordbandet (helst under plogdybde) for at de ikke skal være i vegen for drifta. Hvis det av en eller annen grunn skulle være nødvendig å få merket fram i dagen kan det finnes igjen ved hjelp av mål, evt. oppgitte koordinater.

I nyere tid er det også brukt kamstål uten noen form for forankring. Kamstålet blir da rammet ned i lengder fra 1 til 1,5 meter alt etter grunnens beskaffenhet. På grunn av den ru overflaten skaper kamstålet forholdsvis god friksjon i tettere masser.

Ellers finnes det en hel rekke pantentløsninger på forankring i jord blandt de prefabrikkerte grensemerkene som er i handelen. Nå vil jeg ikke komme nærmere inn på disse her, men jeg har tatt med en skisse av Tunbys grensemerker i figur 37 på neste side.

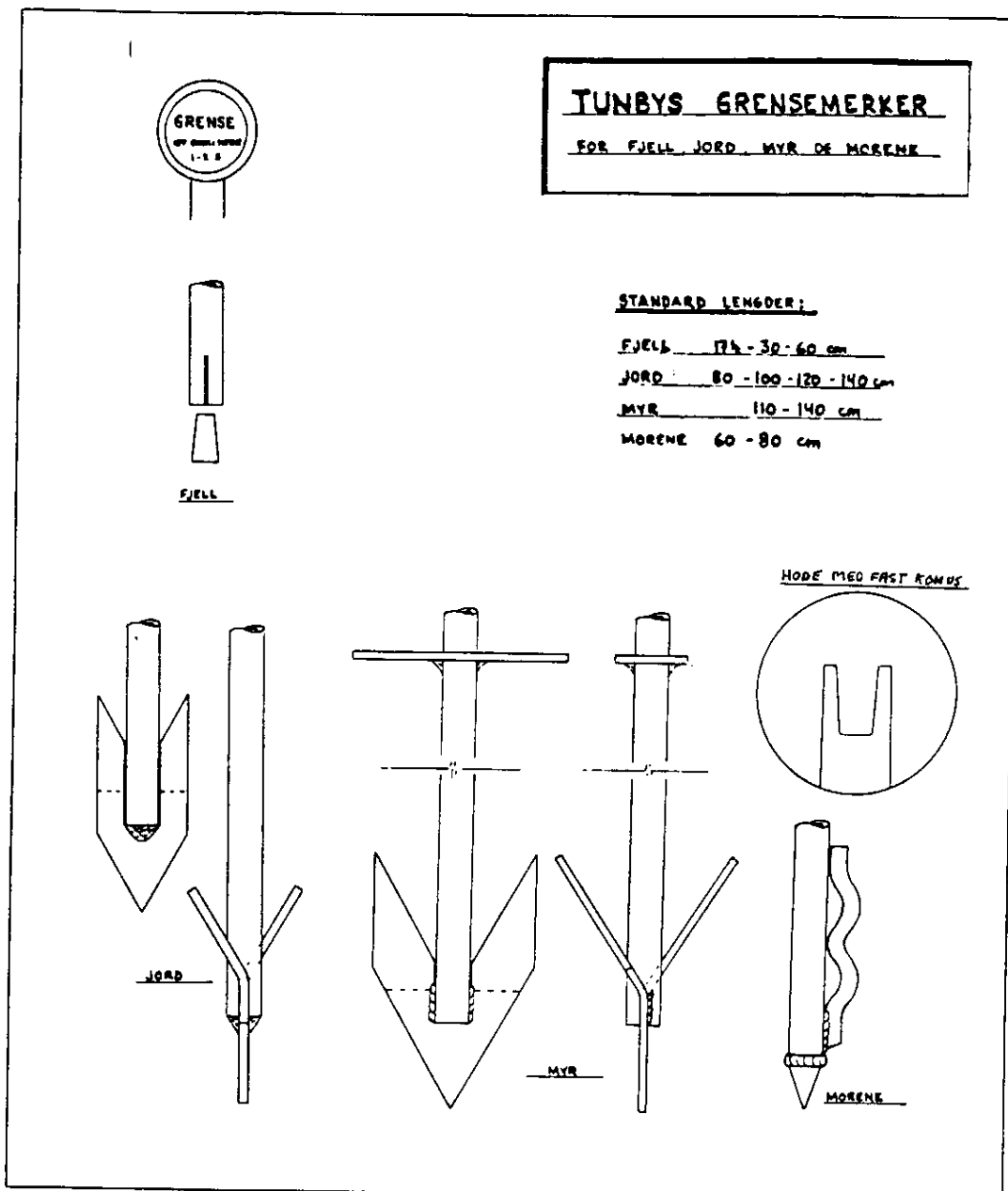

fig. 37 Tunbys grensemærker for fjell, jord, myr og morene

2.4.4. Andre tillaga merker.

De merketyper jeg vil nevne her er av høyst ulik opprinnelse og de har ingen eller få felles trekk. Forøvrig finnes det sikkert også mange andre og mer spesielle typer enn de som blir omtalt her.

a) Trepæler

Jeg har tidligere nevnt at trepæler er brukt som sekundære merker ved markering av andre mere varige, men mindre synlige merker. Videre er trepæler brukt en del som "mellommerker" for å markere grensa når avstand, topografi og/eller vegetasjon vanskeliggjør sikt mellom de egentlige merka. Trepæler vil som kjent kunne stikke opp av snøen slik at grensa kan påvises også på den tiden av året.

Som selvstendige merker brukes pæler i dag først og fremst på myr. Selve punktet er ofte markert med en oppbygd torv-

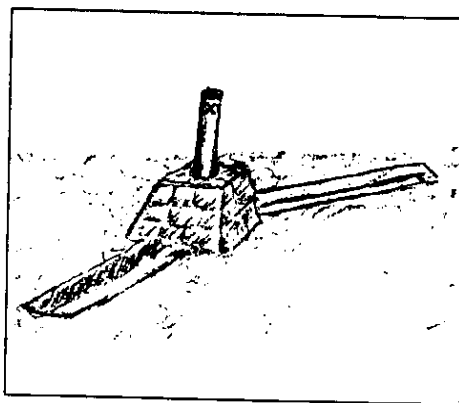

fig. 38 Trepæl med torv-
sæte og grøft

ningen for å markere selve grensepunktet. Jordskifteverket har brukt og bruker denne merkemåten også i dag i enkelte distrikt.

som trepælen så er plassert i sentrum av. Torvuttaket er da vanligvis gjort i grenseretningen slik at det dannes en grøft på hver side av punktet som viser retningen til grensa. Vanlig høyde på en slik torvsæte er opp mot og over en meter. Se figur 38.

Av og til er det også tatt opp en kortere grøft på tvers av grenseret-

I dag brukes vanligvis impregnert materiale til merking i myr. Tidligere brukte man mer eller mindre det man hadde for hånden, og da fortrinnsvis furu eller einer. For å bedre holdbarheten har det også vært vanlig å koldbrenne den delen av pælen som ble satt ned i bakken.

For at naturlige pæler skal være lett å få øye på, og dels for å hindre at de råtner, er det vanlig at det renskes av litt bark. Maling er også brukt for å lette synligheten.

Ellers er det vanlig at det legges stener omkring pælene som sikring. Overgangen til røys blir da forsåvidt flytende.¹ Videre er det også vanlig at pælene korshogges eller merkes på annen måte som en slags identifikasjon. Blinkøksmerke, innhogde bokstaver, hakk ol. Forøvrig finnes også eksempler på at trepæler er ned-satt med kull og never.²

Lengden på pælene kan nok variere en del. Det vanligste er fra 1,5 til 2,5 meter. Videre vil den delen som stikker opp over bakken sjelden være kortere enn 0,5 meter. Dette varierer med lengden på pælen som er brukt og muligheten til nedramming.

Som selvstendige merker utenom myr finnes trepæler helst i skogsmark. Enkelte plasser kan man også støte på at det stikker opp trebiter omkring pælene. Forhåpentligvis er dette rester etter eldre pæler som er blitt fornyet, og ikke noe forsøk på sikring av grensepunktet.

I en del eldre forretninger er det brukt trepæler når det er bestemt at partene innen et visst tidsrom skal sette gjerde i grensa. Slike "pålegg" er ikke alltid blitt etterfulgt slik at trepælene er den eneste måten grensa er merka på.

b) Maling

Maling er i første rekke brukt for å bedre synligheten til andre merker. Forsåvidt er dette en rask og enkel avmerkingsmåte, men maling kan ikke oppfattes som et varig merke. Likevel finnes eksempler på at det er brukt maling som selvstendige merker. Således finnes rødmalte stener, påmalte kors og ringer osv.

1) Se f.eks. figur 22 b side 41.

2) Se fylkesoversikt Sør-Trøndelag side 105.

Eksempler på at tjærekors er brukt som grensemerke finnes også. Ellers har nok meningen ofte vært at malingen bare skulle markere grensa midlertidig slik at grunneierne i fellesskap, evt. den ene, skulle anbringe andre merker.

c) Betongmerker

Betongmerker finnes i mange forskjellige utførelser, men er ikke noe videre utbredt. De blir gjerne kostbare og er for såvidt også tids og arbeidskrevende å anbringe. Merker støpt på stedet vil kunne få god forankring, og kan med fordel brukes på steder hvor de ytre påkjenningene er store. F.eks. i elvekanter, sjøkanten osv.

Som nevnt tidligere er betong ellers brukt til forankring av metallmerker. Forøvrig kan betongmerker være forsynt med toppplater med inskripsjoner som identifiserer merket. Likeledes finnes det tilfeller hvor inskripsjoner i betongen skal tilkjennegi konstruksjonen.

d) Plastmerker

Naturens fiende nummer en. Om ikke annet så er grensemerker i plast lette å få øye på, men de gir få muligheter til forankring og tåler ytre påkjenninger dårlig.

Plastmerker er sjelden brukt som selvstendige merker og må hovedsakelig oppfattes som markeringsmerker. Av prefabrikkerte plastmerker finnes bl.a. en type med kors som tverrprofil. Forøvrig kjenner jeg lite til hva som er å få i handelen.

Ellers er drenerør av plast brukt enkelte plasser både som markører og som selvstendige merker. Fylling av slike merker med mørtel/betong forekommer visstnok også.

e) Andre; særegne merker

Kors i jorden, eller "kors hugget i jorden" som det står i enkelte beskrivelser har jeg ingen sikre påvisninger av. Merket er brukt på 1800-tallet av sorenskrivere i forskjellige landsdeler.

Utfra de opplysninger (antagelser) jeg har fått skal kors i jorden visstnok ha vært to små tverrstilte grøfter, evt. med en pæl i midten.

Forøvrig er kors i jorden helst brukt på innmark. Selv om merket ikke synes å ha vært særlig tidsbestandig så ser det ikke ut til å ha skapt vesentlige problemer. På innmark har de respektive eierne gjennom årvis bruk kjent sine enemerker og på den måten ivaretatt grensene selv om "korset" har gått tapt.

Torvsåter har allerede omtalt i forbindelse med trepæler i myr, men de finnes også som selvstendige merker. Noen spesiell utbredelse har torvsåter visstnok ikke, og er kanskje i første rekke knytt til avmerking av torvtaksretter.

Einebusker opphengt i bjørk (lauvskog) er brukt som grensemerke enkelte plasser. Da visstnok som grense for skog/hogst teiger.¹

1) Omtalt i materialet til ISFK (se kap. 1.2 side 3) fra Vartal kommune. Videre har jeg muntlig opplysning fra jordskifte-landmåler Magnar Often om at einebusker også er brukt i Hallingdal.

Kapittel 3

GRENSEMERKER; BRUK OG OPPTREDEN

3.1 Arbeidsopplegg og generelt om materialet

Bruk og opptreden av de ulike grensemerketyperne er som nevnt i kap. 1.3 i første rekke basert på fylkesvise oversikter. Før jeg går over på disse vil jeg omtale materialet noe nærmere.

De opplysninger som er samla er basert på den kjennskap og det inntrykk folk som arbeider ute i distrikta har om bruken av grensemerker. Svært få har tidligere systematisert opplysninger om dette eller hatt bruken av grensemerker spesielt for øye i sitt arbeide. Materialet (svara) vil bære preg av dette, noe som fører til at tallfesting i form av f.eks. frekvensfordelinger er vanskelig.

Utfra intervju og markundersøkelsene vil jeg ellers konkludere med at det vil være et meget omfattende arbeid å få fram statistiske data om bruken og opptreden av grensemerker.

Ellers kan det være forskjellige oppfatninger av begrepene "vanlig" (V) og "finnes" (F) som er brukt for å anslå bruk og opptreden i spørreundersøkelsen (jfr. s 4 og 5). Likeledes kan klassifiseringen av merketyper som ble vedlagt spørreskjemaet ha bundet svarene noe.

Egenskapene til materialet har dermed ført til at jeg må velge en mer verbalt beskrivende framstillingsform enn opprinnelig planlagt. Den blir mer voluminøs, og ikke så kompakt som en kunne ønske. Bl.a. er noe gjentakelse ikke til å unngå.

I det følgende vil jeg først drøfte variasjoner m.h.t. en del faktorer, deretter gi fylkesvise oversikter.

3.2 Variasjoner i merkebruk

3.2.1 Generelt

Materialet forteller først og fremst hva som er brukt av ulike merketyper rundt om i landet.

For en del merketyper er utbredelsen begrenset lokalt eller til næmere bestemte geografiske områder. Her kan jeg trekke fram følgende:

- femstenene; disse ser ut til å ha sin største utbredelse på sørlandet, men er også brukt andre steder og da helst av jordskifteverket,
- patentsten; omtalt av HARALDSTAD 70 spesielt for sørlandet,
- "opplåggo" eller "nøddinger"; finnes først og fremst på sørlandet og nordover til og med Valdres,
- Tre stener i grensa som "kaker på et fat"; lokal utbredelse først og fremst i indre Rogaland og Aust-Agder,
- "glopper"; forsåvidt lokalt begrenset til traktene omkring Voss, men tilsvarende tegn finnes også andre plasser uten at benevningen "glopper" er brukt,
- kors i jorden; opplysninger om bruk fra Østfold, Akershus og Oslo samt fra Troms,
- tre innhogde hakk på kanten av hovedstenen, lokalt begrenset til øvre Hallingdal,
- rap (skredfurer), brukt i Troms og Finnmark.

Som det vil framgå av fylkesoversiktene er det også store variasjoner i utbredelsen av forskjellige merker i tre og innhogde merker i fjell, berg og stein. Imidlertid er lokalitetene og variasjonene så mange at jeg ikke finner å kunne stille opp noen samla oversikt. Videre må det bemerkes at selv om en merketype ikke er nevnt i opplysningene fra et distrikt så er det ikke dermed sagt at den ikke finnes.

Utbredelsen (kvantitativt) av de ulike merketyperne varierer fra område til område og noe generelt mønster er vanskelig å påvise.

Av faktorer som kan være bestemmende for hvilke merketyper som er brukt kan følgende nevnes:

- grensefastsettelse; hvordan grensa er opprettet gjennom okkupasjon (landnám), delinger etc.
- topografi; ofte avgjørende for bruken av naturlige merker,
- materialtilgangen; hva som finnes av egnede materialer,
- arbeidsredskapen; om man f.eks. har hatt redskap til å hogge merker i fjell, berg og stein,
- behovet for synlige merker; spesielt i skog/utmark,
- hensiktsmessighet; enkelte merker vil være til hinder for jordarbeiding, oppsetting av gjerder etc.,
- bruken av områdene; kan virke bestemmende for bruk av naturlige eller menneskeskapt linjer og flater i terrenget (jfr. bruk at "bråttet" som grense i skog s 12 samt bakgrunn for bruk av veger og stier s 26). At gjerder markerer grenser i utmark er ofte en følge av delt beitebruk,
- lover og reglement; særlig knytt til forretningstype.

Av materialet går det forøvrig ikke fram om merketypebruken varierer innen en og samme grenselinje. Det vanligste er vel at det er brukt forskjellige slag merker. I de tilfeller at en merketype er brukt konsekvent i alle merkepunktene henger det gjerne sammen med avmerkinger foretatt av offentlige grensekommissjoner, statlige og kommunale etater og institusjoner eller private eiendomskompleks. Videre er det foretatt en del ensartet merking av administrative grenser.

3.2.2 Markslag

Bruken av forskjellige merketyper og utbredelsen på de ulike markslaga varierer også rundt om i landet uten at det er mulig å påvise noe generelt mønster. Bakgrunnen for variasjonene synes å være nøye knytt til de bestemmende faktorer for merketypevariasjonene som er nevnt ovenfor.

For en del merketyper er det ellers næmest selvsagt hvor de finnes. Merker i tre er f.eks. helst brukt i skog/utmark, mens torvsåter naturlig nok har sin utbredelse på myr. Dessuten er mange av de naturlige merkene som fjelltopper, fjellskar, myrer, skoggrensa ol. på en måte forhåndsbestemt. Bruken av en del merker begrenses også av naturlige årsaker; på myr vil f.eks. stenbygde merker lett synke (avhengig av myrtypen) og egner seg derfor dålig.

I beskrivelsen av de ulike merketyperne i kap. 2 er det ellers nevnt når bruken ser ut til å være avgrenset til bestemte markslag. Forøvrig kan det for bruken av røys/varde tilføyes at den i første rekke er knytt til skog/utmark og fjell. Røys forekommer riktignok på innmark og visstnok også i myr.

3.2.3 Tid

Opplysningene om bruken av forskjellige merker i tid går mye på uttrykkene "fra gammelt av", "i nyere tid" ol. I en del tilfeller er det ellers oppgitt omtrentlige årstall.

Også om bruk i tid er det tatt med en del kommentarer sammen med merketypebeskrivelsene i kap. 2. Å trekke noen generelle slutninger fra materialet utover disse er vanskelig.

Forsåvidt er bruken av grensemerker over tid nøye knytt til de krav som er stilt gjennom lover og reglement. Videre har vi også hatt en slags naturlig utvikling ved at nye redskaper og materialer er tatt i bruk (eks. nye gjerdetyper, betong, bolter, plast etc.). I det siste også stadig flere typer prefabrikkerte merker.

3.2.4 Forretningstype

De opplysninger som er gitt om hvilke forretningstyper som har benyttet de ulike grensemerketyperne er jevnt over generelle og skiller disse lite fra hverandre.

Jordskifteverkets (utskiftningsvesenets) grenseavmerking har vært lovregulert helt fra opprettelsen i 1859 (nærmere regler i reglementet fra 1912). Bortsett fra at det har vært stilt større krav til grensebeskrivelser og bruk av varige merker ser det ut til at det er liten forskjell i merkebruken i forhold til andre forretningstyper. Forøvrig har kors i nedsatte stener vært påbudt i knekkpunkt fra 1921 og i alle pkt. fra 1954.

Ellers må det bemerkes at offentlig oppnevnte grensekommisjoner stort sett har brukt ensartete avmerkingsmåter uten at det er omtalt noe nærmere i opplysningene som er gitt.

Skylddelinger er omtalt å være av varierende kvalitet m.h.t. både grensebeskrivelser og avmerking. Av og til er det overlatt til partene å foreta avmerking i henhold til en på forhånd utarbeidet beskrivelse. Resultatet er at det finnes beskrevne, men ikke nedsatte merker. I en del tilfeller er også bare skylda delt uten at det finnes dokumenter som beskriver grensene noe nærmere.

Forøvrig kan det påpekes at det kan være en sammenheng mellom de avmerkingsmåter som er brukt av jordskifteverket og en del skyldelingsforretninger ettersom mange av de som ble brukt som jordskiftemenn også ble brukt som skyldelingsmenn.

Når det gjelder minnelige delinger og utskiftninger peker det det seg heller ikke ut noen spesielle merkemåter. Mangelen på beskrivelser eller dokumenter kan riktignok i en del tilfeller virke påfallende ved private grenseforlik.

3.2.5 Avstander mellom merkene

Noen direkte sammenheng mellom merketype og avstander fra et grensepunkt til neste er vanskelig å spore. Sannsynligvis er avstandene mere et resultat av foretningstype. Likeledes hva som ble ansett som tilstrekkelig av de som gjennomførte arbeidet.

Ellers sier det seg selv at en enkel og lite arbeidskrevende

merkemåte som f.eks. merker innhagd i tre fører til korte avstander mellom merka.

Videre er det antydnet at verdien av marka har sammenheng med avstandene. I fjellet kan grensene faktisk strekke seg over flere kilometer mellom hvert merke. Ellers er vanlig avstand i skogsmark fra 50 til omlag 2-300 meter. Fra et brukersynspunkt er det idielle at man kan se fra det ene merket til neste, mens den som utførte det tekniske arbeidet helst såg at avmerkinga ble så rasjonell som mulig. I en del skogskifter (skogdelinger) i forrige århundre og dels inn i dette kommer avstandene ofte opp i 7-800 meter.

3.2.6 Grensetype

Svært få opplysninger antyder noen klare forskjeller når det gjelder grensetype. I de fleste tilfeller er eiendoms og bruksrettsgrenser sammenfallende. Forestillingen om egne bruksrettsgrenser finnes i første rekke på vestlandet. Det som kanskje peker seg noe ut er at det ved offentlige torvdelinger (torvretter) ofte er brukt nedsatte stener uten vitner med forholdsvis korte avstander. Ellers finnes enkelte tilfeller hvor hogstteiger og slåttland er avmerket forskjellig fra eiendomsgrensene i samme distikt.

Almuegrenser har jeg ikke fått opplysninger om utover det som er brukt som eksempel fra Røros. Noen særegen merkemåte for denne typen grense ser derfor ikke ut til å forekomme.

Administrative grenser er i regelen sammenfallende med eiendoms- grenser og er i mange tilfeller ikke spesielt avmerket. Når avmerking er foretatt er merkene gjerne større og godt synlige. Da ofte røys eller varde. Ellers er det vanlig at fylkes og til- dels også kommunegrenser er markert med oppstilte tilhogde stener der gjennomfartsveger krysser slike grenser. Navn på fylkene, evt. kommunene, er da ofte innhagd. Forøvrig har HARALDSTAD 70 (s 89-96) tatt for seg avmerking av administrative grenser nærmere.

3.3 Fylkesoversikter

Som det allerede skulle framgå er ikke de fylkesvise oversiktene noen altomfattende beskrivelse av det som finnes av grensemerker og hvordan de opptrer i alle sammenhenger. Derimot skulle de kunne gi et noenlunde bilde av det man kan vente å finne av grensemerker i Norge.

Forøvrig kan det tilføyes at en del tilfeller er generalisert noe. Likeledes kan ting som ikke virker direkte iøynefallende være utelatt.

I hovedsak bygger dispisjonen på merkeklassifiseringen i kap. 2. Denne rekkefølgen er variert noe fra fylke til fylke alt etter hva som synes naturlig å begynne med.

Det må forøvrig bemerkes at det er en del variasjon innen hvert enkelt fylke m.o.t. hvor utfyllende opplysninger som er mot-tatt.

Foran i hver fylkesoversikt er hovedkildene oppgitt. I de tilfelle disse er svar på de utsendte spørrelistene er også vedkommende dokument-nummer oppgitt. Videre er det brukt bokstavforkortelser bak kildene i de fleste tilfeller. Disse gjelder for det fylke som beskrives og brukes i tilvisninger både av område og kilde.

Østfold

Kilde: Intervju ved jordskiftekontoret i Østfold.

Spesielt for Østfold er at det som oppfattes som egentlige merker er lite utbredd.

I indre strøk av fylket er det spesielt gjerder som markerer grensene i utmarka. Mindre beiting i utmarka har ført til at de fleste gjerder har forfalt. Det som nå finnes av gjerderester

er som oftest rester av trå som ligger igjen. Skiutgard finnes det mindre av. Grøft langs med grensene finnes, men det er ikke noe videre utbredt. Steingjerder finnes helst i Ra-området (Rygge, Råde).

Veger og stier er brukt i grensesammenheng, men peker seg ikke ut i forhold til det som er vanlig ellers i landet. Vinterveger som markerer grenser finnes.

Hus og bygninger finnes beskrevet som grensepunkt og da gjerne slik at det er angitt hjørne eller lignende.

Fornminner som det er mange av i fylket finnes av og til i tilknytning til grenser. Ofte er det da grensepunkt hvor flere eiendommer støter sammen.¹

Av de naturlige grensemerka finnes spesielt fjellfoten brukt som grense i søre delen av fylket. Fjellformasjonene stikker sjelden høyere enn 5-15 meter. At grensen går langs toppen må nærmest betraktes som unntak. Hvor fjellformasjoner og uproduktiv mark danner grenselandskap mangler ofte beskrivelser for hvor grensa går mellom eiendommene.

Myrer kan være brukt som punkter grensa skal gå til. Hvordan grensa går over myr trenger ikke være sagt. Torvretter i myr synes ikke å være spesielt avmerket og rettene er da avgrenset til utbredelsen av torva.

Hvor små vann ligger i grenselinja regner man ofte med at grensa går tvers over. Ellers brukes reglene i vassdragsloven. Elver og bekker inngår i grensesammenheng som ellers i landet.

I sjøkanten kan grensene være bestemt til å gå mot eller i klover i svaberg. Forøvrig er også fjellnabber brukt som punkt grensa går til.

Av merker med primær merkefunksjon finnes "kors i jorden" ofte beskrevet i dokumenter fra omlag 1800 til 1850. Typen er ikke påvist i marka, og finnes helst omtalt på innmark, men

1) Se eks. Rørfjell i grensa mellom Røde og Onsøy. (ØK CO-031.5.4. HESTEVOLD)

også i utmark.

Av nedsatte stener finnes visstnok bare stener med to vitner. Plasseringen av vitnene er vanlig; ett på hver side av grenselinja. Viserstener er ikke påtruffet. Som en målestokk er det brukt mindre sten i Østfold enn på Vestlandet. Nedsatte stener finnes helst på innmark, men også på utmark.

Røyser er lite brukt og finnes helst i Aremark-distriktet og da i utmark. Ikke sett på innmark. Det er lite av skikkelige røyser og de som finnes er ikke særlig fine¹.

Blandt innhogde merker i fjell, berg og sten dominerer forskjellige typer av kors. Bokstaver finnes i enkelttilfeller. Korsene er vanligvis svake og erfaringene går på at bøndene ser kors over alt. I steinhoggerdistrikt er korsene bedre; særlig i Hvaler. Størrelsen på korsene varierer mye og plasseringen synes å være tilfeldig. I et tilfelle fra Snørøp² i 1915 er det brukt tre kors for å angi retningen til grensa. I samme beskrivelsen finnes også omtalt kors med ring rundt. Kors finnes forøvrig helst langs med kysten.

Merker i tre synes mest utbredd i indre strøk. Andre merker enn kors finnes visstnok ikke. Av treslaga er furu mest brukt, merker i gran finnes også, men visstnok ikke i de vanlige lauvtreslaga.

Bolter i fjell omtales først etter år 1900. I sjøkanten virker boltene temmelig medfarne bare etter omlag 10 år.

Fantasien ved bruk av forskjellige materialer synes stor i nyere tid. Gravstener som er blitt fjernet fra kirkegårdene for at man skal komme til med gressklippere omtales som fine grensmerker. Ellers finnes det brukt forskjellig jernskrap, vognaksler o.l. både med og uten stener lagt rundt.

1) Ser da bort fra riksrøysene.

2) Pantebok 28 side 650

Akershus og Oslo

Kilder: Intervju ved jordskiftekontoret i Oslo og Akershus.

Jordskifteoverdommeren i Eidsivating (dok. 7)

Naturlige merker er brukt i den grad det passer i hele fylket, men peker seg kanskje ikke noe spesielt ut. I beskrivelser finnes fjellknauser omtalt som "skut". Videre er fjellhammer, "nabb" eller "rabb" brukt som punkter i grensebeskrivelser. Som et resultat av gamle driftsmåter i skogen er "bråttet" eller fjellkanten av og til benyttet som grense. Bråttet kan ha oppstått gjennom forening om grensa uten at den er blitt beskrevet. Ellers er bråttet benyttet av skyldelingsmenn, mens kartkonduktører visstnok ikke brukte denne formen for grensefastsettelse.

Fra gammelt av finnes enkelttilfeller hvor grensene følger daler (informanten hadde kjennskap til beskrivelse fra omlag 1440).

Ellers synes det forbausende hvor stabile mange navn i landskapet synes å være. Ofte skyldes det at navna har vært karakteristisk for terrengdetaljene. Noen navn kan virke fremmede. Mago og Hakkloa i Nordmarka stammer visstnok fra "skaufinner" som slo seg ned i distriktet på 1600-talet. Ellers finnes det flere eksempel på navneendringer som skyldes misforståelser og feil skrivemåte ved kartlegging av NGO.

Vedrørende grenser i vassdrag synes det å være et spesialtilfelle i Øyern. Det som elva legger opp av nytt land er visstnok betraktet som sameie slik at de som mister land ved endring i elveløpet først blir tildelt jord.

Av gjerder er skigarder mest framtrede på innmark i Akershus. Steingjerder finnes det mindre av først og fremst på grunn av lite stein.

Veger skiller seg ikke noe spesielt ut i grensesammenheng. Vinterveger forekommer brukt som grenser. Av festier utmerker bare rekstre ("gutur") seg og da med gjerder på hver side. Andre stier som er brukt i grensesammenheng er visstnok helst gangstier.

Hus og bygninger finnes brukt som grensepunkt eller til retningsangivelse i en del beskrivelser. Ellers kan grøfter og kanaler markere grenser. I mange tilfeller er det da opprinnelige bekker.

Av ordinære grensemerker i utmark finnes først og fremst merkestre. Da overveiende kors i furu, gran og lauvtre. Blinkøkssmerke kan være brukt i tillegg. I stedet for kors kan man enkelte steder finne tre paralelle streker som står litt på skrå. Normalt er merkestrea merket på begge sider i grenseretningen, men det finnes eksempel på at blinken er hogd på den ene siden på tvers av grenseretningen. Dette for å markere at grensa går på den siden av treet. Ellers går visstnok mye på hvordan de enkelte grunneierene er blitt eninge om å merke grensene. Maling på trestammer er også brukt en del til å markere der man mener grensa går.

Videre er det brukt en del røys i utmark, men i mindre utstrekning enn merker i tre. Røysene er sjelden store og ulike slag metallstenger eller trepæler er ofte brukt til markering. Forøvrig er Haugseter almenning klart merket med røys.

Det meste av nedsatt sten i Akershus er visstnok fra etter 1909 og stammer fra skyldelingsforretninger. I eldre beskrivelser står det ingen ting om stener er nedsatt med vitner. To vitner er vanlig og betraktes visstnok som "utgammelt". Steiner finnes ellers ofte også når det er gjerder rundt eiendommene både i inn og utmark. Underlegg som kull, never ol. er ikke påtruffet.

Innhogde merker i fjell dreier seg i det vesentligste om kors. Bokstaver finne i enkelttilfeller og da helst i forbindelse med større eiendomskompleks. Forøvrig er det vanskelig å finne igjen gamle kors utenom i steinhoggerdistrikt da de ellers er hogd for grunne.

Bolter av ulike typer finnes det en del av, men er lite brukt i eldre tid.

Som i Østfold finner vi også i Akershus beskrevet kors i jorden eller "kors hugget i jorden". Merket er ikke funnet i marka.

Trepæler er delvis brukt i myr som markeringspæl. Ellers opptrer trepæler på andre markslag helst som visere eller sekundære merker.

Hedemark

Kilder: Hedemark og Østerdal jsk. sokn. (H.Ø.) (dok 13)
Glåmdal jsk. sokn. (G.) (dok 26)

Ulike merkemåter i tre ser ut til å være det spesielle for dette fylket. I Østerdalen er tre skråstilte streker det vanlig merke i skog/utmark. Det samme gjelder også kors. Bokstaver finnes men bare i fjellet i følge opplysningene fra H.Ø. Merkene er plassert på begge sider av treet i grenseretningen. Finnes ellers vanligst i furu og gran, men også i lauvtrær.

I Solør-Odal har det ved skogdelinger helt fram til ca. 1940-45 vært brukt blink i gran og furu hvor teignumner eller eier-nes blinkøksmerke er innhogd.

Ellers er det i Østerdalen fra gammelt av vanlig med kors i fjell i utmark. Etter 1945 er også nedsatte stener korshogd.

Det er ikke opplyst noe om bruk av nedsatte stener i H.Ø. Derimot er det opplyst at nedsatte stener finnes på innmark og i skog/utmark fra omlag 1860. Da med avstander på 50 til 500 meter. I Solør-Odal finnes nedsatt sten på innmark og i skog/utmark helt fram til i dag. Nedsatt sten med vitner ansees som vanlig. Det er ikke gitt opplysninger om bruk av underlegg i fylket.

Røys er vanlig fra gammel tid i Østerdalen både i skog/utmark og i fjellet. Varder er vanlig i fjellet. I Solør-Odal finnes røyser helst brukt i senere tid i offentlige saker.

Ellers omtales trepæler som vanlig i myr og at de finnes i skog/utmark i Solør-Odal. Særlig i Elverumsdistriktet skal trepæler være brukt fra ca. 1810. Da både på innmark og i skog/utmark, og ofte med steiner rundt samt innhogde/skårne nummer eller bokstaver.

I Østerdalen er det opplyst at skigarder er vanlig som grensemarkering på innmark og finnes i skog/utmark fra gammelt av. I Solør-Odal (og Hedemarken) er vanlig med skigard og trådgard både på innmark og i skog/utmark. Steingjerder finnes i hele fylket på innmark, og visstnok bare i Solør-Odal i skog/utmark. Grøftgjerde eller torvgjerde ser derimot ut til å begrense seg til Solør-Odal, hvilket jeg betviler er tilfelle for de øvre bygdene i Østerdalen.

Av veger og stier ser vinterveger ut til å være vanlig i grensesammenheng i Østerdalen. Ellers ser det ikke ut til å peke seg ut noen spesiell bruk i så måte. Grøfter og kanaler er heller ikke utpreget i grensesammenheng i fylket utfra opplysningene.

For de naturlige grensemerka her jeg bare opplysninger fra H.Ø. Av det spesielle her ser fjelltopper og skoggrensa ut til å være vanlig i Østerdalen.

Når det gjelder forskjellige grensetyper omtales det en lokalitet i Os i Østerdalen hvor slåttegrensene er merket med tre streker i tre, men skoggrensene i samme terreng er merket med kors i tre.

Oppland

Kilder: Vestoppland jsk. sokn (V.O.) (dok 24)

Eidsivating u.f.s. (E) (dok 5)

Sør-Gudbrandsdal jsk. sokn (S.G.) (dok 18)

Fjellbygdene i Valdres synes å stå i en særstilling når det gjelder bruk av naturlige grensemerker i Vest-Oppland. Fjelltopper og store steiner har fra gammelt av vært vanlig retningsangivelse for grenser i Valdres. Videre synes Valdres å stå sentralt når det gjelder bruk av fjellrygger, åsrygger og smale myrdrag. Spesielt der hvor barskogen betydde mindre.

Store tre forekommer ellers som grensemerker i fjellbygdene i Valdres, mens trea helst er blinka eller merka på en eller annen måte i skogtraktene i Valdres, Hadeland og Land og over Toten.

I Gudbrandsdalen er skoggrensa mye brukt på saterskogteiger i følge følge opplysningene fra S.G. Grensene kan også være betegnet med "så langt grana vokser".

Steingjerder er oppgitt å være vanlig i øvre Valdres, men heller sjelden i flat- og skogbygdene. Fra S.G. omtales alle typer gjerder å være vanlig på innmark, men det er ikke gitt opplysninger om bruk av gjerder i utmark. Skigarder har ellers vært brukt i hele Vest-Oppland og ved forlengelser i myrer, ved vassdrag og grunnlendt mark finnes ofte risgarder. Spesielt i skog og flatbygdene har mange eldre gårdsbruk ikke andre grenser enn gjerder både på innmark og i skog/utmark. At grensa forsterkes med grøft antas å være av nyere dato.

Festier, vinterveger og gardsveger omtales å være brukt i grensesammenheng i hele fylket.

I Valdres er det ikke uvanlig at utmarksløer angir retningen til skoggrensene (grensene fastlagt ved skogdelinger). Utmarkslåttene kunne bli delt av skoggrensene.

I Gudbrandsdalen er forøvrig mosespyd¹ brukt for å fastslå eiendomsretten i fjellområder.

Av de primære menneskeskapte merka synes nedsatt sten uten vitner bare å forkomme i Gudbrandsdalen hvor også "kløvsten", sten med markerte kanter som har kløvd seg, er nevnt spesielt. Derimot er "opplággo" nevnt å forkomme i fjellbygdene i Valdres (særlig Vang). Disse opplegga kan være både med og uten vitner.

Når det gjelder bruk av underlegg er det påvist kol og never under stener med vitner fra 1700-tallet i Vang. Fra S.G. er kull, never eller glass-skår nevnt uten at det er opplyst eksakt hvordan forekomstene er.

Stener med vitner er vanlig i Gudbrandsdalen på alle markslag. I de øvre kommunene i Valdres er nedsatte stener brukt både før og etter år 1800, mens det derimot er først etter 1860 at

1) I følge opplysninger fra jordskifteoverdommer Ulvestad ble mosen samla om høsten og satt på spyd for at den ikke skulle fryse fast. Utbredelsen av mosetaket ble da markert med "spydene".

man finner tilsvarende på Toten og Hadelandsbygdene. Forøvrig er antall vitner to og stenene er ikke nødvendigvis nedgravd.

Grenserøys opplyses som vanlig på alle markslag i Gudbrandsdalen, mens det i Valdres helst er å finne der det er vanskelig å få ned stein. Og da først og fremst i skog/utmark og i fjellet.

Informanten fra V.O. opplyser at grenserøys med midtsten eller trepæl er ganske vanlig i utmarka både på Toten, Hadeland og Land, og tildels i skogbygdene i Valdres. I skog er røys visstnok helst brukt hvor grensa går over bergskrenter og der det ikke har vært trær i linja som kunne brukes.

Varder opplyses å finnes bare i grenser for statsalmenninger og mere sjelden i gårdsskoger.

Innhogde kors i fjell og stein forekommer i hele Vest-Oppland både på inn og utmarksgrenser. Korsene sier lite om retninger til grensa og er ofte svake. Mye tyder på mangelfull redskap før utskiftningsvæsent kom inn i bildet. Av andre typer innhogde merker i steinmaterialer er det nevnt en eldre grenseoppgang mellom Vestre Slidre og Hemsedal hvor bokstaver er brukt.

Av innhogde merker i tre er bokstaver å finne i Valdres. Ellers er det i Vest-Oppland vanlig ved deletre ("skjellfuru") over alt i typiske barskogsområder hvor det ikke er gjerde. Deletrea er vanligvis korshogd, eller det er hogd inn blinkøksmerke i bliss. I skogbygdene på Toten finnes i stedet for kors tre paralelle streker med innbyrdes avstand på 20-25 cm. Fra Gudbrandsdalen refereres det til blink i tre som vanlig i skog og utmark. Videre er "lintre" omtalt som vanlig; "brukerne såg seg ut "lintre" i grensa og så blinket de og hogg på hver sin side"

Trepæler er vanlig i skogbygdene i Vest-Oppland og er gjerne merket med kors eller blinkøksmerke. Slike merker er mindre vanlig i de øvre Valdresbygdene. På Toten finner man igjen tre hakk på samme vis som for merker i tre, men kanskje med litt kortere avstand mellom hakka.

Buskerud

Kilder: Nedre Buskerud jsk. sokn (N.B.) (dok. 15)
Hallingdal jsk. sokn (H.) (dok 17)
Numedal jsk. sokn (N.) (dok. 33)
Ringerike jsk. sokn (R.) (dok 34)

De fleste naturlige grensemerke er brukt over hele fylket fra gammelt av. Riktignok synes skoggrensa bare å finnes i grensesammenheng i N. og H. Ellers nevnes bekker, skrenter, fjellvegger, åser og steile fjell som vanlig i N.B. og vassdrag som i gamle delingsforretninger i Hole og Ringerike.

Skigarder opplyses å være den gamle avmerkingsmåten for innmark og sætervoller i Hole og Ringerike. Det samme gjeld forsåvidt også i Hallingdal, men der er også steingjerder representert på omtrent samme måte. I N. finnes steingjerder og skigard/trågjerde vanligvis på innmark, men også i skog/utmark. Mest vanlig visstnok i Flesberg. For N.B. er gjerder beskrevet samlet som vanlig på innmark og finnes i skog/utmark og myr fram til ca.1930.

Festier og vinterveger finnes brukt som grenser i gamle delinger i Hallingdal, Hole og Ringerike, men opplysningene fra N.B og N. går mindre inn på denne merkemåten.

Hus og bygninger i grensesammenheng er registrert i noen tilfeller fra gammelt av i fjellet i nedre Hallingdal.

Av nedsatte stener finnes litt forskjellig. I Hallingdal er det ikke gitt opplysninger om nedsatt sten uten vitner. Nedsatt sten med to viner er derimot opplyst å være vanlig på alle markslag, mindre i myr, i hele dalføret. I øvre Hallingdal er hovedstenen, midtstenen, ofte påført tre hakk på den ene smal-kanten. I Numedal finnes nedsatt sten både med og uten vitner på alle markslag untatt myr. Overgangen til røys er visstnok uskarp. I Hole og Ringerike finnes også begge typene av nedsatte stener, men her visstnok bare på innmark og i skog/utmark. Det er ikke sagt noe om antall vitner. I N.B. finnes nedsatte stener helst etter 1930 og da først og fremst i jordskiftesaker.

Bruk av underlegg er kjent fra Hole i et enkelttilfelle fra 1800-tallet hvor glass-skår er funnet under steiner.

Opptreden av røys og varde er på ulike markslag er satt opp i tabell 1. Som tabellen viser er det vanskelig å påvise noen entydig opptreden for fylket som helhet m.h.t. de ulike markslaga bortsett fra at ingen av merketypene forekommer på innmark. Ellers synes bruken å være mest utbredd i N.B. og i Hole og Ringerike. At røys er omtalt som vanlig på myr i N.B. kan ellers virke litt spesielt.

Tab. 1 Opptreden av røys og varde i Oppland
Koder: Markslag; I=innmark, S/U=skog/utmark, M=myr, F=fjell
Opptreden; V=vanlig, F=finnes

Område	Tid	RØYS				VARDE			
		I	S/U	M	F	I	S/U	M	F
Hele Hallingdal*	fra gammelt av		F	F	V				F
Hele Numedal	?		F		F				V
Hole og Ringerike	?		V		V				F
Hele Nedre Buskerud	særlig før 1920		V	V	F				V

*) røys er vanligere i nedre enn øvre del av dalføret

Forøvrig er opplagte stener ("opplåggo") vanlig i utmark og finnes på de andre markslaga i N.B. Fra de andre sokna har jeg ingen opplysninger om denne typen.

Merker i fjell, berg og stein finnes i hele fylket. Av de mer spesielle vil jeg her trekke fram bruken av nummer med innhogde bokstaver foran av typen N° 1, N° 2 osv. Denne merkeformen er vanlig i skog/utmark og finnes på innmark og i fjellet i Numedal. Mest i Veggeli. Ofte kan man i tillegg finne kors innhogd sammen med slike nummer, evt i mellompunkt. Tidsmessig er nummer brukt på denne måten fra før 1800 og i allefall fram til 1850¹.

Kors er brukt i hele Numedal i samme omfang på de samme markslaga som nummer. I Hallingdal er kors vanlig fra gammelt av i utmark og på fjellet, og det er ikke uvanlig at det er lagt

1) I følge vedlegga til dokument 33.

heller eller stein oppå korsen. I Hole og Ringerike finnes kors nevnt i gamle forretninger, men de kan være vanskelig å finne p.g.a. forvitring, overgroing og dårlig "blikkfangmerking". I hele N.B. derimot ser kors ut til å ha vært vanlig brukt både før og etter 1900.

Bokstaver finnes i hele Numedal, men helst sammen med kors eller nummer. I Hallingdal er bokstaver oftest brukt i forbindelse med skogdelinger fra gammelt av; avstandene er store (500-1000 m), og bokstavene står helst for eierforhold. Opplysninger om bruk av bokstaver andre steder har jeg ikke.

Ellers kan jeg nevne at det i Kongsbergdistriktet finnes merker med innhagd krone (danskekrone) og to hammere i kryss fra 1700-tallet. Dette merket er forsåvidt et resultat av gruvedrifta (arbeidsredskap og steinhoggerkunnskaper), men har visstnok ingen direkte sammenheng med verkets eiendommer.

Kors i tre er ikke ofte brukt i N., men forekommer en del mellom andre beskrevne grensemerker. Fra H. er det ikke gitt opplysninger om denne merketyper. I N.B. omtalt som vanlig fram til 1930; mest i furu og gran, men også lauvtre. Det er ellers anført at korsene viser retning fra tre til tre. Blink og kors i tre er omtalt som den mest vanlige avmerkingsmåten fra gammelt av i Hole og Ringerike. Deletrea, gran og furu, ble blinket inn til veden på begge sider i grensas lengderetning. Ofte ble trea "korsmerket", særlig i brekkpunkter eller der hvor flere eiendommer støter sammen. Blinkøksmerke til den enkelte eier finnes, men er visstnok innhagd senere. Spesielt nevnes også at det i offentlige delingsforretninger på Krokskogen etter 1820 er vanlig å finne tre rekker med deletre i samme grenselinje; midtlinjen er blinket og korshogd på begge sider i grenseretningen, mens linjene på hver side av grensen er påført sideblink inn mot grensa. Det er antatt at midtlinjen er gått opp og avmerket i senere tid og at sidelinjene opprinnelig sto for ei utblinka grensegate.

Bolter er sjelden brukt i N. I H. finnes denne typen helst etter 1950 og da oftest i tomtegrenser. I Hole og Ringerike samt

N.B. finnes denne typen helst etter 1900. Jernrør er ellers opplyst å finnes i nedre delen av N.B.

Trepåler ser ikke ut til å ha noen spesiell utbredelse i fylket.

Ellers finnes det liten eller ingen forskjell på avmerking av ulike grensetyper i følge de opplysninger som jeg har fått.

Vestfold

Kilder: Intervju ved jordskiftekontoret i Tønsberg.

I Vestfold er det lite merker av varig karakter. Det som dominerer er i første rekke gamle gjerder.

Mønstret i eiendomsforholda går på eneeiendommer. Det er lite sameie, og beiting har for det meste foregått på egen eiendom. I tiden etter 1945 har beiting og ferdsel i utmarka gått sterkt tilbake med det resultat at gjerdene har forfalt og at eierne ikke kjenner grensene. Forsåvidt er det likevel få tvister i fylket på grunn av gjerder i grensene.

"Bråttet" er brukt som grense i skog av skyldelingsforretninger helt fram til vår tid. Forøvrig er fjellfoten også brukt som grense i mange sammenhenger. Da helst hvor det ikke har vært noe skikkelig brått, og med lite verdifull skog ovenfor. Ellers er "glover" (små berg/fjellskar) brukt i grensesammenheng.

Dokumentasjonene for grensene er forskjellig. Mellom gnr. er det fra gammelt av nærmest slumpetreffet om man finner beskrivelser; i tilfelle må det har vært konflikt som har vært oppe i forliksrådet. Slike beskrivelser er forøvrig dårlige.

Egentlige merker kommer først og fremst i brukt rundt 1900 i skyldelinger. Fra denne tiden (steinhoggerperiode) finnes det en del kors. Eldre enn det så er det lite kors. Grunnen kan være at man ikke disponerte de riktige redskapene, og det ser heller ikke ut til å ha vært lokal sedvane.

Bokstaver finnes sporadisk (særlig eiendomskompleks; omtalt av BJØRGUL 37 s137). Jordskifteverket har brukt T eller T-kryss til å markere en tilstøtende grense bl.a. i Tjølling på 50-tallet.

Nedsatte merkestener og røys finnes, men er som det framgår ikke særlig utbredt. Nedsatte stener er det lite av i skog/utmark.

Kors i tre er brukt, men det er ofte kommet i en senere fase langs med gamle grensegjerder. I de ytre strøka (Sandefjord, Tjølling og Tønsberg) finnes både kors og tre tverrstreker omtrent i samme utstrekning. Kombinasjon av kors og strek på samme treet finnes vissnok ikke, men blinkøksmerke kan være brukt i nyere tid sammen med kors. Merkene hogges inn på begge sider i grenseretningen. Det forekommer også at det er hogd tre bliss/merker hvor en grense støter til.

Telemark

Kilder: Aust-Telemark jsk. sokn (A.T.) (dok. 8)

Grenland jsk. sokn (G.) (dok. 22)

Vest-Telemark jsk. sokn (V.T.) (dok. 32)

Naturlige grensemerker er brukt i hele Telemark, riktignok med en del variasjon i de ulike sokna. I A.T. er uttrykket " så langt ljå og rive rekker" spesielt nevnt i forbindelse med innmark og slåttonråder. Denne grensa følger mer eller mindre markerte fjelldrag - "hvor den gode mark skifter over i den dårlige". D.v.s. fjellfoten eller nedre del av et bergparti.

Ellers er det ikke uvanlig at skoggrensa danner grense i A.T., og den finnes også brukt i G., men er ikke omtalt i opplysningene fra V.T.

Fra A.T. er det ellers nevnt at når fjelldrag skal markere grensa i skogen så følger den skillet mellom det som går opp og det som går ned etter gamle driftsmåter. (jfr, "bråttet" som grense).

Fjelltopper omtales som mye brukt i øvre Telemark før 1860 i alle forretningstyper; finnes i Grenland, men i liten grad.

Vassdrag synes vanlig i grensesammenheng i hele fylket og da kanskje spesielt i øvre Telemark.

Store tre er brukt i Nissedal og Fyresdal både før og etter 1860, men synes ellers lite brukt i fylket.

Videre kan det nevnes at i G. forekommer det at kotehøgder er brukt som grense i forbindelse med fløtningsdammer, kraftverksdam og også vassverk. Høgdene kan da være markert med kryss, strek eller bolter.

Gjerder av forskjellige typer er ofte brukt som grenser fra gammelt av i Telemark. Steingjerder finnes i hele G., men mest ved kysten. I A.T. finnes steingjerder i kanten av innmarka, rundt sætrer og slåtter. Det samme gjeld også skigard/trågard i en viss utstrekning. "Buskegard" av ukvistet smågran ol. var ellers mye brukt fra gammelt av i A.T. i følge informanten. I V.T. synes skigard mindre framtrædende enn steingard. Et gjennomgående trekk er ellers at gjerder synes mindre utbredt i utmarka i indre deler av fylket enn ved kysten.

Grøfter er noe brukt til grensemarkering i fylket. Fra V.T. opplyses det at grøft helst finnes etter 1920 og da i fjellet. I A.T. noe bruka på innmark, mens grøfter (dike) i G. helst finnes ved kysten.

Hus og bygninger er sjelden brukt i grenser, og finnes visstnok aldri ved kysten.

Grenser langs "krøterveier" (festier) omtales som vanlig fra gammelt av i G. Mange av disse er utviska etter "beiteslutt" med påfølgende grensetvister. I V.T. er festier lite bruka i grenser, og ikke omtalt i opplysningene fra A.T.

Veger i utmark er ellers brukt mye til grensemarkering i A.T., og det er ofte skilt mellom sommer og vinterveger med sommer-

veger som dominerende. Videre finnes vinterveger brukt i V.T. både før og etter 1860, og er omtalt som vanlig i G. Andre typer av veger er ikke trukket fram spesielt. Forøvrig er det opplyst at gardsveger helst har gjerde som markerer grensa på den ene sida av vegen i A.T.

Nedsatte stener med eller uten vitner synes meget sjeldent brukt i A.T., og de steder slike forekommer er helst åpne strekninger på innmark. Man er av den formening at slike merker bare er brukt der det er lite sten, og det er sjelden i Telemark. Fra V.T. er det opplyst at nedsatt sten uten vitner ikke er brukt, mens nedsatt sten med vitner er mye brukt både før og etter 1860, og i alle forretningstyper; 4 vitner mest brukt, men også bare 2. Merkesten uten vitner kjenner man heller ikke til i G., mens merkesten med vitner er vanlig fra gammelt av. Helst på innmark og myr, men finnes også i skog/utmark. I nyere tid er merketypen vissnok mindre brukt. Ellers kan det tilføyes at i følge BJØRGUL 37 (side 124) viser en nærmere undersøkelse av et større antall grensemerker i Telemark at 13% hadde 2 vitnestener, 26% 3, 37% 4, mens de resterende 24% hadde 5 eller flere vitner.

Grenserøys omtales som det vanligste merket i A.T., særlig i skogsterreng. Som regel er røysene rundt 1/2 meter høge og med ulikt antall stener (vanligvis flere enn 3-4). Ellers er vanlig plassering på markerte steder i terrenget, og ofte på store steiner ol. ("opplåggo"). De gamle beskrivelsene fra først på 1800-tallet tyder på store avstander. Videre synes det å forekomme at mellomrøyser er oppsatt uten at disse er blitt beskrevet.

Fra V.T. opplyses det at grenserøyser er lite bruka. Noe av den store forskjellen mellom Aust og Vest tror jeg kan skyldes hvilken oppfatning man har av nedsatte stener med vitner, men opplysningene peker likevel i retning av at det er en markert forskjell.

I G. er røys vanlig i skog/utmark og på fjellet. Det er ellers opplyst om bruk av trekull som underlegg. I Bamble finnes også eksempel på at knust taksten er brukt.

Varder er vanlig i snauffjellet i hele Telemark. Fra A.T. opplyses det at betegnelsen "endestav" ofte er brukt i gamle beskrivelser i forbindelse med varder. Varder er ellers ofte å finne der eiendomsgrenser faller sammen med administrative grenser.

Innhogde merker i fjell, berg og stein er vanligvis kors. Opplyningene fra V.T. never at kors helst er brukt etter 1930. I A.T. finnes bokstaver, tall, vinkler og tilsvarende sjelden og da helst i "firmaskoger" hvor det er avholdt egne grenseganger. Kors er heller ikke brukt mye i A.T. fra gammelt av, og som oftest er det i kombinasjon med røys. Forøvrig er utskiftningsvesenet anført som den flittigste bruker. Videre finnes kors brukt helst der det er markerte bergpartier, men de kan også være hogd i steinblokker.

Fra G. er kors og innhogde vinkler i fjell, berg og stein beskrevet som vanlig merke på alle markslag untatt myr fra gammelt av. Som regel er det lagt røys over eller ved merket. Videre er det vistnok også vanlig at "midtstamma" (ene armen) kan ha knekk som viser endring i grenseforløpet. Ellers beskrives kvaliteten som varierende og likeledes fasong og symmetri i forhold til grenselinja.

Merker i tre er det ikke opplyst noe om fra Aust og Vest-Telemark, mens kryss i gran, furu, or, bjørk og lind er vanlig i hele G. i skog/utmark. Bruken i skyldelingssaker før 1920 er omtalt som nærmest en tradisjon.

Av andre tillaga merker så er bolter i fjell, berg og sten lite brukt fra gammelt av både i Aust og Vest-Telemark. Likeledes finnes denne typen i G. helst etter 1920, men ser ut til å være mere vanlig der.

Trepåler er brukt i myr i V.T. etter 1950. Da helst furupåler med innhogd kors. I A.T. ser det ut til helst å ha vært brukt einerpåler, også av og til korshogd og spesielt i myr. Det antas å ha vært bruk fra gammelt av en del. Fra G. er det opplyst at trepåler bare er brukt i nødsfall og da på myr.

Aust-Agder

kilder: Setesdal jsk. sokn (S.) (dok. 29) (Omfatter i hovedsak kommunene Valle og Bygland)
Nedenes jsk. sokn (N.) (dok 31)

Fra N. er bare fjelltopper og fjellskar nevnt av de naturlige grensemerka, og disse ser ut til å være brukt i mindre grad. Fjellskar kanskje mest som retningsgivende for grenser utover i vann og sjø. I Valle og Bygland er fjelltopper mye brukt i fjellet, og fjellskar forekommer også brukt. Videre er berghammere med nevningen "ups" ("ufs") vanlig i grensesammenheng både i skog/utmark og i fjellet. Bergsamlinger er visstnok ikke brukt, mens store stener er omtalt som mye brukt i skog/utmark og fjellet. Dessuten tyder opplysningene for Valle og Bygland på at tjern, "pytter" og sund er vanlig brukt med grensefastsettelse i fjellet, også brukt i skog/utmark. Elver, bekker, fosser og elveoser er på samme måte vanlig, men disse både i skog/utmark og i fjellet. Skoggrensa er ikke kjent som grensemarkering. Store tre forekommer, men de er helst blissa og korsa.

Stengjerder som grense er vanlig på innmark og i skog/utmark og finnes visstnok endog i myr og på fjellet i N. Ofte er gjerdene oppsatt i grenser hvor det opprinnelig har vært andre grensemerker. Skigard/trågard finnes, men helst i eldre tid. I Valle og Bygland er steingjerder vanlig på innmark og finnes i skog/utmark, mens skigard/trågard er lite brukt.

At grenser er lagt langs med veger og stier forekommer i Valle og Bygland, men synes ikke særlig utbredt. Vinterveger er nevnt. Fra N. er det heller ikke opplyst noe spesielt.

Hus og bygninger er visstnok ikke brukt i grensesammenheng i Valle og Bygland, men forekommer spredte steder på innmark i N. helt fram til i dag. For grøfter har en omtrent samme forholdet, men er mest brukt i eldre tid og sammen med andre merker i følge opplysningene.

Nedsatt sten uten vitner forekommer sjelden i N. I Valle og Bygland er det en gammel merkemåte at en liten sten er lagt

på en større. I fjellet er dette en form for vegmerking og er benevnt som "nøddinger" ("nyddinger") og forekommer visstnok bare i Setesdaltraktene. Kan godt bestå av flere opplagte stener.

Tre opplagte stener i grenseretningen "som kaker på et fat" er ellers nevnt å forekomme spredte steder i skog/utmark og i fjellet i eldre tid i N.

Nedsatt sten med vitner er vanlig både på innmark og i skog/utmark, og finnes i fjellet, i Valle og Bygland hvor dette grensemerket blir kalt for "deild". I N. er nedsatt sten med vitner vanlig på alle markslag, finnes i myr, fram til i dag. Videre er det opplyst at det overveiende antall av denne typen består av en hovedsten (midtsten) og to vitner. Femsten bestående av to hovedstener og tre vitner finnes i vinkelpunkt, men også i grensekryss enkelte steder.

Bruk av underlegg er nevnt i opplysningene fra N, men ikke lokalisert nærmere.

Grenserøys og varder er lite brukt i Valle og Bygland, men finnes i fjellet i eldre tid. Ellers er det opplyst at grenserøys finnes i hele N. i skog/utmark og fjellet. Vanligvis enkeltvis, ikke på rekker. I enden av lange grenser oppgjennom ei skogli kan det være plassert en høy søyleformet midtsten. I beskrivelsen er slike gjerne omtalt som "endestav". Samme betegnelsen finnes riktignok også på andre grensemerker. I N. er ellers varder helst knytt til høyereliggende terreng punkt.

Innhogde merker i fjell, berg og sten synes lite brukt i Valle og Bygland. Kors er anført som brukt i tre i forbindelse med blink. Fra N. er kors omtalt som vanlig på alle markslag, mindre i myr, opp til i dag. Det er ikke sagt noe om merking i tre. Forøvrig er héli eller "bytesten" over eller ved siden av kors ofte brukt. Lengden på armene til korsa varierer fra 5 til 15 cm. To kors er funnet like inntil hverandre i et par tilfeller. Det har sannsynligvis vært tilsiktet å vise retning eller markere vinkelpunkt. Tilstøtende gårders forbokstaver forekommer visstnok i Iveland. Ellers finnes det i de

siste 50 åra borehull spredte steder i N. Ved enkelte jordskifter i senere tid er det ellers satt 5 borehull i kryssform.

Bolter, jordbolter og trepæler er i følge opplysningene ikke brukt i Valle og Bygland. Bolter er derimot vanlig på alle markslag, untatt myr, i N. Da mest etter 1950. Videre finnes jordbolter i hele soknet også helst etter 1950. Trepæler finnes spredte steder og fortrinnsvis i myr. Ved avmerking av værneskoggrensa på Tromøy omkring 1920 ble det ellers nytta omkring 2 meter høge betongsøyler. Ofte med piler av metall på toppen som viser grenseretningene.

Bruk av forskjellige merketyper i ulike grensetyper synes heller ikke for Aust-Agder å ha noen spesiell utbredelse. Når det gjeld grenser for slåretter nevner informanten fra S. at "nøddinger" kanskje var mere brukt enn for grenser i skog. "Nøddinger" var kanskje lettere å finne igjen rundt slåttland enn i skog/utmark, og det var kanskje ikke så nøye med plasseringa heller.

Vest-Agder

Kilder: Lista jsk. sokn (L) (dok. 43)

Jordskiftedommeren i Agder og Rogaland u.f.s. (dok. 27)

Jordskiftedommeren i Nord-Rogaland (dok. 2)

For L. ser "skiftesten" med vitner ut til å være den vanligste merkemåten. "Skiftestenen" består av en hovedsten som peker i grensa retning og med ett vitne på hver side. Femsten er også nevnt, likeledes sekssten¹ i forbindelse med bøy eller vinkel på grensa. Nedsatt sten med vitner er vanlig på innmark og i skog/utmark, finnes i fjellet. Tidsmessig er denne typen merke vanligst etter 1880, men finnes før den tid. Nedsatt sten uten vitner finnes på alle markslag, untatt myr, og er omtalt som vanlig før 1850. Finnes også etter den tid. I følge informanten i dok. 27 skiller de gamle merkestenene i Agderfylka seg ut ved at de nesten alltid lå fritt på fjell eller store stener. Dette er ikke nevnt spesielt fra L. Informanten i dok. 2 nevner at nedsatt eller nedlagt sten uten vitner, men med trekol, never

1) Sannsynligvis to hovedstener og fire vitner.

eller glass er mye brukt i Sirdal-Flekkefjordområdet. Steinen kan stå delvis nedgravd i jorda, men også ligge løst oppå berg eller store stener.

Røys og varde finnes i skog/utmark og fjell i hele L. fra før henholdvis 1920 og 1900.

Kors i fjell, berg og stein finnes på alle markslag untatt myr i hele L. Vanligst etter 1900. Bokstaver er ukjent, men T er brukt for å markere tilstøtende grense. Likeledes L for å anngi vinkel/knekkpunkt. Ellers er det delvis brukt overlagte steinheller og røys som blikkfang/vern. Forøvrig er det ikke opplyst noe om merker i tre fra L.

Bolter i fjell, berg og sten samt jordbolter finnes i hele L., men er tatt i bruk først i nyere tid. Trepæler finnes brukt i myr før 1900 og synes ellers å ha liten utbredelse.

Av gjerder er stengjerder vanlig i grensesammenheng fram til i dag og finnes på alle markslag untatt myr. Skigard/trågard opplyses å være vanlig før 1920 på alle markslag. Grøftgjerde finnes på innmark og i myr fra før 1900.

Festier og vinterveger finnes visstnok brukt både på innmark og i skog/utmark som grense før 1900. Ellers ser det ut til at veger ikke peker seg noe spesielt ut.

Hus og bygninger, samt leplantninger er ukjent i grensesammenheng, mens grøfter og kanaler finnes i hele soknet og på alle markslag.

Av de naturlige grensemerka finnes de fleste typene, men kanskje i mindre utstrekning og helst i eldre tid. Da med unntak av vatn og vassdrag som visstnok er brukt helt fram til i dag. Ellers er skoggrensa brukt som grense i innlandet fram til ca. 1900.

Det er ellers ikke gitt opplysnigner om forskjellig bruk av merker i forbindelse med ulike grensetyper.

Rogaland

Kilder: Sør-Rogaland jsk. sokn (S.R.) (dok. 1)
Nord-Rogaland jsk. sokn (N.R.) (dok. 2)
Agder og Rogaland u.f.s. (A.R.) (dok. 27)

Av de primære grensemerka synes nedsatte stener og kors i fjell, berg og sten mest framtrædende og er vanlig på alle markslaga. Opplysningene fra N.R. går ellers på at nedsatt sten uten vitne, men med underlegg også finnes på Rogalandsida på samme måte som i Sirdal og Flekkefjordområdet. Fra S.R. opplyses det imidlertid at nedsatt sten uten vitne ikke finnes, så utbredelsen av denne typen kan ikke være særlig stor. I bøy eller knekk på grensa og ved grense-T (en tilstøtende grense) finnes femstener brukt. Ellers er det i indre Ryfylke (Suldal og Hjelmland) brukt tre opplagte stener som ligger i grenseretningen ("som kaker på et fat").

Grenserøys og varder finnes i skog/utmark og fjellet, men er ikke omtalt noe nærmere.

Som nevnt ovenfor er kors i fjell, berg og sten vanlig i hele fylket. I følge opplysningene fra S.R. skal korsene være overlagt med sten eller stenheller. Disse er visstnok som regel falt av eller kommet bort, hvilket vanskeliggjør gjenfinningen. Ellers finnes borehullskors blandt annet på Karmøy, hvor også 5 hull i korsform er brukt. Bokstaver eller andre innhogde merker er utfra opplysningene ikke brukt i fylket. Forøvrig er ikke merker i tre spesielt trukket fram av de merketyper som finnes i fylket. Opplysningene fra S.R. nevner at det vanligste av merker i tre er kors.

Av bolter i fjell, berg og sten er det brukt utallige varianter, og "materialvalget" ser ut til å strekke seg over alt som med rimelighet kunne bli festet til stein eller fjell (dok. 2). I følge opplysningene fra S.R. finnes denne merketyper på alle markslag og helst i nyere tid etter 1945-50.

Trepæler har vært brukt i eldre beskrivelser, men er ikke særlig

udbredd ifølge opplysningene. I nyere tid har det vært brukt impregnerte gjerdestolper samt einepåler på innmark og i myr både i bruksretts- og eiendomsgrenser.

For de sekundære menneskeskapte grensemerka har jeg bare direkte opplysninger fra S.R. Steingjerder og trågjerdar er i følge disse opplysningene brukt som grensegjerde til alle tider, og brukes tildels også i dag. På myr forkommer det at oppspadd jordvoll er brukt som grensegjerde.

Festier finnes i grensesammenheng i skog/utmark og i fjellet. Vinterveier er ikke nevnt, men gårdsveger og offentlige vegar synes vanlige.

Husveggar forekommer brukt som grense i gamle tun. Videre er grøfter og kanalar brukt til grensefastsettelse helt fram til i dag og visstnok på alle markslag.

Leplantningar har informanten fra S.R. aldri sett brukt som grense, og det opplyses vidare at leplantningar først ble vanlig på Jæren etter 1950.

I gamle beskrivelser er fjelltopper ofte brukt ved grensefastsettelse i følge opplysningene fra S.R. Det samme gjelder for såvidt også fjellskar. Disse er ofte navngitte, men lokalisering kan være vanskelig da eldre navn har gått i glemmeboka.

Berghammere og bergsamlinger er mindre benyttet, Store steiner derimot finnes ofte i beskrivelser visstnok over hele Rogaland. Stenene er ofte navngitte som f.eks. "Resastenen", "Resakista", "Trodlakyrkja" osv.

Grensebestemmelse ved hjelp av vassdrag forekommer fra gammelt av og fremtil i dag på alle markslag. "Vandfald" er også som grense i forbindelse med et større vassdrag.

Skoggrensa er benyttet som begrensning ved delt eiendomsrett; en eier beite og grunn, mens en annen eier skogen. Videre er myrer brukt som begrensning for torvretter.

Store tre uten blink forekommer som grensemerke. Likeledes er det nevnt at furustubbe er brukt i en beskrivelse fra 1830.

Hordaland

Kilder: Ytre Sunnhordaland jsk. sokn (Y.S) (dok. 9)
Indre Sunnhordaland jsk. sokn (I.S.) (dok. 51)
Midt-Hordaland jsk. sokn (M.H.) (dok. 44)
Hardanger jsk. sokn (H.) (dok. 45)
Hordaland jsk. dømme (H.D.) (dok. 53)
Voss jsk. sokn (V.) (dok. 39)
Ytre Nordhordaland jsk. sokn (Y.N.) (dok. 39)

Merkesten med vitner, innhogde merker i fjell, berg og sten ser ut til å være de vanligste merkemåtene i Hordaland. Nedsatt sten uten vitner er brukt ved avmerking av bruksrettsgrenser i torv og moldmyr i Y.S. Merketypen er ellers ukjent for informanten fra V. Videre er nedsatt sten med vitner, som regel to, vanlig på alle markslag. Bruk av underlegg som trekull, never og glass-skår er påvist i noen tilfeller i V. Likeledes har underlegg vært brukt på 1700-1800 tallet i Y.S.

Røys og varde er opplyst å være vanlig i hele Y.S. i skog/utmark og fjellet, men visstnok bare brukt i tilknytning til kors i fjell, berg og sten. Fra V. opplyses det at røys og varde sjelden eller aldri er brukt. Opplysningene fra de andre sokna nevner ikke denne typen, så det er nærliggende å trekke den slutning at utbredelsen er liten i fylket.

Bruken av innhogde merker i fjell, berg og stein er litt spesiell først og fremst i V. hvor det er brukt forskjellige innhogde tegn, benevnt "glopper" (omtalt side 48), som viser grenseforløpet ved punktet. Finnes også i H. Videre er det i Y.S. brukt innhogde strek som i vinkelpunkt har knekk etter grenseretningen. Disse finnes helst i skoggrenser. At kors er plassert med den ene armen i grenseretningen er visstnok heller ikke uvanlig i Y.S. Ellers er kors nevnt som vanlige merker i hele fylket.

Overlagte stenheller eller stener er vanlig og kan tildels sies å være mye brukt. Variasjoner innen fylket finnes og alle opplysningene er ikke like utførlige om dette.

Innhogde bokstaver i fjell, berg og sten er det ikke gitt opplysninger om.

Kryss i furu er fra H.D. opplyst å være vanlig i Voss, Jondal, Kvinnherad m.m. Fra V. er det opplyst at kors finnes i skog/utmark. Forøvrig er det anført fra H.D. at man av og til finner korshogde tre inne på skogteiger som kan være begrensning av uthogstteiger. Fra I.S. er det opplyst at kors i furu finnes av og til. "Krossa furu" hører ellers til de vanligste merkene i H.

Fra Y.S. er "grensetre" opplyst å være vanlig i skog/utmark fram til 1950. De merker som er brukt er vanlig blink uten kors, tre blinker etter hverandre og kors. I Totland og Bømlo er eiernes forbokstaver brukt inn mot den enkeltes skogteig. Furu er mest brukt, mens gran forekommer mere sjelden og helst i minnelige skifte av forholdsvis ny dato. Lauvtre som eik, ask, bjørk og rogn har også vært brukt.

Bolter i fjell, berg og sten er opplyst å være brukt bare i nyere tid i hele fylket.

Trepæler er ikke bruk som varige merker i Y.S. og er ellers ikke nevnt i opplysningene fra de øvrige sokna.

Opplysninger om gjerde i grensesammenheng har jeg bare fra M.H. og Y.S., men finnes nok brukt også ellers i fylket. Stengjerde er vanlig som markering av grense for beite- og eiendomsrett på alle markslag unntatt myr i Y.S., mens skigard/trågard er opplyst å være vanlig på innmark og myr, finnes i skog/utmark og fjellet, fra 1920 til nå. Videre er grøftgjerde opplyst å finnes på innmark og i myr. Opplysningene fra M.H. går ikke inn på markslagsbruken, men nevner ellers bråtelag som grensemarkør.

Grenser langs festier er opplyst å finnes i V. og Y.S. Vinterveger likeledes bortsett fra at de omtales som vanlig i skog/utmark i Y.S. Ellers er det sagt lite eller ingenting om bruken av veger og stier som grensemarkører.

Hus og bygninger er brukt i gamle innmarksdelinger og finnes også i skog/utmark i Y.S. Fra de øvrige sokna er det ikke opplyst noe om slik merking.

De naturlige grensemerka er det forsåvidt også sagt lite om i opplysningene fra de fleste sokna. Fra Y.S. er det opplyst at uttrykket "gamle kadn" er brukt når grensa går etter naturlige merker som f.eks. store steiner, lyse flekker i bergsiden, øvre eller nedre berglag osv.

Ulik bruk av grensemerker i forskjellige grensetyper synes ikke å forekomme utover det som er nevnt om bruken av nedsatte stener uten vitne til avgrensing av bruksretter i torv og moldmyr.

Sogn og fjordane

Kilder: Ytre Nordfjord jsk. sokn (Y.N.F.) (dok. 5)
Indre Nordfjod jsk. sokn (I.N.F.) (dok. 21)
Ytre Sunnfjord jsk. sokn (Y.S.F.) (dok. 48)
Indre Sunnfjord jsk. sokn (I.S.F.) (dok. 4)
Ytre Sogn jsk. sokn (Y.S.) (dok. 3)
Midtre Sogn jsk. sokn (M.S.) (dok. 25)
Indre Sogn jsk. sokn (I.S.) (dok. 49)

Også i Sogn og Fjordane ser nedsatte stener med vitner og kors i fjell, berg og sten ut til å være de vanligste merkemåtene.

Nedsatt sten uten vitner er brukt i grenser for bruksrett til torvmyr i Y.N.F.; ofte med korte avstander fra 5-6 meter opp mot 40-50 meter. Ellers er det opplyst at denne typen er brukt på innmark og i skog/utmark i Y.S.F. fram til 1900. Likeledes i I.N.F., men der finnes den også på myr. Ellers er det fra de andre sokna ikke gitt opplysninger om denne merketypen.

Tab. 2 Opptreden av Merkesten m/v og Kors i fjell ol.

Område	Merkesten m/v				Kors i fjell ol.				Koder Mark- slag:
	I	S/U	M	F	I	S/U	M	F	
Ytre Nordfjord	V	V	V	F	V	V	V	V	Innmark (I), Skog/utmark(S/U)
Indre Nordfjord	V	V	V		V	V		V	
Ytre Sunnfjord	V	V			V	V		V	Myr (M) Fjell (F)
Indre Sunnfjord*	V	V			V	V			
Ytre Sogn	V	V	V		V	V		V	Koder Opptreden: Vanlig (V) Finnes (F)
Midtre Sogn	V	V	F		V	V	F	V	
Indre Sogn	V	V		F	V	V		V	

* Antatt opptreden utfra opplysninger dok. 4

Tabell 2 viser bruken av nedsatt sten med vitne og kors i fjell, berg og sten på de ulike markslaga. Som det framgår er det liten forskjell i bruken på de ulike markslaga. Det som kanskje er litt spesielt er at nedsatt sten med vitner er vanlig i myr i tre av sokna og finnes i et fjerde. Ellers synes det tydelig at kors dominerer framfor nedsatt sten i fjellet. Årsaken til dette kan være mangelen på sten.

Underlegg synes ikke å være spesielt utbredt. Fra I.S.F. er det nevnt at kol er skildra i dokument fra 1750, men ikke funnet i marka. Ellers er det gitt opplysninger om at det i I.N.F. finnes nedsatt sten med glass-skår eller teglsten under på innmark og i skog/utmark.

Røys og varde er beskrevet som vanlig i skog/utmark og i fjellet i M.S., og da visstnok helst i forbindelse med administrative grenser når det gjeld varde. Fra I.S. er disse merketyperne beskrevet som finnes i fjellet, mens det fra de øvrige sokna ikke er gitt opplysninger om denne merketyper. Ellers kan det tilføyes at stenopplegg er ansett som en vanlig merkemåte i skog/utmark og i fjellet i M.S. etter 1840. Opplegg på trestubber er også nevnt. "Opploger" oftest 3, men av og til 1 eller 2, er

opplyst å forekomme i forbindelse med eiendoms- og bruksretts-
grenser i I.S.

Kvaliteten på kors i fjell, berg og sten synes å være dårlig
for de som er hogd før 1900. Fra I.S. er det opplyst at korsa
oftest er små, armer på 5-8 cm, og grunne. Særlig kors som
er innhogd i eldre "merkesgangar" eller med ukjent opphav.
Ellers forekommer det at ei helle eller en sten er lagt over
korset. Fra de andre sokna er det ikke dette nevnt spesielt.

Innhogd vinkel og strek i fjell, berg og sten forekommer i I.N.F.
og Y.N.F. Dessuten never informanten fra Y.N.F. at strek og
vinkler er brukt mer i I.S., men det er ikke bekreftet i opplys-
ningene derfra. Videre framholder informanten fra Y.N.F. at
benevningen "gloffer" eller "glopper" er brukt om strek og vink-
ler i Flåm.

Av andre innhogde merker er T-merke på sten brukt i skog/
utmark som markering av endepunkt til grense i I.N.F

Kors hogd på begge sider av treet i linjeretningen er vanlig
i skog/utmark i Nordfjord, Sunnfjord og Sogn i følge opplys-
ningene fra I.N.F. Fra Y.N.F. er det opplyst at tre med og
uten blink (kors i gamle furuer) er brukt i skog/utmark i gamle
beskrivelser. Fra I.S.F. er furutre med kors og bjørk uten
kors omtalt å være brukt i skoggrenser i utmark fra før 1800.
Fra Y.S.F. er det opplyst at kors i furu er vanlig på innmark
og i skog/utmark i forbindelse med bruksrettsgrenser omkring
eller fram mot 1900. Ellers er "grensetre" med blink langs grense-
retningen omtalt som vanlig på skog/utmark og i myr i M.S.

Bolter i fjell, berg og sten finnes på alle markslag i Y.N.F.
fra omkring 1900 til nå. Fra Y.S. og M.S. omtales dette merket
som vanlig på alle markslag untatt myr etter 1980. De øvrige
sokna gir ingen opplysninger om dette merket.

Jernrør i jord er opplyst brukt i Y.N.F. fra omlag 1940. Da
helst i forbindelse med tomter og tettbebyggelse, men kan også
forekomme i jordskiftesaker.

Trepæler finnes brukt i gamle dokumenter i Y.N.F. på innmark og i myr. "Staur" av einer som av og til kan være "kolbrent" i rotenden er i følge opplysningene fra I.N.F. brukt i Nordfjord, Sunnfjord og Sogn i skog/utmark og myr. Bumerke eller anna merka kan stå på "staurane".

"Nabb med einestikke" er brukt i skogsgrenser i I.S.F. Ny einestikke vart nedsatt når den gamle råtna. Ellers er det fra M.S. opplyst at trepæl er vanlig i myr og finnes i skog/utmark både i nyere og eldre tid.

Gjerder benyttet som grense synes vanlig i fylket, men det er gitt foskjellige og fra enkelte sokn nokså sparsomme opplysninger. Steingjerder er vanlig i grensesammenheng både på innmark og i skog/utmark i Y.N.F. og M.S. Fra Y.S.F. er det opplyst at steingjerde er vanlig i grenser mellom inn- og utmark.

Skigard er opplyst å være vanlig på innmark og i skog/utmark i M.S. Ellers er det nevnt at risgard er vanlig, og at jordvoll finnes som grense i Nordfjord, Sunnfjord og Sogn (dok. 21).

Stier kalles for "rås" ("kurås", "saurås"), og er vanlig i grensesammenheng i skog/utmark og fjellet i Y.N.F. "Rås" eller sti er også brukt som grense i I.S.F. fra før 1800. Videre er sti og veg omtalt som vanlige bruksrettsgrenser på innmark og i skog/utmark fra omlag 1850 i M.S. I I.S. forekommer festier ("rekke") som grense i skog/utmark. Stort sett tror jeg man kan si at festier er brukt i en eller annen form som grense i hele fylket. Ellers synes ikke veger å peke seg ut på noen spesiell måte. Vinterveger er ikke omtalt.

Vedrørende naturlige grensemerker kan jeg nevne at i Nordfjord og Sunnfjord er begrepet "omn" ofte brukt (visstnok om farga merke i fjell eller steil berghammer som f.eks. "blek", "raude rapet", "hvitblek"). Ellers er skoggrensa brukt i I.S., men ikke nevnt i opplysningene fra de andre sokna. Forøvrig er enkeltstående trær (uten blink) brukt som grensepunkt; omtalt som vanlig i M.S. I I.S. er store tre visstnok helst knytt til hogstretter ved teigdeling av skog.

Møre og Romsdal

Kilder: Nordre Nordmøre jsk. sokn (N.N.M.) (dok. 19)
Søre Nordmøre jsk. sokn (S.N.M.) (dok. 52)
Romsdal jsk. sokn (R.) (dok. 11)
Nordre Sunnmøre jsk. sokn (N.S.M.) (dok. 35)
Austre Sunnmøre jsk. sokn (A.S.M.) (dok. 14)
Søre Sunnmøre jsk. sokn (S.S.M.) (dok. 28)

Av stenbygde merker er nedsatt sten med to vitner et vanlig merke i hele fylket. Nedsatt sten uten vitner forekommer visstnok bare unntaksvis i forbindelse med eiendomsgrenser, og kanskje helst hvor det har vært mangel på sten. Derimot synes det å være vanlig å sløyfe vitner i grenser for bruksretter (torv, moldteiger, veger osv.) på hele Sunnmøre. Tilsvarende opplysninger er ikke gitt fra den nordre delen av fylket.

I følge opplysningene fra N.S.M. så er nedsatte stener så å si enerådende langs kysten. Fra A.S.M. er nedsatt sten med vitne opplyst å være det vanligste merke. Ellers er nedsatt sten med vitner vanlig på innmark, skog/utmark og i myr, finnes i fjellet, i N.N.M., A.S.M. og S.S.M. I følge opplysningene fra S.N.M. er nedsatt sten med vitner vanlig på innmark i den delen av fylket, men finnes også på de andre markslaga.

Bruk av underlegg forekommer. I kommunene Kile, Bjørkedal og Kalvatn er kull brukt under stener ca. 1780-1810 påvist i tiden 1957-65. Ellers er kull nevnt i andre dokument fra S.S.M., men visstnok ikke etter 1850. "Bytesten" med trekull er også observert i Surnadal (av informanten fra N.S.M). Videre er det nevnt et tilfelle på Frei fra 1600-tallet hvor kull og vitner er brukt (dok. 52).

Grenserøys forekommer i skog/utmark og på fjellet de fleste plasser, men ser ut til å være et forholdsvis lite brukt merke i Møre og Romsdal. Fra Austre og Søre Sunnmøre er det opplyst at kors i fjell ofte finnes sammen med røys. Varder synes å ha omtrent samme utbredelse som røys bortsett fra at denne typen helst finnes i fjellet. Forøvrig er varde beskrevet som vanlig

i fjellet på N.N.M. i eldre tid.

Innhogde kors i fjell er vanlig på alle markslag untatt myr fra gammelt av i hele N.N.M og S.S.M. På S.N.M. er kors vanlig i skog/utmark og finnes på innmark etter omlag 1700. Videre er kors vanlig i skog/utmark og fjellet, finnes på innmark, i A.S.M., mens opplysningene fra N.S.M. tyder på at kors bare forekommer unntaksvis og da på store stener, berg ol.

Bokstaver innhagd i fjell, berg og sten er brukt på Nordmøre etter 1800 på innmark og i skog/utmark. I Aune kommune er bokstaver brukt i skog/utmark og i fjellet. Ellers er det brukt påmalte nummer i storskifte Gurskøy i S.S.M. omkring 1890. Målinga var fremdeles synlig i 1960.

Innhogde kors i furu og andre treslag er et vanlig merke over hele Nordmøre fra omlag 1700. Fra S.N.M. er det opplyst at korsa er plassert i lengderetningen av grensa og ofte med to eller flere vannrette innhogde strek over og under. I R. forekommer det at trea er merket med kors i grenseretningen, og at eiernes forbokstav (fornavnet) er innhagd på sidene inn mot den respektive eiers teig. Bumerke innhagd mot teigene uten kors i grenseretningen er opplyst å være vanlig i Stranda kommune på Sunnmøre. Informanten fra S.S.M. nevner forøvrig at bumerke også delvis er brukt på "bytestener". I følge opplysningene fra N.S.M. ble furutre vanligvis merka med med kors og en vitnestrek over og under, og rent unntaksvis eiernes forbokstaver på sidene inn mot teigene. Som nærmest en selvfølge er merker i tre helst å finne i skog/utmark, men utfra opplysningene fra N.N.M. skal merker i tre "i litt eldre tid" være vanlig på alle markslaga der i distriktet. Forøvrig er det anført at kors i tre er mest brukt i servituttgrenser på A.S.M. slik at skogen er delt, mens grunnen er felles.

Bolter i fjell, berg og sten finnes over hele Nordmøre vissnok helt tilbake til omlag 1850. Fra S.N.M. er det opplyst at jernbolter ofte ble brukt til å feste gjerde på. På Sunnmøre finnes denne merketypen helst i nyere tid.

Jordbolter har ingen utbredelse i Møre og Romsdal, men er visstnok i ferd med å bli vanlig. I allefall på Nordmøre.

Trepæler har ikke vært brukt som selvstendige merker på A.S.M. i gammel tid, men det var derimot ikke uvanlig at trepæler, ofte einer, ble satt ned ved siden av merkesstenene. Selv om trepælene råtner så kan man finne rester i jorda og dermed være omtrent sikker på at det er merkessten man har funnet. Også ellers på Sunnmøre ser trepæler ut til bare å ha vært brukt sammen med "bytestener". Informanten fra S.S.M. har også sett bokstaver brukt på slike trepæler. På Nordmøre er trepæler brukt i myr på Smøla etter 1978, og finnes ellers i eldre tid både i skog/utmark og på myr.

Stengjerder synes vanlig som grensemarkering både i eldre og nyere tid i det meste av fylket. På Nordmøre er stengjerder vanlig på innmark og i skog/utmark; kanskje i mindre utstrekning i skog/utmark på S.N.M. Fra S.S.M. er stengjerde opplyst å være brukt på alle markslag. Skigard/trågard er berre nevnt i opplysningene fra Nordmøre hvor spesielt tråggerde er vanlig som grense på innmark etter 1922 (årstallet er angitt eksakt uten at det er anført hvorfor) på S.N.M.

Stier og veger, særlig vinterveger, ser ut til å være mere brukt som grense på Nordmøre enn ellers i fylket. Mellom inn- og utmark er "buråk" (festi, rekster) nevnt som vanlig på S.N.M.

Grøfter og kanaler som markerer grenser finnes, men ser ikke ut til å være spesielt utbredt.

Naturlige grensemerker er brukt i hele fylket uten at de kanskje dominerer på noen måte. På Nordmøre er fjelltopper ansett som vanlige grensemerker i eldre tid. Utrykket "går til høyeste topp" forekommer visstnok ofte på S.N.M. i følge opplysningene derfra. At grensa følger "brona" (toppen av skråning, hammerlag) er kalt "bronbyt" og er visstnok også vanlig fra gammelt av på Nordmøre. Av andre ting som er litt spesielt er at "tue" (en liten haug) er ansett som et vanlig merke i skog/utmark fra gammelt av på S.N.M. Ellers synes det å være litt spesielt at

det på Sunnmøre ofte er slik at de naturlige grensemerka er knytt til bruksretter i skog. På S.S.M. markerer f.eks. skog-grensa helst bruksrettsgrenser, men også sporadisk eiendoms-grenser. Skoggrensa er nevnt som grensemarkering også på Nord-møre.

Sør-Trøndelag.

Kilder: Intervju ved jordskiftekontora i Trondheim

Gjennomlesning av dokumenter og markundersøkelser

Grensene i Sør-Trøndelag er stort sett godt avmerket og med entydige merker. Riktignok finnes en del variasjon i merkemåte og opptreden av de forskjellige merketypene rundt om i fylket.

Av naturlige grensemerker kan man i gamle beskrivelser støte på at "grensa går til fjells". Den vanligste merkemåten mot høgfjellet er ellers kors (i fjell, berg og sten) og nedsatt sten. Tildels finnes også røys eller varde på markerte terrengpunkt og fjelltopper. Ellers er store blokker/stener brukt av og til, men er kanskje ikke spesielt utbredt. (jfr. klippeblokk "der beveger seg i vinden" side 9). Likeledes finnes tilfeller hvor grensene går langs med toppen av berghammere og tilsvarende terrenghinder.

Vassdrag er forsåvidt mye brukt i hele fylket. I allefall ved eldre grensedannelser, men tildels også i nyere tid. I Orkdal og Gauldal dalføra er det også vanlig med landmerker til sikring av grenser eller grensemerker i de større elvene. Som et eks. tar jeg her med følgende sitat¹:

"... Da det kan være at befrygte at Mærkestenen paa Gjerdet i Tiden af Elven kan borttagen, saa for at gjenfinde stedet opptog Retten nu tvende Land Mærker nemlig: fra det saakaldte Sæterhullet i Gaarden Losens Udmark i lige Linie omtrent nordnordost, til Mærkesstenen paa Ager-gjerdet, og videre i lige Linie over Elven til et Bjerg strax østenfor Banhammer Kjernet, hvor X hugges; og fra Nyhus Kleven ovenfor Kongeveien nogle skridt synden for den forhen i Dag bestemte punkt tænkes atter en Linie fra X at gaae omtrent i vest i lige Linie over Merke Steenen paa Gjerdet, op i Sandkamhaugens høyeste Pyndt paa Gaarden Øvre Kleps Eiendom. ..."

1) Utskrift fra Justisprotokollen Gauldal Sorenskriveri. Forretning avholdt 7. nov. 1825.

Fosser, elve og bekk oser, odder i vann og elver, sammenløp mellom elver/bekker osv. er brukt som grensepunkt i eldre beskrivelser. Likeledes øyer og holmer.

Ellers ser det ikke ut til at skoggrensa er brukt i grensesammenheng. Heller ikke store tre uten blink.

At gjerder markerer grenser kan sies å være vanlig. I allefall på innmark. Av og til er grensene også bestemt av andre merker før gjerdene ble oppsatt. Rundt slåttland er gjerde fra gammelt av ofte eneste avmerkingsmåte.

Steingjerder finnes stort sett i hele fylket og kanskje først og fremst på innmark eller i grensen mellom inn- og utmark. Vanlig oppfatning av grenseforløpet er midt i gjerdet, men påstander om at gjerdet er lagt på "mæ" forekommer. Ellers finnes "vetutgard" (grøft med jordvoll) over myrer i innlandet og fjellbygdene. I Brekken (nord for naturvernområdet Sørlandet) er det også brukt to grøfter med jordvollen i midten ("jordgarl"); hovedsakelig på fastmark, men også på myr. De fleste av disse gamle gjerdene står for fall, og kan ofte være vanskelig å påvise i marka.

I dag er gjerdene for det meste opprettholdt bare rundt dyrkamarka og ved hjelp av "moderne" materialer, mens gjerder som deler utmarka forfaller. I denne forbindelse kan jeg nevne at yttergrensene i mange eldre jordskifte (sameiedelinger) ofte

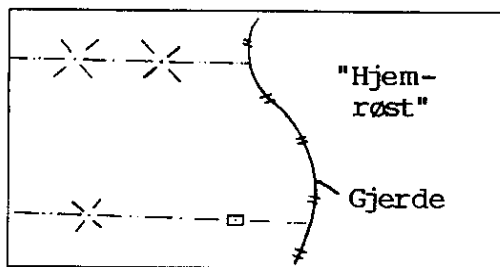

fig. 39 Yttergrenser i mange eldre sameiedelinger i Sør-Trøndelag

er bestemt berre ved hjelp av gjerder. De nye teigene ble ofte bare merket i retning mot gjerde (yttergrensa). Se figur 39. Tilsvarende retningsbestemmende merking finnes også mot almenninger.

Vinterveger er brukt i grensesammenheng, men ser ikke ut til å ha særlig stor utbredelse. Ellers er veger brukt som grenser der det har passet inn. Særlig i minnelige delinger og eldre offentlige utskiftninger.

Hus og bygninger er brukt for å beskrive grenser i enkelte tilfeller. Fra Fosen er det i en beskrivelse¹ fra 1859 sagt på følgende vis:

"... derfra strekker Merket sig i en lige Linie omtrentelig mot syd efter nedsatte Merketsstene, i østre Stuenov af Peder Krogens Stue samt derfra i lige Linie til Haugveien."

Nedsatte stener er vanlig og brukt fra gammelt av stort sett i hele fylket. Vanligvis er det brukt to vitner, men det forekommer at sten er nedsatt uten vitner (blandt annet i forbindelse med slåttland). Ellers er det såvidt jeg vet ikke brukt viserstener i større utstrekning, men det kan forekomme at det er brukt enkeltstener mellom beskrevne grensestener (Ved oppgang av grensene etter en utskiftning fra rundt 1910 fant jeg flere plasser at det var nedsatt enkeltstener i mellompunkt mellom de beskrevne stenene med vitner.).

Underlegg er nevnt brukt flere steder i fylket. På Hovin er kull påvist under nedsatt sten med vitner fra 1788.² Videre er kull påtruffet i Hemne, Snillfjord og på Hitra. Ellers finnes bl.a. en beskrivelse fra Soknedal (delingsforretning på Solberg i 1800) hvor kull og never er brukt både under nedsatte stener og under trepæler. Videre ble det nevnt at einerbusker egner seg godt som underlegg, og kunne med fordel brukes som sikring.

Grenserøys og varde har jeg forsåvidt omtalt tidligere. Jeg kan her føye til at utbredelsen ikke synes særlig stor i vanlige grenser og forekommer rent tilfeldig. På Berkåk har jeg vært borte i røys bestående av en sentersten omlagt med 5 til 7 runde hvitmalte stener. Disse lå i åpent terreng og malingen var sannsynligvis signalisering for flyfotografering først på 60-tallet. Ellers er symetriske røyser brukt av jordskifteverket i en del av kommunegrensa mellom Røros og Holtålen. Røys i forbindelse med bolter eller kors i fjell, berg og sten finnes også, men visstnok bare i nyere tid.

Kors i fjell, berg og stein er en del brukt fra gammelt av i hele fylket. Plasseringen er ofte rent tilfeldig og de sier ingen-

1) Pantebok nr. 10 (1857-62) Fosen Sorenskriveri folie 233 b.
2) Sak 7/75 Gauldal og Strinda jsk. rett.

ting om retningen til grensene. I gamle beskrivelser fra før 1850 er det sjelden oppgitt avstander mellom merka (gjelder forsåvidt hele landet), og det gjør det spesielt vanskelig å finne igjen kors. Innhogde bokstaver forekommer av og til. I et enkelttilfelle fra Hovin (samme sak hvor kull er påvist) er forbokstavene til gårdene innhogd på hver sin side av kors i berg i år 1800. Ellers forekommer det at forbokstavene til eierne er hogd på nedsatte stener i Skaun. I Soknedal har jeg ellers funnet bokstaver brukt til å identifisere grenselinjene i en utskiftning fra 1859¹. (se foto side 47).

At innhogde merker er overlagt med stener forekommer, men er ikke vanlig på eldre merker før 1860. Ellers finnes som nevnt røys som "blikkfangmerke" i nyere tid.

Merker i tre er en vanlig merkemåte stort sett i hele fylket. Dobbeltlinjer (omtalt side 53) er brukt på Oppdal i private delinger. Tre som inngikk i disse dobbeltlinjene ble innhogd forbokstavene til eierne eller navnet på gårdene. På Inset er trea i dobbeltlinjene merket med grensenummer ved hjelp av romertall. Dobbeltlinjer er ikke nevnt brukt andre plasser i fylket.

Ellers er bliss og kors i grenseretningen på begge sider av treet den vanligste merkemåten. På Oppdal, Nerskogen og i Rennebu finnes både 2-3 og 4 tverrstrek som merke i tre. Visstnok fra før 1860 og bare på den ene siden av treet. På grensa mot Hedemark i Korsøen almenning sør for Røros finnes ellers innhogd krone, årstall og bokstaver i gamle furuer helt tilbake fra 1700-tallet. (Påvist i sak 14/75 Gauldal og Strinda jsk. rett.)

Stort sett kan man si at alle treslaga er brukt, men furu er det man har størst mulighet til å finne gamle merker på. Ellers er det nevnt at det enkelte plasser på Hitra er hogd merker i einer.

Trepåler er brukt som markeringsmerker, men også som selvstendige merker. Spesielt i Melhus er einepåler mye brukt ved skogdelinger. I dag er de lettest å finne igjen i myr, men opp-

1) Soknedal pantebok 1 folie 39.

rinnelig har merkinga vært basert på at man skulle se fra pæl til pæl. Ellers finnes også trepæler brukt i eldre beskrivelser fra før 1860 under forutsetning av at det innen en tidsfrist skulle settes gjerde i grensa. Slike grensegjerder ble ikke alltid oppført. I nyere tid har jordskifteverket brukt impregnerte pæler eller stolper i myr. Gjerne oppmurt med torvsåte rundt. Ellers er det vanlig at pæler er korshogd.

Bolter i fjell, berg og stener samt jordbolter er tidligere lite brukt utenom tettbebyggelse utfra de opplysninger jeg har, men er nå i ferd med å bli mer vanlig.

Nord-Trøndelag

Kilder: Innherrad jsk. sokn (I.) (dok. 16)

Namdal jsk. sokn (N.) (dok. 23)

De eldste grensene er naturlige heter det i opplysningene fra Innherrad, og det går tydelig fram hvor de gamle matrikkelgårdene støter sammen. I følge opplysningene om naturlige grensemerker ellers tyder det på at elver og bekker er mye bruk som grenser. Videre finnes de fleste naturlige grensemerkene helst før 1860 i følge opplysningene fra I. Skoggrensa er opplyst å være brukt som grense i N., men ikke i I. Det samme gjelder også for store tre uten noen form for innhogd merke.

Stengjerder ser ikke ut til å noen spesiell utbredelse i I. I N. finnes stengjerder helst langs kysten. Ellers er skigard/trågard vanlig både på innmark og i skog/utmark i hele fylket. Fra I. er det opplyst at det er helst gamle rester som finnes igjen.

Festier er lite benyttet som grense, og det samme ser også ut til å gjelde for vinterveger, men disse er kanskje benyttet noe mere. Gardsveger er omtalt som vanlig i grensesammenheng i hele fylket.

Hus og bygninger er ikke påtruffet i N., og er ellers ikke nevnt i opplysningene fra I.

Grøfter og kanaler er vanlige på alle markslag untatt i fjellet i N., hvor også leplantninger i form av hekk er nevnt å forekomme som grensemarkering.

Av de primære merka er nedsatt sten med vitner vanlig på innmark i hele fylket. I N. er denne merketypen også ansett som vanlig i skog/utmark, mens den i I. finnes i så måte. Ellers finnes denne merketypen også på de andre markslaga i N. Nedsatt sten uten vitner er berre omtalt i opplysningene fra N., og er der ansett som vanlig før 1900 og finnes på alle markslag. Underlegg er ikke nevnt.

Grenserøys finnes på innmark i I. og i skog/utmark i N. Videre er røys ansett som et vanlig merke i skog/utmark og i fjellet i I. og likeledes i fjellet i N. Varde finnes ellers fra gammelt av i fjellet i hele fylket.

Kors i fjell, berg og sten er vanlig i skog/utmark i I, men finnes også på innmark og i fjellet. I N. er kors beskrevet som vanlig på alle disse markslaga. I tid begrenser bruken av kors seg til etter 1860 i I. Opplysningene fra N. går på at kors er brukt fra gammelt av.

Bokstaver er ukjent som grensemerke i N. I I. forekommer bokstaver både i tre og i fjell, visstnok før 1860, men sjelden. Videre er det fra I. opplyst at kronemerke forekommer i almenningsgrenser innhagd i "viserstenen" (hovedstenen) før 1860.

Opplysninger om merker i tre er ikke gitt fra N. I følge opplysningene fra I. er kors i bartre, særlig furu den mest brukte avmerkingsmåten i utmark der i fylket. Da både før og etter 1860.

Bolter i fjell og stener og bolter i jord er lite brukt utenom tomter og offentlige grenser.

Trykkimpregnerte stolper med kors er vanlig i myr etter 1970 i N. Fra I. er det opplyst at trepæler er brukt i gamle beskrivelser, men at de ikke har vært i stand til å påvise noen.

Nordland

Kilder: Sør Helgeland jsk. sokn (S.H.) (dok. 10)
Nord Helgeland jsk. sokn (N.H.) (dok. 54)
Salten jsk. sokn (S.) (dok. 46)
Nordland u.f.s. (N.u.f.s.) (dok. 6)
Ofoten jsk. sokn (O.) (dok. 30)
Lofoten jsk. sokn (L.) (dok. 50)
Søre Vesterålen jsk. sokn (S.V.) (dok. 42)
Nordre Vesterålen jsk. sokn (N.V.) (dok. 38)

Nedsatte stener ser ut til å være en vanlig avmerkingsmåte i hele Nordland fylke. Fra Helgeland er det opplyst at nedsatte stener er brukt på innmark og i skog utmark. Fra S.H. er det nevnt at merkestener nedsatt under skylddelinger ofte kan mangle vitner.

I S. finnes merkessten uten vitner flere plasser. Merkessten med 2 vitner er den vanligste avmerkingsmåten på fastmark. Merkestener nedsatt av skyldelingsforretninger synes å være mindre enn i andre forretningstyper i dette distriktet.

I de nordligste sokna, O., L., S.V. og N.V., er merkessten med 2 vitner vanlig på alle markslag. Merkessten uten vitner finnes i skyldelinger og mindelige jordskifter før 1900 i L., men er ellers ikke vanlig i noen av de andre sokna etter opplysningene å dømme.

Bruk av underlegg synes ellers lite utbredt i fylket. Fra N.u.f.s. er det opplyst at kull og glassbiter er påvist under en merkessten med vitner i et enkelttilfelle (gnr. 99 Åseli i Bodø). Ellers er det opplyst fra S.V. at det ved århundreskiftet og tidligere ofte var brukt glassbiter og "streng" (metalltråd?) som underlegg.

Grenserøys er vanlig i skog/utmark forsåvidt over hele Helgeland, kanskje mindre i S.H. I S. forekommer det at røys eller varde er brukt, men i liten utstrekning. Videre er røys vanlig i skog/utmark i hele Vesterålen, vanlig også på fjellet i N.V. I L. finnes røys/varde visstnok bare i fjellet. Fra O. er det ikke gitt opplysninger om bruk av røys og varde.

Kors i tre forekommer i eldre utskiftninger i skogområder i S.H., men som hovedregel er det brukt merkesstener og kors i fjell. I N.H. er kors i berg og jordfaste stener samt større tre vanlig både på innmark og i skog/utmark. Videre forekommer det også at bokstaver er brukt i N.H., men det er ikke opplyst noe om hva slags materiale de er innhogd i.

Av ulike slag merker som er innhogd i berg og jordfaste stener i S. er det foruten kors og strek nevnt dobbelt kors, kors og stor bokstav, store bokstaver, romertall, kors og årstall samt bare årstall. Omkring 1900 finnes det også en del kors i lauv og bartre (furu) i Saltdal og Beiarn. Forsåvid er det opplyst at alle innhogde merker finnes rundt 1900 og senere. Videre er det nevnt at kors/strek hogd i forbindelse med utskiftningsforretninger peker med den lengste arma ("hovedstreket") i grensere- retningen. Når forholdene ligger tilrette er det også ofte lagt stener eller bygd røys over merkene.

I O. er kors i sten og berg vanlig på alle markslag. Kors i tre finnes også, men svært sjelden. Omtrent det samme ser ellers ut til å vere tilfelle i L., men der er også bokstaver nevnt å finnes på innmark og i skog/utmark før ca. 1920. Forøvrig finnes det en del blink i tre i O. som er satt for at man skal finne igjen grensene om vinteren (ikke tatt inn i beskrivelser).

I Vesterålen er kors i sten og berg vanlig på alle markslag untatt myr, fra gammelt av. Fra S.V. er det også nevnt at maling, tjære ol. ofte er påsmurt korsa (tjærerester fra 50 år tilbake er funnet i Bø). Innhogde bokstaver finnes i hele N.V. hvor det er en vanlig merkemåte fram til 1900, men finnes også etter den tid. Fra S.V. er innhogde bokstaver i berg og sten omtalt som vanlig i skog/utmark rundt århundreskiftet. Da slik at samme bokstav er brukt i samme grenselinje for å skille disse fra hverandre. Ellers er det også nevnt at strek i linjeretningen har vært en del brukt i S.V.

Metallmerker synes ikke å ha noen særlig utbredelse i fylket før helt i nyere tid. Fra S.V. er det nevnt at det finnes en del bolter ved vann og i sjøkanten fra århundreskiftet.

Trepæler er ellers brukt noe i myr. Ofte med oppbygde torvsåter med grøft som angir grenseretningen. Finnes kanskje helst i sokna fra S. og nordover. Videre er det nevnt at einepæler med innhogde bokstaver finnes i skog/utmark i Saltdal fra omkring 1900 og senere.

Gjerder er omtalt som vanlig i grensesammenheng på innmark i N.H. og likeledes i Vesterålen. Ellers er det opplyst at det forekommer at stengjerder markerer grenser i L.

Veger og stier er også anført som vanlig i grensesammenheng i N.H., men er ikke nevnt i opplysningene fra S.H. I S. forekommer det at skogsveger er brukt til å beskrive grenser, og det er ellers ikke uvanlig at gårdveger er brukt som grense. Videre er gårdveger omtalt som vanlig som grenser på innmark i L. Fra Vesterålen er det opplyst at "buveier" (festier) og vinterveger finnes som grenser i skog utmark, og at gårdsveger er bruk som grense på innmark.

At hus er brukt ved grensefastsettelse er bare nevnt i opplysningene fra L., og da på innmark.

Grøfter er omtalt i grensesammenheng på innmark i Vesterålen, men ikke nevnt i opplysningene fra de andre sokna.

Av de naturlige grensemerka synes elver og bekker å være vanlig stort sett på alle markslag i hele fylket. Fjelltopper, fjellskar, stenblokker, berghammere osv. er også brukt uten at de kanskje peker seg ut spesielt. Skoggrensa er nevnt i opplysningene fra L. og S.V. Fra S.V. er det ellers anført at skoggrensa ofte ble brukt, " og blir det fremdeles når bare trærne deles"¹, for å angi den øvre begrensning av skogteigene.

1) I følge § 12 i lov av 29. nov. 1968 er det ikke anledning til å hefte rett til skog i lengre tid enn 25 år eller mann og kones levetid, for virke til hushold eller gårdsbruk. Eiendomsrett til skogstre på annen manns grunn kan ikke avtales for lengre tid enn 3 år. (m.fl. bestemmelser.) Jfr. også eldre lover bl.a. 1. kap. i lov av 22. juni 1863.

Troms

Kilder: Jordskiftekontora i Harstad (dok. 20)

Intervju av ansatt fra jordskifteverkets kartkontor
i Finnmark og Troms.

Nedsatte stener uten vitner er opplyst å være vanlig brukt ved offentlige torvdelinger. Videre er merkessten med 2 vitner vanlig over hele fylket. I kommunene Målselv og Bardu er de nedsatte stenene korshogde under innvandringa fra Nord-Østlandet på 17-1800 tallet. Ellers er det visstnok ikke brukt kors i nedsatte stener før omlag 1935, og da først av jordskifteverket og etter hvert også ved skyldelinger.

Grenserøys og varde synes lite brukt i hele fylket, men finnes på innmark og i skog utmark fra før 1900. Ellers er røys/varde helst brukt som "blikkfangere" for kors.

Kors i fjell og jordfast sten er vanlig i Troms på alle markslag, unntatt myr, fram til i dag. Videre finnes bokstaver brukt før 1900. Strek i berg og sten finnes i utmark fra før 1900 bl.a. i kommunene Dyrøy og Berg. Krone og årstall er brukt i Gratangen ved skyldelingsforretning fra staten til private (opplysning fra Salten jsk. sokn dok. 46). Stenheller over kors er en del brukt, og i dag er man nøye med dette da det bedrer varigheten.

Kors i tre er brukt der det er skikkelige tre å hogge i, og er omtalt som et vanlig merke i skog/utmark og myr. Mye lauvtre er også brukt, men det er som kjent merker i furu man har størst mulighet til å finne igjen. Ellers kan antall kryss i tre variere fra et til tre. Bokstaver finnes også innhogd i tre. Det kan være forbokstavene til eierne, første bokstaven i navnet på gården eller tilsvarende.

I en beskrivelse fra 1865 er det brukt "kors hugget i jorden". (Beskrivelsen er tinglyst 19. sep. 1866. Senjens Sorenskriveris Pantebok N° 8 folie 254. Utdrag følger ellers som vedlegg 3 til dok 20.)

Bolter er visstnok brukt en del ved grensemerkning, men helst i nyere tid. Springvassrør, jernskinner, kamjern, T-jern, veghøvelskjer osv. forekommer en del i jord. Også i myr hvor det er kasta grøft i grensa.

Gamle sten og torvgjerder er brukt til å markere grenser i en del beskrivelser. Spesielt i grenser mellom inn- og utmark. I Nord-Troms er det enkelte plasser tatt masse til torvgjerde på begge sider av gjerdet (dvs. der man kunne komme ned). Slike gjerder finnes i skog/utmark og delvis også på myr.

Stier og veger er i følge opplysningene fra Sør-Troms brukt i en del beskrivelser. I dag er de ofte vanskelig å finne da stier ofte gror igjen og nye stier og veger oppstår.

Grøfter og kanaler i grenser finnes, men er visstnok som oftest opptatt etter at grensene er fastlagt på andre måter.

Naturlige grensemerker er mye benyttet i eldre beskrivelser i hele fylket. I enkelte beskrivelser er det også brukt bare naturlige grensemerker. Punkter som "tegner" seg i horisonten er mye brukt. Slike er også brukt som retningsbestemmende selv om grensa stopper før.

At grensa skal gå mot et "rap" (ras, skredfar) i fjellet er brukt i en del tilfeller. Dette er vanskelige grenser å bestemme da det kan være gått nye ras etter at grensa ble fastlagt (beskrevet).

Store karakteristiske stener eller bergformasjoner er ofte gitt navn i beskrivelsene som "hvidkoen", "galten", "brørne" osv.

Elver og bekker er visstnok svært vanlig i grensebeskrivelser. Elveos som utgangspunkt for grense forekommer. Likeledes "åmot" (elvemøter). I en beskrivelse fra Bardu er grensa beskrevet fra en "kvisle" ("lok", ?) ved Barduelva mot den midterste av tre snøbreer i fjellet ("Disse er forlengst borte").

Skoggrensa er lite brukt i beskrivelser i følge opplysningene fra Sør-Troms men er visstnok likevel en del praktisert der hvor grensene er bestemt til å gå "langs fjellet" (jfr. side 18).

I Bardu og Målselv er det ellers vanlig at grenser følger "eggkanten" langs med elva. Staten har kjøpt furumoene innenfor.

Bakkekanter og rygger i terrenget er ellers brukt en del. At grenser følger myrkanter er også brukt. Ofte må man nærmest forutsette dette. I forrige århundre ble myrene ansett som nærmest verdiløse slik at grensene bare ble fastlagt inn til kanten av disse, men det står heller ikke at myrene er felles. Hvordan dette forholder seg må avgjøres i hver enkelt tilfelle.

Finnmark¹

Kilder: Intervju av jordskiftedommeren i Hitra S-Trøndelag (tidligere jordsals-sjef i Finnmark)

Intervju av ansatt fra jordskifteverkets kartkontor i Finnmark og Troms.

Fra gammelt av før 1863 finnes ofte beskrivelser hvor grensene går til "høyeste fjell" eller "nærmeste høyeste fjell". Ofte er det da ment på det høyeste fjellet man ser fra sjøkanten, elva eller tilsvarende utgangspunkt for grensene. Ellers er grensene ofte beskrevet ved navn på terrengdetaljer i de eldste dokumentene. "Den Kongelige Resolusjon ang. jorddelingen i Finnmark samt bopladsers utvisning og skyldsetting sammesteds" av 27. 5. 1775 ga adgang til å bruke naturlige grenser ved utvisning og grensefastsettelse rundt nye bosetningsplasser. At enkelte eiendommer er beskrevet som en myr i skogen finnes visstnok også (JUVKVAM 48 s 130). I eldre tid var det også vanlig at et antall slåtter ble beskrevet å tilhøre eiendommene uten at de ble avmerket spesielt. Selve bosetningsplassen kunne ofte være angitt bare med mål uten at det ble fastlagt hvor grensene gikk.

1) Eiendoms og bruksretts-forholda er spesielle i Finnmark. Professor O. Juvkvam gir i en artikkel i TDNU (nr. 5 48) en oversikt over utstyking og skyldsetting i Finnmark. I NOU 1978:18A (s 189-209) er eiendoms og bruksrettsforholda fremstilt mer nyansert utfra et foredrag av professor Sverre Tønnesen.

Bekker og elver er brukt som grenser. Forøvrig er bruken av naturlige merker i Finnmark helst fra før 1860, og det synes å være stor likhet med det som finnes i Troms.

Mange av de eldre grensene er regulert og merket på nytt av forskjellige kommisjoner¹ som ble utnevnt i henhold til lov av 24. april 1869.

Gjerder er ikke brukt mye som grensemerke, men brukes av og til som bevis for påstander om hvor grensa går. Da ofte knytt til hevd. Hva som ble fraskilt er forøvrig ofte et stort problem. I følge JUVKVAM 48 (s 141) er mange av de gamle dokumenta uklare eller bortkommet. Dessuten er en hel del arkivsaker ødelagt. Jordsalskommisjonens arkiv ble brent under bombingene av Vardø i august 1944. Bare 4 protokoller med fortegnelse over statsforpaktningen ble reddet. Sorenskriveriet i Varanger strøk helt med. Arkivet for Tana sorenskriveri ble reddet med unntak av protokollene fra kommisjonen fra 1876-1883.

Nedsatt sten og kors i fjell og berg er i nyere tid de vanligste merketypene som er brukt ved utparsellering av grunn i Finnmark. Rundt århundreskiftet er det på merkestener, jordfaste stener og berg ellers brukt mye romertall eller initialene til de som fikk utmålt jord. Kombinasjoner forekommer også. Kommisjonen i Tana sorenskriveri (protokollene gikk tapt under tyskerenes tilbaketrekning i 44-45) har visstnok hogd inn arabiske tall ved nummerering av grensemerka. Som mere spesielt kan jeg nevne at det enkelte plasser er brukt initialene til både mann og kone ved avmerking av utvist grunn. Det forekommer så vidt jeg vet overhodet ikke ellers i landet.

Størrelsen på innhogde tegn varierer fra 3-4 cm til 15 cm og kanskje enda større. Fram til siste krig er det sjelden brukt overlegg. Ellers er det ved avmerking i Repvåg rundt 1910 brukt rødmaling på innhogde kors. " I dag ville de vært vanskelig å finne hvis de ikke hadde vært malt".

- 1) 1. Kommisjon til ordning av jordforholdene i Alta, Talvik og Loppen -Øksfjod herreder i Alta fogderi 1870-1873.
2. Kommisjon til ordning av grensene mellom statens furuskoger og de private eiendommer i Alta herred 1898-1899.
3. Kommisjon til ordning av skog- og jordforholdene i Tana sorenskriveri 1876-83.

Nedsatte stener forekommer uten vitner, men i de fleste tilfeller har det vært brukt to vitnestener. Videre er det opplyst at det i Tana kan være vanskelig å finne skikkelige stener. Varanger sandstenen er "sprø" og lite egnet til grensemerking.

Grenserøys finnes enkelte plasser i Finnmark, men er visstnok en lite utbredd merkemåte, og forekommer helst på fjell. Tildels også avhengig av hvordan det er med tilgang på sten.

Omkring 1860 ble det brukt en del merker i bjørk. Kors i furu kunne informantene ikke erindre å ha sett i Finnmark. Ellers har jeg ingen opplysninger om bruk av store tre som grensemerke.

Forøvrig er bolter og forskjellige metallmerker brukt en del i nyere tid uten at jeg er i stand til å si noe nærmere om omfanget.

I gamle beskrivelser fram til omlag 1870 er trepæler en del brukt ved utparselleringer. Det var visstnok heller ikke uvanlig at initialene til kjøperne ble hogd inn på pælene.

Kapittel 4

SAMMENDRAG

Formålet med oppgaven har vært å få samlet flest mulig opplysninger om grensemerker og det som er brukt til å fastslå grenseforløp gjennom tidene i Norge. Det er også søkt etter variasjon i merkebruken sett i sammenheng med markslag, tid, forretnings typer, avstand mellom merkene og grensetype.

Materialet til oppgaven er i hovedsak basert på opplysninger fra jordskifteverkets tjenestemenn gjennom intervju eller utsendte spørrelister.

Det som er brukt til å bestemme grenseforløp er klassifisert i tre hovedgrupper:

1. Naturlige grensemerker, sekundær merkefunksjon,
2. Menneskeskapte grensemerker, sekundær merkefunksjon,
3. Menneskeskapte grensemerker, primær merkefunksjon.

Utfra denne klassifiseringen er det så i kap. 2 gitt nærmere omtale av forskjellige slag grensemerker. I framstillingen er det brukt skisser og noen få bilder for å vise hvordan de ulike merkene (grensene) arter seg. Der også pekt på bakgrunnen for og bruken av en del merker.

Kap. 3 omhandler bruk og opptreden av de ulike merketyper. Innledningsvis er variasjonene i merkebruken behandlet generelt. Noen merker som synes å begrenses til enkelte områder eller lokalt er omtalt i den grad det har vært mulig uten å gå for mye i detalj. Det er også pekt på en del faktorer som kan være bestemmende for merketypebruken. Videre er det gitt korte omtaler av hva som kan sies om merketypebruken på grunnlag av materialet m.o.t markslag, tid, forretnings type, avstand mellom merkene og grensetype.

Ellers er variasjonene i merketypebruken så store at det har vært vanskelig å framstille noen generell landsoversikt. Dette

har ført til at jeg har valgt fylkesvise oversikter som da utgjør hoveddelen av kap. 3. Disse skulle så gi et noenlunde bilde av bruk og opptreden av grensemerker. Det bemerkes at det innsamla materialet ikke tallfester forekomstene da det er basert på den kjennskap og det inntrykk folk som arbeider ute i distrikta har om bruk og opptreden av grensemerker.

Kapittel 5

LITTERATUR

- ASHEIM 78. Vidar Asheim: "Kulturlandskapets historie". Universitetsforlaget 1978. 156 sider. ISBN 82-00-05178-1
nevnt side: 21, 28.
- AUSTENÅ 83. Torgeir Austenå: "Eigedomsrett til og disposisjonsrett over land og vatn i strandsona". Artikkel i Lov og Rett nr. 1 1983 side 3-18. Universitetsforlaget. ISSN 0024-6980
nevnt side: 17, 18.
- BJØRGUL 37. Kristian Bjørgul: "Grenseavmerkingsmetoder i Norge". Trykt i "Beretning om : Det 5. nordiske landmåler møte i København 21.-23. juni 1937" side 110-130.
nevnt side: 2, 34, 37, 84, 86.
- BJØRGUL 42. Kristian Bjørgul: "Administrative inndelingsgrensers avmerking". Trykt i TDNU nr. 1 1942. 17. bind side 213-223.
nevnt side: 2, 37.
- dok. . Refererer seg til dokumentnummer påført innkomne svar fra spørreundersøkelsen. Oppbevart i egen perm ved Institutt for Jordskifte og Arealplanlegging.
- Forslag til utskiftningslov fra rentekammeret i København i 1811.
Trykt i JUVKVAM 17.
nevnt side: 35, 50.
- FÆGRI. Knut Fægri: "Norges planter. Blomster og trær i naturen." Bind 2 J.W. Cappelens forlag 1960.
nevnt side: 14
- HARALDSTAD 70. Harald S. Haraldstad: "Grenseavmerking i Norge. Lovbestemmelser, Instrukser og metoder." Hovedoppgave ved NLH, jordskifteavdelinga, 1970. 106 sider.
nevnt side: 2, 7, 26, 32, 34, 38, 39, 42, 57, 58, 70.
- HARALDSTAD 79. Harald S. Haraldstad: "Grenseavmerking". Artikkel i Kart og Plan nr. 1 1979 side 43-49. ISSN 0047-3278
nevnt side: 3
- HOVSTAD 78. Håkon Hovstad: "Gårdsgrenser. Et bosetningshistorisk hjelpemiddel?" Universitetsforlaget 1980. 137 sider.
ISBN 82-00-01931-4 / ISSN 0332-6217
nevnt side: 3, 40, 41.

ISFK. Institutt for Sammenlignende Kulturforskning. OSLO.

nevnt side: 3, 64.

JUVKVAM 17. O. Juvkvam: "Træk ved utskiftningsvæsenets historie"

Trykt i TDNU okt. 1917. 5. bind side 46-161.

JUVKVAM 48. O. Juvkvam: "Utskykking og skyldsetting i Finn-

mark." Trykt i TDNU nr. 5 1948. 19. bind side 127-141.

nevnt side: 114.

Kart og Plan. Se ULVESTAD 79 og HARALDSTAD 79. ISSN 0047-3278

ML. Magnus Lagabøters Landslov av 1274. Oversatt av TARANGER 15.

nevnt side: 14, 26, 36, 37.

NL. Norges Lover:

- 15. april 1687. Kristian Den Femtes Lovbog. 5-11-5 (opphevd)

nevnt side: 14

- 27. mai 1775. Den Kongelige resolusjon ang. jorddelingen

i Finnmark samt bopladsers utvisning og skyldsetting samme-

steds (opphevd).

nevnt side: 114.

- 12. okt. 1857. Lov om Jords og Skovs Udskiftning af Fælles-

skap (opphevd).

- 16. mai 1860 Lov om jords fredning. 1. kap. om Gjer-

der (opphevd).

- 22. juni 1863. Lov om Skovvæsenet. 1. kap. om bruks-

rettigheter i skog (opphevd).

- 1. juli 1887 nr. 4. Lov om Vassdragene (opphevd).

nevnt side: 14.

- 21. juni 1912 nr. 1. Veglov (opphevd)

nevnt side: 29.

- 14. des. 1917 nr. 17. Lov om vassdragsreg.

nevnt side: 14.

- 15. mars 1940 nr. 3. Lov om vassdragene.

nevnt side: 13, 14, 15, 16, 18, 19.

- 5. mai 1962. Lov om grannegjerde.

nevnt side: 20, 23.

- 21. juni 1963 nr. 23. Veglov.

nevnt side: 29

- 29. nov. 1968. Lov om særlige råderetter over framand eiendom.

nevnt side: 111.

- NOU 1978:18A. Norges Offentlige Utredninger, Miljøverndep.:
"Finnmarksvidda. Natur Kultur". Universitetsforlaget. 332 sider.
ISBN 82-00-70430-0
nevnt side: 114.
- Norsk Historisk Kjeldeskrifts Institutt. OSLO.
nevnt side: 36.
- NYGARD 74. Mons Sandenes Nygard: "Ting og Rettar". STM-trykk
Bergen 1974. 304 sider.
nevnt side: 14, 15, 17, 18, 27.
- Ot. prop. nr. 13. 1886 side 5.
nevnt side: 14.
- REGLEMENT:
- for utskiftnings og skogvæsenets målinger m.v. Landbruks-
departementet, Kristiania 1912.
 - for utskiftningsvæsenets målinger m.v. Landbruksdeparte-
mentet, Kristiania 1921.
 - for Jordskifteverkets målinger m.v. Landbruksdepartementet,
Oslo 1953.
nevnt side: 69.
- STRØMSHAUG. Kristian Strømshaug. Opphavsmann til fig. 6 side 21.
- TARANGER 15. Absalon Taranger: "Magnus Lagabøters Landslov".
Oversettelse 1915.
nevnt side: 14, 26, 36, 37.
- TDNU. Tidsskrift for Det Norske Utskiftningsvesen. Se JUVKVAM 17,
BJØRGUL 42 og JUVKVAM 48.
- TUNBYS grensemerker. Udrag av skisser i fig. 37 side 60.
- TØNNESEN. Sverre Tønnesen. Opphavsmann til kap. 4 "Eiendoms-
forhold og Bruksretter" i NOU 1978: 18A side 189-209.
nevnt side: 114.
- ULVESTAD 79. Håkon Ulvestad: "Regler om eiendomsgrenser".
Artikkel i Kart og Plan 1979 nr. 1 side 25-40. ISSN 0047-3278
nevnt side: 27, 28, 29.
- ØSTBERG 32. Kristian Østberg: "Norsk Bonderett" syvende bind.
1932. 120 sider.
nevnt side: 2, 11, 20, 26.

